LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS

Vilma Žaltauskaitė

Lietuvos krikščioniškosios demokratijos genezė. XIX a. pab. - XX a. pr. Sociopolitinis aspektas

Daktaro disertacija
Humanitariniai mokslai, istorija (05H)

Vilnius, 2000

Darbas atliktas Lietuvos istorijos institute 1996-2000 m.

Doktorantūros teisė suteikta kartu su Vytauto Didžiojo universitetu 1992 m. spalio 7 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu Nr. 739 ir atnaujinta 1998 m. balandžio 14 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu Nr. 457.

DOKTORANTŪROS KOMITETAS

Pirmininkas ir darbo vadovas:

prof. habil. dr. Antanas Tyla

(Lietuvos istorijos institutas, humanitariniai mokslai, istorija 05H)

Nariai:

prof. habil. dr. Vytautas Merkys

(Lietuvos istorijos institutas, humanitariniai mokslai, istorija 05H)

prof. habil. dr. Romanas Plečkaitis

(Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, filosofija 01H)

dr. Vladas Sirutavičius

(Lietuvos istorijos institutas, humanitariniai mokslai, istorija 05H)

habil. dr. Vytautas Vanagas

(Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, humanitariniai mokslai, filologija 04H)

Disertacija bus ginama viešame doktorantūros komiteto posėdyje, kuris įvyks 2000 m. gruodžio mėn. 20 d. 14 val. Lietuvos istorijos instituto Posėdžių salėje

Adresas: Kražių 5, 2001 Vilnius, Lietuva

Tel.: 61 44 36, fax.: 61 14 33

Su disertacija galima susipažinti Lietuvos istorijos instituto ir Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekose

TURINYS

Įvadas 4

I. Krikščioniškosios demokratijos formavimosi Vakarų ir Vidurio Rytų Europoje tendencijos

1. Bažnyčia ir valstybė 20
2. Bažnyčia be valstybės 26

II. Sociopolitinės krikščioniškosios demokratijos formavimosi prielaidos paskutiniaisiais XIX a. dešimtmečiais

1. Katalikų dvasininkų rengimas: tarp Rusijos ir Katalikų bažnyčios interesų 40
   1.1. Rusijos ir Vatikano derybos (1878 - 1882 m.). 1882 m. susitarimas 40
   1.2. Po derybų: vyskupų parengti seminarijų įstatų projektai ir jų likimas 45
2. Vilniaus ir Žemaičių (Telšių) seminarijos: tarp luomo, tautybės, išsilavinimo 51
   2.1. Aštuntojo dešimtmečio tendencijos 51
   2.2. Bandymai reguliuoti seminarijų kontingentą. I. Kachanovo 1884 - 1891 m. siūlymai 59
   2.3. Luomas ar išsilavinimas? XIX a. pab.- XX a. pr. 66

III. Krikščioniškosios demokratijos raiška lietuvių tautinio judėjimo kontekste. XIX a. pab. - XX a. pr.

1. Katalikybės ir tautiškumo dermė dvasininkų nuostatose Lietuvoje XIX a. pab. 73
   1.1. Tarp dviejų tautiškumo sampratų 73
   1.2. "Litvomanijos" dvasininkijoje pradžia 78
2. "Kartų konflikto" dvasininkijoje turinys 85
   2.1. Amžiaus ar pažiūrų skirtumai ? 85
   2.2. Dvasininko pareigos samprata 92
3. Dvasininko veiklos "už zakristijos sienų" socialinis, kultūrinis, politinis turinys 103
   3.1. *Žemaičių ir Lietuvos Apžvalga*,1889 - 1896 m. 103
   3.2. *Tėvynės Sargas*, 1896 - 1904 m. 118

IV. Išvados 140

Šaltinių ir literatūros sąrašas 142

Disertacijos tema paskelbtų darbų sąrašas 155

Priedai 156

ĮVADAS

Naujieji amžiai Europoje tapo daugelio idėjų gimimo ir išbandymo laikotarpiu. Anot idėjų istorijos tyrinėtojo Isaiah Berlin, XIX amžiuje žmogaus mąstysenoje įsivyravo naujas nuolatinės pažangos, judėjimo ir visuomenės gyvenimo keitimosi pojūtis[1]. Jį adaptuoti Katalikų bažnyčiai - institucijai, kuri savo mokymą laikė visuotiniu ir universaliu, buvo sudėtinga. Pirmiausia todėl, kad intelektualinio, ekonominio modernėjimo procesai ardė feodalinę - luominę visuomenę, kurioje Bažnyčia, skelbusi legitimistinį valdžios iš Dievo principą, buvo aukščiausias autoritetas. Tuo tarpu nacionalizmo ideologija - moderniųjų valstybių formavimosi pagrindas - pripažino tautos suverenumo principą. Antra, tradiciniam socialiniam Katalikų bažnyčios mokymui buvo artima luominės visuomenės samprata, buvo nusistovėję ir aiškūs socialinės įtampos neutralizavimo būdai. Industrinėje visuomenėje socialiniai santykiai buvo modeliuojami klasiniu pagrindu, kurį priimti Katalikų bažnyčia dar nebuvo pasirengusi. Socialinę įtampą visuomenėje, dažnai suvokiamą kaip "darbininkų klausimą", Bažnyčia laikė liberalizmo, socializmo padariniu, o pastaruosius tik smerkė (popiežių Grigaliaus XVI 1831 - 1846 m. ir Pijaus IX 1846 - 1878 m. pontifikatų laikotarpis), reikalaudama dėmesio tikėjimui ir jį laikydama problemų sprendimo būdu. Valstybei - pasaulietinei institucijai - Bažnyčia nenorėjo pripažinti tokios galimybės, baimindamasi apriboti savo įtaką. Be abejo, įvertiname faktą, kad Krikščionybė jungia ne tik Katalikų bažnyčią, bet, be mažesnių bendruomenių, ir Rytų krikščionių arba Ortodoksų[2], bei Evangelikų, Anglikonų bažnyčias. Tačiau pastarųjų santykis su valstybe buvo kitas. Katalikų bažnyčia pergyveno radikaliausius pokyčius modernių valstybių formavimosi procese[3].

Krikščioniškosios demokratijos idėja formavosi XIX a. Europoje kaip vienas iš būdų silpninti Katalikų bažnyčios ir valstybės konfliktą, kaip jų sąveikos galimybė moderniais (politiniais) metodais sprendžiant modernios visuomenės problemas. Krikščioniškosios demokratijos kaip "vidurio kelio", bandančio suderinti pasaulietinę ir konfesinę veiklos sferas, sampratą pateikė studijos apie krikščioniškąją demokratiją autorius Michaelis

---

[1] I. Berlin, *Vienovė ir įvairovė*, Vilnius, 1995, p. 35.

[2] Tekste vartosime ir lietuviškoje istoriografijoje nusistovėjusį Stačiatikių bažnyčios terminą. Cituojant taip pat vartosime "pravoslavų".

[3] *Doktryna społeczna Kościoła katolickiego i doktryny chadeckie,* wyrob. E. Olszewski, E. J. Pałyga, Lublin-Warszawa, 1987, s. 26-28.

Fogarty. Jis išskyrė tris katalikų veikimo lygius: pirmąjį - dvasininkų pastoracinį veikimą, antrąjį - Katalikų akciją (dvasininkų ir pasauliečių veikimą, turintį moralinio visuomenės tobulinimo tikslą), trečiąją - krikščionišką demokratinį veikimą: dvasininkų ir pasauliečių judėjimą, kuris pagal krikščioniškosios moralės principus moderniais politiniais būdais, siekia spręsti problemas Katalikų bažnyčios priskiriamas daugiau pasaulietinės valdžios kompetencijai, ir sprendžiamas be tiesioginės Katalikų bažnyčios kontrolės ir vadovavimo[4]. Minėtas autorius kartu pabrėžė pačios idėjos universalumą, bendrus formavimosi principus, tačiau akcentavo ir jos raiškos specifiką, pabrėždamas, kad universaliems Bažnyčios mokymo principams skirtingi socioekonominiai, politiniai kontekstai suteikia skirtingus raiškos būdus. Tai akcentuoja ir pastarojo meto krikščioniškosios demokratijos tyrinėtojai[5].

Vakarų Europos valstybėse, kuriose pramonės perversmas prasidėjo XIX a. pirmojoje pusėje, katalikiškasis socialinis judėjimas jau nuo XIX a. pr. ieškojo socialinių problemų, ypač aktualaus "darbininkų klausimo", sprendimo būdų, vietos Bažnyčiai modernioje valstybėje ir visuomenėje.

Lietuvos - Lenkijos valstybė (Abiejų Tautų Respublika) XIX a. Europos politiniame žemėlapyje jau nebeegzistavo[6]. Rusijos imperijoje, kuri po trečiojo padalijimo 1795 m. prisijungė didžiausią minėtos katalikiškos valstybės dalį, pramonės perversmas prasidėjo XIX a. antrojoje pusėje, tik 1861 m. (Lenkijos Karalystėje galutinai 1864 m.) buvo panaikinta baudžiava. Rusijoje Katalikų bažnyčia - prijungtų žemių dominuojanti Bažnyčia - susidūrė ne tiek su socialinių, kiek su politinių pokyčių sąlygotomis visuomenės problemomis. Katalikų bažnyčios ir valstybės konfliktas Rusijoje turėjo civilizacinio Vakarų ir Rytų krikščionių bažnyčių susidūrimo atspalvį. Katalikiška socialinė mintis buvo veikiama savitos įtampos tarp Katalikų bažnyčios ir valstybės. Pirma, tai buvo valstybė, kurioje Stačiatikių bažnyčia buvo valstybinė ir subordinuota pasaulietinei valdžiai. Antra, ši valstybė siekė kardinaliai keisti buvusį Katalikų bažnyčios statusą. Trečia, ji puoselėjo kultūrinės asimiliacijos projektus buvusių Lietuvos - Lenkijos valstybės teritorijų bei jų gyventojų atžvilgiu[7].

---

[4] M. Fogarty, *Christian Democracy in Western Europe 1820 - 1953*, London, 1957, p. 3-6.

[5] *Doktryna społeczna...*, s. 15.

[6] Išimtis: 1807 - 1815 m. egzistavusi Varšuvos kunigaikštystė - buvusios valstybės dalis, kuri 1815 m. atiteko Rusijos imperijai.

[7] Be abejonės, tai nebuvo nekintanti carinės valdžios politika vykdoma nuo 1795 m. Kultūrinės asimiliacijos sąvoka labiausiai tiktų valdžios politikai XIX a. antrojoje pusėje apibūdinti. Asimiliacija - kultūrinių grupių

Toliau kalbėdami apie Katalikų bažnyčią Lietuvoje dėmesį koncentruosime į jos padėtį ir laikyseną po 1861 m. (1863 m.) civilizacinio lūžio lietuvių žemėse, prijungtose prie Rusijos, t.y. etninėje Lietuvoje. Bažnyčios administracinio suskirstymo požiūriu tai yra Žemaičių (Telšių)[8] vyskupija (be Latgalos), dalis Vilniaus ir Seinų vyskupijų, pagal Rusijos administracinį skirstymą - Kauno gubernija, Vilniaus gubernijos Švenčionių, Trakų ir Vilniaus apskritys bei Suvalkų gubernijos (sudaryta 1867 m.) Seinų, Kalvarijos, Marijampolės, Vilkaviškio, Naumiesčio apskritys, taip pat nedidelė dalis Gardino ir Kuršo gubernijų. Dvi pirmosios vyskupijos priklausė Mogiliovo arkivyskupijai, o valdžios politikoje - Šiaurės Vakarų kraštui. O trečioji - Varšuvos arkivyskupijai ir Lenkijos Karalystei.

Tokia tyrimo geografija toli gražu nerodo noro "istoriją sunaikinti", ką anot Egidijaus Aleksandravičiaus ir Antano Kulakausko, reikštų, jei dabartinis žemėlapis "uždengtų" tyrinėjamos epochos žemėlapius ir reiškinius[9]. Tai reiškia, kad krikščioniškosios demokratijos genezės klausimas bus analizuojamas lietuvių tautinio judėjimo, besiorientavusio į etnografinę Lietuvą, kontekste, tiksliau - konfesinėje šio judėjimo kryptyje (neeliminuojančioje ir pasauliečių dalyvavimo joje), kuri be to, kad siekė išlaikyti katalikybės statusą stačiatikiškoje Rusijos valstybėje, ieškojo vietos Bažnyčiai etnolingvistiniais kriterijais apibrėžiamoje Lietuvoje, taip modifikuodama bažnyčios ir valstybės įtampą į bažnyčios ir, Benedicto Andersono terminu, "įsivaizduojamos bendruomenės"[10] įtampą.

Kita vertus, krikščioniškoji demokratija yra veikimas sprendžiant konkrečias modernios visuomenės problemas, derinant krikščioniškosios etikos principus su

---

sąveika, kurioje viena (dominuojanti) grupė siekia savomis vertybėmis pakeisti kitos grupės tapatybę ir vertybes. Žr.: A. Posern - Zieliński, Akulturacjai asymilacja - dwie strony procesu etnicznej zmiany w ujęcu antropologii i etnohistorii, *Procesy akulturacji/asymilacji na pograniczu polsko-niemieckim w XIX i XX wieku,* red. W. Molik, R. Traba, Poznań, [b. l. d., 1995 m. vykusios konferencijos medžiaga], s. 63.

[8] 1847 m. susitarime tarp Rusijos ir Apaštališkojo Sosto buvo įteisintas dvigubas vyskupijos pavadinimas. Žr.: 1847 m. susitarimo tekstas: *Papiestwo wobec sprawy polskiej w latach 1772 - 1864, wybor źródel.* Oprac. O. Beiendorf, Wrocław, 1960, s. 15. Plačiau apie pavadinimą: A. Katilius, Seinų seminarijos klierikai, įšventinti vyskupo Motiejaus Valančiaus, *Žemaičių praeitis,* t. 8, (sud. A. Butrimas, V. Vaivada, D. Mukienė), Vilnius, 1998, p. 77-80.

Vyskupijos seminarija 1864 m. iš Varnių buvo perkelta į Kauną.

[9] E. Aleksandravičius, A. Kulakauskas, *Carų valdžioje. XIX amžiaus Lietuva,* Vilnius, 1996, p. 25.

[10] Benedict Anderson, *Įsivaizduojamos bendruomenės. Apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą,* Vilnius, 1999.

moderniais politikos metodais. Moderni Lietuvos visuomenė dar tik formavosi. To proceso leitmotyvu buvo modernusis nacionalizmas, kurio idėjomis besivadovaujantys tautiniai judėjimai[11], kurie XIX a. paskutiniaisiais dešimtmečiais iš kultūrinės šviečiamosios veiklos perėjo į brandžią politinių programų formulavimo stadiją, veikė Katalikų bažnyčios (institucijos organizuojančios tikinčiųjų religinį gyvenimą) ir dvasininkų - socialinės grupės angažuotos Bažnyčiai - laikyseną.

Kalbėdami apie modernųjį nacionalizmą daugiskaitą vartojome neatsitiktinai. XIX a. pabaigoje Lietuva nebuvo vienareikšmiškai suprantama sąvoka. Jos skirtingas turinys pastarojo meto istorikų darbuose sulaukė nemaža dėmesio[12]. XIX a. pabaigoje dėl politinių projektų skirtumų susikirto lietuvių ir lenkų (ir rusų) nacionalizmai. Greta modernios Lietuvos projekto egzistavo ir su istorinės Lietuvos (Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės) tradicija siejamas Lietuvos - Lenkijos federalistinis projektas bei modernaus lenkų nacionalizmo projektas, kuris Lietuvą matė savo etnopolitinėje erdvėje (ypač tai ryšku tautinių demokratų programoje nuo 1896 - 1897 m.)[13]. Dvasininkų būta tarp visų šių projektų šalininkų.

Mums svarbu, kaip XIX a. pab. - XX a. pr. minėtų projektų kontekste formavosi *lietuviškasis* krikščioniškosios demokratijos variantas, krikščioniškos demokratinės nuostatos ir veikimas, orientuoti į etninę Lietuvą.

Darbe dėmesį dvasininkijai lemia: pirma, šios socialinės grupės įtaka lietuviškoje XIXa. pab. - XX a. pr. visuomenėje, kurią dar galima įvardinti agrarine, o ne industrine. Antra, Rusijos valdžios dėmesys šiai socialinei grupei. Valdžios, kurios nuostatose dominavo pozicija "lenkas - katalikas" požiūriu, būti kataliku jau buvo politika. Lietuviškos krikščioniškos demokratijos genezės analizei svarbu, kada buvimas lietuviu - kataliku taip pat tampa politika ne tik pasaulietinei valdžiai, bet ir dvasininkams. Kada dvasininkija (jos dalis), teigdama ir gindama modernaus lietuviško nacionalizmo iškeltos

---

[11] Apie sąvoką: A. Kulakauskas, Apie tautinio atgimimo sąvoką, tautinių sąjūdžių epochą ir lietuvių tautinį atgimimą, *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos* (toliau - *LAIS*), t. 1: Tautinės savimonės žadintojai: nuo asmens iki partijos, Vilnius, 1990, p. 132-142.

[12] *LAIS*, t. 3: Lietuvos valstybės idėja (XIX a. - XX a. pradžia), Vilnius, 1991; E. Aleksandravičius, A. Kulakauskas, *Carų valdžioje...*, p. 21-25.

[13] Plačiau: E. Aleksandravičius, Politiniai lietuvių siekiai 1863 -1914, *Metmenys*, 1991, p. 22-41; V. Trumpa, Lietuvos nepriklausomybės idėja, *Santara*, 1993, nr. 2, p. 45-55; J. Jurkiewicz, *Rozwój polskiej myśli politycznej na Litwie i Białorusi w latach 1905 - 1922*, Poznań, 1983, s. 13-37; R. Wapiński, *Historia polskiej myśli politysznej XIX i XX wieku*, Gdańsk, 1997, s. 103-110.

tautiškumo vertybės ir katalikybės sintezę, modifikuoja savo nuostatas ir laikyseną visuomenėje, ta kryptimi bandydama ją keisti.

Tyrimo objektas – katalikų dvasininkų laikysenos ir nuostatų katalikybės ir tautiškumo atžvilgiu kaita XIX pab. – XX pr. Lietuvoje bei tam įtakos turėję sociopolitiniai veiksniai.

Tikslas – atskleisti krikščioniškų demokratinių nuostatų genezę, analizuojant katalikų dvasininkų socialinės laikysenos ir nuostatų pokyčius XIX a. pab. – XX a. pr. Lietuvoje, modernaus nacionalizmo idėjų sklaidos kontekste. Išsiaiškinti kiek lietuvių tautinio judėjimo, kuris orientavosi į etninę Lietuvą, katalikiškosios srovės šalininkų, idėjų generuotojų laikyseną ir nuostatas galima charakterizuoti kaip krikščioniškas demokratines. T.y. kaip nuostatas judėjimo, kurio tikslas – pagal krikščioniškuosius moralės principus spręsti socialines, politines visuomenės problemas, išeinančias už tiesioginių, tradicinių Katalikų bažnyčios kompetencijos ribų. Ir daryti tai be tiesioginio Katalikų bažnyčios vadovavimo ir kontrolės.

Akcentuojant krikščioniškosios demokratijos kilmės aspektą, siekiama atskleisti jos formavimosi sąlygas, pokyčius socialinėje dvasininkų struktūroje, krikščioniškų demokratinių nuostatų turinį, prasmę ir specifiką XIX a. pab. – XX a. pr. Lietuvoje.

Uždaviniai. *Pirmasis*, palyginti krikščioniškosios demokratijos formavimąsi Vakarų Europoje bei jos formavimosi sąlygas Lietuvoje XIX a. pab., ir modernaus nacionalizmo įtaką katalikų dvasininkų laikysenai.

Antrasis, analizuoti, kaip/ar krikščioniškosios demokratijos formavimąsi galėjo įtakoti Rusijos valdžios politika paskutiniaisiais XIX a. dešimtmečiais. Išsiaiškinti, kaip valdžios politikos ir Katalikų bažnyčios interesai veikė socialinę seminarijų struktūrą, ar galėjo dvasininkų socialinės struktūros pokyčiai turėti įtakos krikščioniškosios demokratijos genezei Lietuvoje. Dėmesį koncentruojant į dvasininkų parengimą seminarijose – konkrečioje įtampos tarp valdžios (valstybės) ir Katalikų bažnyčios interesų sferoje.

Trečiasis – išnagrinėti krikščioniškų demokratinių nuostatų turinio specifiką lietuviškoje nelegalioje katalikiškos krypties spaudoje – *Žemaičių ir Lietuvos Apžvalgoje* (1889–1896) (toliau – *Apžvalga*), *Tėvynės Sarge* (1896–1904), *Žinyčioje* (1900–1902), išsiaiškinti socialiai aktyvios dvasininko laikysenos[14] prielaidas ir turinį bei tokio dvasininkų veikimo lyderius.

Pradinė chronologinė riba yra daugiau sąlyginė, tačiau akcentuojamas katalikiškos nelegalios periodikos pasirodymas. Galinę ribą žymi 1904 m. – nelegalios lietuviškos

[14] Laikysena – tam tikromis nuostatomis paremta asmens pozicija, veikimas visuomenėje.

spaudos epochos pabaiga, atvėrusi galimybes naujos kokybės raiškai. Be to, XX a. pr. buvo silpninamos katalikybę varžančios valdžios priemonės.

Pakomentuotina, kodėl sociopolitinių faktorių analizei skiriamas visas darbo skyrius. Vokiečių sociologas Karlas Mannheimas savo studijomis parodė, kad galima tirti idėjas ne tik epiškai aprašant jų evoliuciją. K. Mannheimas yra teorinio *pažinimo sociologijos* modelio autorius[15], pagal kurį idėjos istorija yra analizuojama išskiriant mąstymo stilius, o pastarieji yra sąlygoti kintančio visuomeninio konteksto bei socialinių grupių reikšmės jame[16]. Be to, Chadwickas Owenas, analizavęs minties (mąstymo) sekuliarizacijos procesą XIX a. Europoje, radikaliai nekėlė klausimo ar socialinę, ar idėjų istoriją jis rašo. Teigė, kad be idėjų tyrimo socialiniai tyrimai pasmerkti žlugti. Taip pat kaip ir idėjų tyrimai, kai istorikas nekelia klausimų apie visuomenę, kurioje tos idėjos propaguojamos ar atmetamos[17]. Metodologiniu požiūriu panašių krikščioniškosios demokratijos studijų nėra, nors tiek sociopolitiniai, tiek idėjos evoliuciniai aspektai yra analizuoti. Ir nors pastarųjų (analizuojančių idėjos evoliuciją) yra daugiau ir jie sieja krikščioniškosios demokratijos idėjos formavimąsi su katalikiškosios socialinės minties ir judėjimo raida, tačiau yra darbų, bandančių konkrečiai susieti sociopolitinius faktorius (valdžios politiką dvasininkų rengimo srityje, dvasininkų tautinę struktūrą) su socialine dvasininkijos laikysena bei nuostatomis[18]. Tokią tendenciją galima fiksuoti ir Danielio Olszewskio darbe[19]. Nors jo tyrimo objektas nėra krikščioniškoji demokratija, o ir socialinei katalikų minčiai skirtas tik vienas knygos skyrius, tačiau religijos kultūros, elito ir masių religingumo pokyčiai analizuojami sąryšyje su socialiniais pokyčiais dvasininkijoje, visuomenėje.

Taigi tyrimo objektas, tikslai bei uždaviniai lėmė darbo struktūrą ir formą. Pirmame skyriuje aptariamos krikščioniškosios demokratijos formavimosi XIX a. Vakarų Europoje

---

[15] K. Mannheim, *Essays on the Sociology of Knowledge,* London, 1964.

[16] К. Маннгайм, *Диагноз нашего времени*, Москва , 1994, с. 572.

[17] Ch. Owen, *The Secularization of the European Mind in the Nineteenth Century,* Cambridge Univ. Press, 1975, p. 14.

[18] K. Wajda, Społeczeństwo polskie i Kościół Katolicki na Pomorzu a państwo Pruskie w latach 1860 -1914, *Studia Pelplińskie*, 1985, s. 99 - 123; A. Rogala, Walka Bismarka z Kościołem w okresie kulturkampfu i jej znaczenie dla działalności kleru, *Przegląd Tomistyczny,* 1986, t. 2, s. 333 - 347.

[19] D. Olszewski, *Polska kultura religijna na przełomie XIX i XX wieku,* Warszawa, 1996.

tendencijos, bei Lietuvos, priskiriamos Vidurio Rytų Europai[20] specifika, anot Leonido Donskio, galinti koreguoti vakarietiškas kultūros ir istorijos tipologijas[21].

Antrame skyriuje dėmesys sutelkiamas į Rusijos ir Katalikų bažnyčios įtampos kontekste vykusį dvasininkų rengimą Šiaurės Vakarų krašto seminarijose, įtampos poveikį socialiniam dvasininkų aktyvumui. Popiežiaus Leono XIII nuostata humanizuoti dvasininkų išsilavinimą, kelti jo lygį pozityviai veikė dvasininkų socialinį aktyvumą Vakarų Europoje. Ar buvo jaučiamas panašus poveikis Rusijoje? Seminarijos - viena valdžios politikos katalikų dvasininkijos atžvilgiu sfera, tačiau požiūris į jas rodo bendrą valdžios poziciją ir dvasininkijos, ir katalikybės atžvilgiu. Analizuojama Vilniaus ir Žemaičių (Telšių) seminarijų situacija, kuriose dvasininkų apsisprendimas modernaus lietuvių nacionalizmo atžvilgiu XIX a. pabaigoje pasireiškė nesinchroniškai.

Seinų seminarijos padėtis skyrėsi nuo Šiaurės Vakarų krašto seminarijų: Lenkijos Karalystės dvasininkijos atžvilgiu valdžia laikėsi nuosaikesnės pozicijos (nors po 1863 m. ryškėjo ir unifikacinė tendencija). Be to, pažymėtina, kad valdžia atsižvelgė į Suvalkų gubernijos etninę, socialinę ypatybę, jos dalies lietuviškumą[22], modeliuodama švietimo politiką[23]. Seminarijos kontingento socialinės struktūros požiūriu, Žemaičių (Telšių) seminarija XIX a. pabaigoje panašėjo į Seinų seminariją, kurioje dėl objektyvių priežasčių, demokratėjimo procesas pasireiškė anksčiau[24].

Trečiame skyriuje analizuojamos aktyvios socialinės laikysenos generuotojų pozicijos, lietuviškos krikščioniškos demokratinės nuostatos.

Tyrinėjimų apžvalga. Krikščioniškosios demokratijos studijų klasika pavadintume jau minėtą M. Fogarty darbą, kuriame analizuojama krikščioniškosios demokratijos (idėjos ir judėjimo) kilmė Vakarų Europoje pasikeitusių valstybės ir Bažnyčios santykių kontekste. Atskleistas Bažnyčios (ir tikinčiųjų) laikysenos kitimas XIX a.: nuo pradinio monarchijos akceptavimo iki respublikinės politinės valdžios pripažinimo, nuo visuomenės problemų kritikos "iš šalies" iki socialinių problemų kritikos ir jų sprendimo būdų ieškojimo,

---

[20] Terminas turintis ne tiesioginę geografinę, bet kultūrinę prasmę.

[21] L. Donskis, Maironis lietuvių istoriografijos ir istoriosofijos paradigmų kontekste, *Kultūros barai,* 1993, nr. 1, p. 68.

[22] S. Sužiedėlis, Kalba ir socialinė klasė pietvakarių Lietuvoje iki 1864 m., *LAIS,* t. 4: Liaudis virsta tauta, Vilnius, 1993, p. 119-134.

[23] *LAIS,* t. 16: D. Staliūnas, Visuomenė be universiteto? (Aukštosios mokyklos atkūrimo problema Lietuvoje: XIXa. vidurys - XXa. pradžia), Vilnius, 2000, p. 100-109;

[24] A. Katilius, Seinų seminarijos kontingento socialinė struktūra 1826-1915 m. (mašinraštis). Dėkojame autoriui už komentarus, išsakytus minėtu klausimu. V.Ž.

jaučiantis tos visuomenės dalimi ir pripažįstant modernią socialinių (ekonominių), politinių problemų sprendimo "technologiją" - demokratiją.

Modernių valstybių ir Bažnyčios santykiai, Europos intelektualinis klimatas bei liberalizmo, socializmo idėjų įtaka Katalikų bažnyčios socialinio mokymo raidai, analizuoti Chadwiko Oweno[25], o kai kurie aspektai - Josepho N. Moody[26], Lillian Parker Wallace[27], Richardo Campo[28], Konstanto Grzybowskio ir Barbaros Sobolewskos[29], Bolesławo Kumoro[30], Grahamo Maddox[31] darbuose. Minėti darbai mums svarbūs, kadangi padeda suvokti Katalikų bažnyčios laikyseną ir nuostatas, tačiau beveik visų minėtų darbų sociopolitinis kontekstas - Vakarų Europa, kurioje tautinės konsolidacijos procesai jau buvo pasibaigę, kur pramonės perversmas prasidėjo XIX a. pirmojoje pusėje.

Vidurio Rytų Europos regione sekuliarizacijos tempai visuomenėje buvo lėtesni, valstybės ir Bažnyčios santykius veikė tebevykę tautinės konsolidacijos procesai. Dažnas šiame regione tikėjimo ir tautiškumo tapatinimas bei supriešinimas su dominuojančių tautų asimiliaciniais interesais[32] modifikavo "klasikinę" valstybės ir Bažnyčios įtampą.

Atskirą darbų grupę sudaro literatūra, kurioje analizuojamas socialinis Katalikų bažnyčios mokymas, socialinė katalikų mintis, judėjimas. Šiuose darbuose taip pat aptariamas krikščioniškosios demokratijos kilmės klausimas. Pagal jos ir Bažnyčios socialinio mokymo ryšį darbus dar galima išskirti į tuos, kurie krikščioniškąją demokratiją laiko nuoseklia Bažnyčios socialinio mokymo (socialinės etikos) dalimi[33]. Kiti autoriai

---

[25] Ch. Owen, *The Secularisation of European Mind in the Nineteenth Century,* Cambridge, 1975.

[26] J. N. Moody, *Church and Society. Catholic Social and Political Thought and Movement 1789 - 1950,* New York, 1953.

[27] L. P. Wallace, *Leo XII and the Rise of Socialism,* Duke univ. press, 1966.

[28] R. Camp, *The Papal Ideology of Social Reform: a Study in Historical Development 1878 - 1967,* Leiden, 1969.

[29] K. Grzybowski, B. Sobolewska, *Doktryna polityczna i społeczna papiestwa,* Warszawa 1971; B. Sobolewska, Z problematyki ewolucji doktryny katolickiej w kwestii stosunku Kościoła i państwa, *Państwo i prawo,* 1966, zeszyt 6, s. 931-940; K. Grzybowski, Watykan i jego doktryna w oczach historyka, *Kościół Katolicki wobec węzłowych problemów Polski w wieku XIX i XX,* Warszawa, 1968, s. 189-203.

[30] B. Kumor, *Historia Kościoła, cz.7: Czasy najnowsze 1815 -1914,* Lublin, 1991.

[31] G. Maddox, *Religion and the Rise of Demokracy,* London - New York, 1996.

[32] Apie tai žr: J. Chlebowczyk, *O prawie do bytu małych i młodych* narodów. *Kwestia narodowa i procesy narodotwórce we Wschodniej Europie Środkowej w dobie kapitalizmu (od szchyłku XVIII do początków XX w.),* Warszawa - Kraków, 1983.

[33] *Podręczna Encyklopedia Kościelna,* Warszawa, 1906, t. VII - VIII, s. 397-399; *The Catholic Encyklopedia,* NewYork, 1908, v. IV, p. 708-710; J. Majka, *Katolicka nauka społeczna,* Warszawa, 1988; J.

akcentuoja XIX a. sociopolitinių, ekonominių pokyčių įtaką Bažnyčios socialinio mokymo kaitai, socialinės doktrinos susiformavimui ir krikščioniškąją demokratiją laiko minėtų pokyčių padariniu[34]. Jean Baptiste Duroselle darbą, kuriame buvo analizuota prancūzų katalikų socialinė mintis ir judėjimas tik iki 1870 m. taip pat priskirtume pastarajai grupei[35]. Jį paminėjome neatsitiktinai: Prancūzijoje gyveno ir veikė buvusios Abiejų Tautų Respublikos emigrantai, todėl prancūzų katalikų socialinės minties įtaka jiems, o per juos buvusiai istorinei tėvynei, nepaneigiama[36].

Studijos apie socialinės katalikų minties bei judėjimo raidą Lenkijoje taip pat yra svarbūs mūsų darbui tiek metodologiniu požiūriu, tiek dėl bendrų istorinių to laikotarpio realijų[37]. Jie parodo Vidurio Rytų Europos regiono specifiką, skirtingų sociopolitinių sąlygų, kuriose formavosi lenkų socialinė mintis (Austrijos, Prūsijos, Rusijos), įtaką socialinei minčiai. Be to, lenkų katalikiškoji mintis (knygos, spauda) buvo vienas prieinamiausių ir populiariausių šaltinių dvasininkijai Lietuvoje, atspindėjęs ir platesnį Bažnyčios gyvenimo kontekstą, taigi galėjo tiesiogiai įtakoti jų nuostatas. Lenkijos dvasininkų laikyseną socialinių problemų atžvilgiu aptarė ir klasifikavo Ewa Jabłońska - Deptuła[38], Romanas Dzwonkowskis[39]. Pažymėtina kolektyvinė monografija skirta socialinės katalikybės (minties ir judėjimo) istorijai Lenkijoje po 1831 m. sukilimo iki

---

Majka, Nauka społeczna Kościoła, jej charakter i mejsce w orędziu ewangelicznym, *Dokumenty nauki społecznej Kościoła,* cz. 1, Rzym - Lublin, 1996, s. 13 - 14.

[34]J. Puchałka, *Idea chrześcijańsko - społeczna w jej historycznym rozwoju,* Kraków, 1922; *Encyklopedia Katolicka,* t. 3, Lublin, 1979, s. 385 -386; J. Keller, *Katolicka doktryna społeczna,* Warszawa, 1989, s. 16 - 17; Cz. Strzeszewski, *Katolicka nauka społeczna,* Lublin, 1996, 812 s. Taip pat jau minėti K. Grzybowskis, B. Sobolewska.

[35] J. Duroselle, *Początki katolicyzmu społecznego w Francji 1822 -1870,* Warszawa, 1961.

[36] Apie tai: V. Maciūnas, 1831 m. sukilimo emigrantų lietuviškieji spaudiniai, *Mūsų senovė,* Kaunas, 1938, t. 2, nr. 3 (8), p. 462-471. R. Bender, *Chrześcijanie w polskich ruchach demokratycznych XIX stulecia,* Warszawa, 1975.

[37] Taip pat paminėtini darbai, kurie tiesiogiai nagrinėja vėlesnį laikotarpį, tačiau taip pat aptaria ir socialinių iniciatyvų pradžią, jas inspiravusias nuostatas. Pvz.: R. Bender, *Społeczne inicjatywy chrześcijańskie w Królestwie Polskim 1905 - 1918,* Lublin, 1978; S. Gajewski, *Społeczna działalność duchowieństwa w Królestwie Polskim 1905 - 1914,* Lublin, 1990.

[38] E. Jabłońska - Deptuła, Katolicyzm polski XIX wieku a kwestia społeczna, *Więź,* 1961, nr. 2, s. 27-44.

[39] R. Dzwonkowski, *Listy społeczne biskupów polskich 1891 - 1918,* Paris, 1974; R. Dzwonkowski, recepcja encykliki *Rerum novarum* w Polsce, *Colloquium Salutis. Wrocławskie Studia Teologiczne,* 1982, nr. 14, s. 23-40.

1939 m.[40]. Joje aptartos ir pasauliečių, ir dvasininkų socialinės nuostatos bei jų santykis su Lenkijos valstybingumo atkūrimo idėja. Krikščioniškosios demokratijos idėjos genezės klausimas atskirai nėra aptartas, o suvokiamas kaip socialinės katalikiškos minties dalis. Krikščioniškosios demokratijos krypties veikimą nagrinėjo Aleksandras Wóycickis[41], Andrzejus Andrusiewiczius[42], Konstanty Turowski[43]. Jie krikščioniškosios demokratijos genezę siejo su socialine katalikiška mintimi, daug dėmesio skyrė partinei krikščionių demokratų veiklai. A. Wóycicki akcentavo Leono XIII enciklikų reikšmę bei jų įtaką krikščioniškosios demokratijos judėjimo formavimuisi, todėl minėtų popiežiaus dokumentų sklaidai Lenkijos žemėse skyrė didelį dėmesį.

Katalikų socialinė mintis Lietuvoje tik pastaruoju metu sulaukė kompleksinės studijos[44], nors kai kurių katalikų veikėjų ir socialinės pažiūros buvo nagrinėtos monografijose bei straipsniuose[45]. Valdo Pruskaus studijoje *Katalikų socialinė mintis Lietuvoje (XIX a. antroji pusė - XX a. pr.)* (Vilnius, 1995) parodoma katalikų darbuose nagrinėtų socialinių problemų visuma, tačiau jų nuostatos nėra struktūralizuotos. Teigiama, kad "lietuvių katalikų sociologai puoselėjo krikščioniškosios demokratijos idėjas ir jomis grindė savo socialines nuostatas"[46], tačiau atskirai krikščioniškosios demokratijos samprata nėra eksplikuota.

Krikščioniškosios demokratijos Lietuvoje istoriografija siekia XX a. pradžią, bet nėra gausi. Be to, gana dažnai rašyta angažuotų partijai asmenų. Juozas Tumas straipsnyje apie krikščionių demokratų Vadaktų "kuopos" veiklą ir programą užsiminė, kad panašios nuostatos formavosi iki 1905 m. "demokratiškoje jaunesniojoje lietuvių kunigijoje" ir buvo

---

[40] *Historia katolicyzmu społecznego w Polsce 1832 - 1939,* red. C. Strzesewski, R. Bender, K. Turowski, Warszawa, 1981.

[41] Al. Wóycicki, *Demokracya Chrześcijańska w Polsce. Szkic historyczno - społeczny,* Petrograd, 1918.

[42] A. Andrusiewicz, *Kwestia Robotnicza w myśli Społecznej Kościoła Rzymskokatolickiego a Chrześcijańska demokracja w Polsce 1891 - 1950,* Warszawa, 1987.

[43] K. Turowski, *Historia rucu chrześcijańsko - demokratycznego w Polsce,* 2 t., Warszawa, 1989.

[44] V. Pruskus, Katalikų socialinė mintis Lietuvoje (XIX a. antroji pusė - XX a. pr.), *Lietuvių katalikų mokslų akademijos metraštis,* Vilnius, 1995, t. 9, p. 21-224.

[45] Socialinės nuostatos aptariamos: Al. Dambrauskas - Jakštas, *Užgesę žiburiai. Biografijų ir nekrologų rinkinys,* Kaunas, 1930; V. Mingėla, *Kun. Antanas Milukas. Jo gyvenimas ir darbai,* Detroitas, 1962; A. Vaitiekūnienė, *Vaižgantas,* Vilnius, 1982; V. Zaborskaitė, *Maironis,* Vilnius, 1987, A. Merkelis, *Juozas Tumas Vaižgantas,* Vilnius, 1989; R. Mikšytė, *Antanas Baranauskas,* Vilnius, 1993; V. Merkys, *Motiejus Valančius. Tarp katalikiškojo universalizmo ir tautiškumo,* Vilnius, 1999 ir kt.

[46] V. Pruskus, *Katalikų...,* p. 163.

"susiliejusios į neperskiriamą tapatybę su tautiškosiomis"[47]. Jis akcentavo abiejų dėmenų sintezę bei tai, kad tokia dvasininkų pozicija komplikavo santykius su vyresnės kartos dvasininkais ir bajorija, aštrino lietuvių - lenkų konfliktą. Panašios mintys buvo atkartojamos vėlesniuose darbuose.

Krikščioniškosios demokratijos kilmės klausimas taip pat yra nagrinėtas. Jo analizės gylį sąlygojo autorių kelti tikslai. M. Römeris pabrėžė nagrinėjantis tautinės lietuvių visuomenės politines partijas ir krikščioniškąją demokratiją analizavo jų kontekste[48]. Genezę siejo su tautiška katalikiška srove XIX a. paskutinįjį dešimtmetį - XX a. pr. besivaržiusia su pasauliečiais inteligentais dėl įtakos liaudžiai. Bažnyčios laikysenoje išskyrė konservatyvią ir krikščionišką demokratinę kryptį, kurios, anot jo, nekonfliktuodamos koegzistavo iki Pirmojo pasaulinio karo. Studijoje išleistoje 1908 m. M. Römeris yra pastebėjęs ir katalikiškos tautinės (lietuviškos) srovės antilenkišką nuostatą, jų pastangas kurti lietuvišką Bažnyčią[49]. R. Vėbra krikščioniškosios demokratijos formavimąsi siejo su Bažnyčios atsaku į darbininkų judėjimą, aptarė "darbininkų klausimo" analizę nelegalioje katalikiškos krypties spaudoje. Teigė, kad XIX a. paskutinįjį dešimtmetį susiformavęs "klerikalizmas su tautiniu atspalviu" darė didelę įtaką daliai visuomenės, ilgainiui subjektyviai sudarė vieną iš nacionalinio judėjimo elementų[50]. Kad modernaus lietuviško klerikalizmo, siejamo su *Tėvynės Sargu*, pagrindu, atsiradus galimybei atvirai veikti, formavosi Lietuvos krikščionių demokratų partija, teigia E. Aleksandravičius ir A. Kulakauskas. Jie pažymėjo, kad simptomiška ir simboliška, kad pats Vaižgantas netapo šios partijos veikėju ir lyderiu[51]. Tai galima sieti su J. Tumo, V. Kavolio žodžiais tariant, "nepriklausomo" žmogaus laikysena[52]. Taip pat su tuo, kad formalizavusi savo veikimą krikščioniškosios demokratijos srovė pararado savarankiškumą, atsigręžė į Bažnyčios hierarchus, siaurino spaudos draudimo laikotarpiu generuotus siekius. V. Kavolis apie lietuvių tautininkus rašė, kad jų istorija - nuolatinis smukimas nuo to, kas jie buvo pradžioje[53]. Kažin ar tai nebūtų simboliškas pastebėjimas ir apie krikščionis demokratus?

---

[47] J. Tumas, Lietuvių krikščionių - demokratų veiksmas, *Draugija,* 1907, nr. 3, p. 257.

[48] M. Römer, *Litewskie stronnictwa polityczne,* Wilno, 1921.

[49] M. Römer, *Litwa. Studyum o odrodzeniu narodu Litewskiego*, Lwów, 1908.

[50] R. Vėbra, *Lietuvos katalikų dvasininkija ir visuomeninis judėjimas,* Vilnius, 1968, p. 106.

[51] E. Aleksandravičius, A. Kulakauskas, *Carų valdžioje...*, p. 192.

[52] V. Kavolis, Nepriklausomas žmogus lietuvių istorijoje, *Metmenys,* 1985, nr. 50, p. 27.

[53] V. Kavolis, *Žmogus istorijoje,* Vilnius, 1994, p. 150.

Darbuose, kuriuose dėmesys koncentruojamas Lietuvos krikščionių demokratų partijos istorijai, yra pažymimas krikščioniškosios demokratijos ryšys su lietuvių tautinio judėjimo konfesine srove bei jų spauda - *Apžvalga* ir *Tėvynės Sargu*[54]. Daugiau dėmesio idėjos genezės problema sulaukė Mykolo Krupavičiaus[55], Algirdo Kasulaičio[56] darbuose. M. Krupavičius išskyrė potencialųjį krikščioniškosios demokratijos periodą Lietuvoje trukusį iki 1904 m. (krikščioniškosios demokratijos raidą jis skirstė į brendimo periodą iki 1891 m. enciklikos *Rerum novarum* ir subrendusį - po enciklikos[57]. Vadinasi, anot jo, sociopolitinės sąlygos Lietuvoje vėlino krikščioniškosios demokratijos idėjos raišką). Krikščioniškosios demokratijos sudėtinėmis dalimis jis laiko "tautybę, demokratybę ir krikščionybę". Tuos principus mato vyskupo Motiejaus Valančiaus veikloje. A. Kasulaitis remiasi M. Krupavičiaus darbais, krikščioniškosios demokratijos užuomazgų randa jau Antano Strazdo laikysenoje, o judėjimą sieja su jau minėta katalikiška spauda. Jis, kaip ir M. Krupavičius, krikščioniškosios demokratijos formavimosi sąlyga laiko katalikybės ir tautiškumo sintezę. Tačiau minėti autoriai katalikybės ir tautiškumo ryšį konstatavo kaip jau egzistavusį ir savaime suprantamą, o ne gilinosi į jo formavimosi procesą - genezę. Arba nematė didelio skirtimo tarp tautiškumo ir katalikybės ryšio tam tikrais lietuvių tautinio judėjimo periodais. M. Krupavičius, A. Kasulaitis, Albinas Gražiūnas[58] ir Vytautas Vardys[59] mato tęstinumą tarp nelegalios katalikiškos spaudos krikščioniškosios demokratijos ideologijos ir Lietuvos krikščionių demokratų partijos nuostatų bei veiklos. Ryšio neneigiame, tačiau nei *Apžvalgos* redaktorius Kazimieras Pakalniškis, nei, kaip minėta, *Tėvynės Sargo* "siela" J. Tumas visgi nebuvo tos partijos nariai jai formalizavus savo veiklą. V. Lukoševičius krikščioniškosios demokratijos formavimąsi sieja tik su

---

[54] A. Gaidys, Lietuvių krikščionių demokratų partijos kūrimosi aplinkybės (1905 - 1907 m.), *LAIS,* t. 3..., p. 139-172; R. Laukaitytė, bandymai įkurti Lietuvos krikščionių demokratų partiją 1905 - 1906 metais, *Lituanistica,* 1992, nr. 2, p. 29-41; R. Laukaitytė, Pirmoji Lietuvos krikščionių demokratų partijos programa, *Lituanistica,* 1993, nr. 2, p. 14-27; A. Gražiūnas, *Krikščioniškoji demokratija Lietuvoje,* Vilnius, 1994, p. 19-20.

[55] M. Krupavičius, Trumpa krikščioniškosios demokratijos istorija, *Krikščionis demokratas,* 1927, nr. 3 - 5, p. 17 - 65; M. Krupavičius, Krikščioniškoji demokratija Lietuvoje, *Tėvynės sargas,* 1954, n. 1, p. 1-64; A. Bendoriaus, M. Krupavičiaus, Krikščionys demokratai Lietuvoje, *Lietuvių enciklopedija,* Bostonas, 1958, t. 13, p. 105-112.

[56] A. J. Kasulaitis, *Lithuanian Christian Democracy,* Chicago, 1976.

[57] M. Krupavičius, *Krikščioniškoji demokratija,* Stuttgart, 1948, p. 80-81.

[58] A. Gražiūnas, op.cit.

[59] V. Vardys, *Krikščionybė Lietuvoje,* Čikaga, 1997.

Tėvynės Sargu[60]. Lenkų istorikas Piotras Łossowskis krikščioniškosios demokratijos ištakas mato katalikų dvasinėse seminarijose veikusiose slaptose klierikų organizacijose ir nelegalioje katalikų krypties spaudoje bei nurodo lietuvių - lenkų įtampą, kaip krikščioniškosios demokratijos formavimosi kontekstą[61]. Minėti autoriai nekomentuoja krikščioniškosios demokratijos santykio su socialine katalikiška mintimi, Bažnyčios socialiniu mokymu.

Tyrimui taip pat yra svarbūs darbai, kuriuose analizuojama caro valdžios politika Lietuvoje XIX a., kai kurie tos politikos aspektai bei visuomenės atsakas į ją[62], visuomenės raidos, politinės minties formavimosi tendencijos[63]. Nuo minėtų klausimų neatsiejama yra tautinio judėjimo problematika bei Katalikų bažnyčios, kai kurių dvasininkų pozicijų jo atžvilgiu analizė[64]. Taip pat reikšminga lenkų istoriko B. Kumoro studija apie Katalikų

---

[60] V. Lukoševičius, Lietuvos klerikalų socialinės - ekonominės koncepcijos XIX a. pab. ir XX a. pr., *LTSR AMMD. Ekonomika,* 1968, t. 8, sąs. 1, p. 66.

[61] P. Łossowski, Litewska chreścijańska demokracja, *Chrześcijanin w świecie,* 1987, n. 171, s. 119-135.

[62] A. Tyla, *1905 m. revoliucija Lietuvos kaime,* Vilnius, 1968; V. Trumpa, *Lietuva XIX amžiuje,* Chicago, 1989; A. Tyla, *Garšvių knygnešių draugija,* Vilnius, 1991; P. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija,* Vilnius, 1992, t. 1-2; V. Merkys, *Knygnešių laikai, 1864 -1904,* Vilnius, 1994; V. Merkys, *Draudžiamosios Lietuviškos spaudos kelias 1864 - 1904,* Vilnius, 1994; E. Aleksandravičius, A. Kulakauskas, *Carų valdžioje. Lietuva XIX amžiuje,* Vilnius, 1996; T. R. Weeks, *Nation and State in Late Imperial Russia. Nationalism and Russification on the Western Frontier, 1863 - 1914,* DeKalb, 1996; Z. Medišauskienė, *Rusijos cenzūra Lietuvoje XIX a. viduryje,* Kaunas, 1998; A. Kulakauskas, *Kova už valstiečių sielas,* Kaunas, 2000 ; *LAIS,* t. 16: D. Staliūnas, Visuomenė be universiteto? (Aukštosios mokyklos atkūrimo problema Lietuvoje: XIXa. vidurys - XXa. pradžia), Vilnius, 2000 ir kt.

[63] J. Jurkiewicz, *Rozwój polskiej myśli politycznej na Litwie i Białorusi w latach 1905 - 1922,* Poznań, 1983; R. Vėbra, *Lietuvių visuomenė XIX a. antrojoje pusėje,* Vilnius, 1990; A. Vyšniauskas, *Lietuvos socialdemokratijos idėjinė politinė raida 1893 - 1899* metais, Vilnius, 1993, (humanitarinių m. daktaro laipsnio disertacija); *LAIS,* t. 4: Liaudis virsta tauta, Vilnius, 1993; *LAIS,* t. 10: R. Miknys, Lietuvos demokratų partija 1902 - 1915 metais, Vilnius, 1995; D. Szpoper, *Sukczesorzy Wielkiego Księstwa,* Gdańsk, 1999; S. Pivoras, *Lietuvių ir latvių pilietinės savimonės raida,* Kaunas, 2000.

[64] M. Römer, *Litwa. Studyum o odrodzeniu narodu Litewskiego*, Lwów, 1908; J. Stakauskas, Lietuvių kalbos kelias į Žemaičių Kunigų Seminariją, *Tiesos kelias*, 1937, nr. 6, p. 287-281, nr. 7-8, p. 340-356, nr. 11, p. 592-598, 1938, nr.1, p.16-29; J. Stakauskas, Lietuviškos minties pasireiškimas Žemaičių Seminarijoje, *Tiesos kelias,* 1938, nr. 11, p. 751- 756; nr.12, p. 823-828, ibid., 1939, nr. 1, p. 28-36; nr. 2, 105-109; nr. 3, p. 181-185; nr. 5, p. 354-364; nr. 7-8; p. 551-554; J. Stakauskas, Lietuviškoji sąmonė Seinų seminarijoje, *Tiesos kelias,* 1939, nr. 9, p. 638-654; nr. 10, p. 713- 728; ibid., 1940, nr. 3, p. 102-108; nr. 4, p. 157-162; nr. 5, p. 238-243; nr. 6, 322-329; R. Vėbra, *Lietuvos katalikų dvasininkija ir visuomeninis judėjimas,* Vilnius, 1968; E. Vidmantas, *Katalikų Bažnyčia ir nacionalinis klausimas Lietuvoje XIX a. antrojoje pusėje - XX a. pradžioje,* Vilnius, 1987; *Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas (ligi 1904 metų),* (ats. red. V.

bažnyčios administravimą buvusiose Abiejų Tautų Respublikos žemėse Rusijoje, Austrijoje ir Prūsijoje[65]. Autorius įvardija tai kaip lenkų bažnyčią, nors aptaria tiek padėtį Lenkijos Karalystėje, tiek buvusiose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėse iki 1918m.

Šaltiniai. Darbe panaudota archyvinė medžiaga ir publikuoti šaltiniai skirstomi į šešias grupes. *Pirmajai* priskiriama archyvinė medžiaga, atskleidžianti Rusijos valdžios požiūrį į katalikų dvasininkus, katalikų dvasines seminarijas. Pastarosios buvo Vidaus reikalų ministerijos žinioje, todėl nemažai medžiagos minėtu klausimu yra Rusijos valstybinio istorijos archyvo (toliau - *RVIA)* Peterburge VRM kanceliarijos fonde 1282 ir Vidaus reikalų ministerijos Kitatikių dvasinių reikalų departamento fonde 821. VRM kanceliarijos fonde taip pat yra susirašinėjimų su Vilniaus generalgubernatoriumi medžiaga bei generalgubernatorių metinės ataskaitos. Jose daug dėmesio skiriama dvasininkų veiklos vertinimui, priemonėms galinčioms pakeisti dvasininkų laikyseną. Gana dažnai tokia

---

Merkys) Vilnius, 1987; R. Vėbra, *Lietuvių tautinis atgimimas XIX amžiuje,* Kaunas, 1992; J. Stakauskas, Lietuvių sąjūdis Vilniaus seminarijoje, *Mūsų praeitis,* 1992, nr. 2, p. 102-127; V. Kavolis, *Žmogus istorijoje,* Vilnius, 1994; *LAIS,* t.7: Atgimimas ir Katalikų Bažnyčia, Vilnius, 1994, M. Hroch, Social and Territorial Characteristics in the Composition of the Leading Groups of National Movements, A. Kappeler (ed.), *Comparative Studies on Governments and Non - dominant Ethnic Groups in Europe, 1850 -1940: The Formation of National Elites,* 1996, Vol. 6, p. 257-275; *LAIS*, t. 14: V. Jogėla,Vilniaus Romos katalikų dvasinė akademija 1833 -1842 metais:organiacija ir veikla, Vilnius, 1997; I. Šenavičienė, *Žemaičių lituanistai Vilniaus vyriausioje seminarijoje. Motiejus Valančius,* Vilnius, 1998; P. Subačius, *Lietuvių tapatybės kalvė. Tautinio išsivadavimo kultūra,* Vilnius, 1999; P. Vaičekonis, *Katalikų dvasininkijos juridinė padėtis XIX a. Lietuvoje,* Vilnius, 1999 ir kt.

Atskirų dvasininkų pozicijos nagrinėtos: A. Merkelis, Kan. K. Pakalniškis - Dėdė Atanazas, *Židinys,* 1933, nr. 8-9, p. 127-133; J. Stakauskas, Vyskupas M.L. Paliulionis ir lietuviškasis klausimas, *Židinys,* 1939, nr. 7, p. 231-262; A. Merkelis, *Juozas Tumas Vaižgantas,* Vilnius, 1989; A. Vaitiekūnienė, *Vaižgantas,* Vilnius, 1982; V. Zaborskaitė, *Maironis,* Vilnius, 1987; B. Micewski, Rządcy diecezji wileńskiej okresu niewoli wobec sprawy narodowej, *Chrześcijanin w świece,* 1987, nr.171, s. 39-48; R. Mikšytė, *Antanas Baranauskas,* Vilnius, 1993; L. Donskis, Maironis lietuvių istoriografijos ir istoriosofijos paradigmų kontekste, *Kultūros barai,* 1993, nr.1, p. 68-71; D. Staliūnas, "Truputį lenkas, truputį vokietis, truputį lietuvis, o visų pirma katalikas..." Vilniaus vyskupas Edwardas von der Roppas tarp etninių, pilietinių ir konfesinių vertybių, *LAIS,* 1996, t. 8: Asmuo: tarp tautos ir valstybės, Vilnius, 1996, p. 291-299; V. Žaltauskaitė, Apie lietuvybės idėją kunigo Juozo Tumo Vaižganto pažiūrose. Iki 1904 m., op. cit., p. 248-260; V. Merkys, *Motiejus Valančius. Tarp katalikiškojo universalizmo ir tautiškumo,* Vilnius, 1999; A. Prašmantaitė, *Žemaičių vyskupas Juozapas Arnulfas Giedraitis,* Vilnius, 2000 ir kt.

[65] B. Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej(1772 - 1918),* Kraków, 1980.

priemone buvo siūloma dvasininkų parengimo sistemos reforma. Fonde 821 sukaupta seminarijų veiklą charakterizuojanti medžiaga: metinės ataskaitos, seminaristų priėmimo - baigimo duomenys, dėstymo lygio reikalavimai ir įvertinimai, taip pat įstatymai, reglamentavę seminarijų veiklą. Šiame fonde saugoma ir santykių su Apaštališkuoju sostu medžiaga, kuri leidžia geriau suvokti valstybės - Katalikų bažnyčios įtampos Rusijoje esmę. Liaudies švietimo ministerijos fonde 733 taip pat yra temai vertingos medžiagos, kadangi šios ministerijos pareigūnai kontroliavo mokymo lygį katalikų dvasinėse seminarijose. Liublino katalikiškojo universiteto Rankraščių skyriuje saugoma valdžios požiūrį į katalikų dvasininkus bei valdžios priemones jų atžvilgiu rodanti medžiaga. Didelę jos dalį sudaro dokumentų nuorašai, tačiau yra ir originalų, pvz., "Apie priemones Katalikybei Vakarų krašte silpninti" .

Lietuvos archyvuose gausu valdžios politiką bei vietos valdžios nuostatas dvasininkų atžvilgiu parodančių dokumentų (dalis jų kartoja jau aptartą Rusijos archyvuose saugomą medžiagą) bei dokumentų, susijusių su Vilniaus ir Žemaičių (Telšių) seminarijų gyvenimu: Lietuvos valstybės istorijos archyve (toliau - *LVIA*) Vilniaus generalgubernatoriaus kanceliarijos fondas 378, Kauno apskrities archyve Kauno gubernatoriaus kanceliarijos fondas I - 50.

Antrąją šaltinių grupę sudaro dokumentai parodantys Katalikų bažnyčios hierarchų poziciją santykiuose su valdžia bei jų nuostatas dvasininkų paruošimo klausimais. Tokio pobūdžio medžiaga saugoma *LVIA* Žemaičių (Telšių) Romos katalikų vyskupijos dvasinės konsistorijos fonde 669, Vilniaus Romos katalikų metropolijos kurijos fonde 694, Kauno Romos katalikų vyskupo metropolito kanceliarijos fonde 696. Taip pat Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos rankraštyne (toliau - *LMAB RS*)saugomame Vilniaus kapitulos fonde 43 bei Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyriuje (toliau - *LNMMB RS*) fonde 90.

Katalikų veikėjų epistolinis palikimas sudaro *trečiąją* šaltinių grupę. Aleksandro Dambrausko, Povilo Januševičiaus, Kazimiero Pakalniškio, Juozo Tumo ir kt. laiškai bei jiems rašyti laiškai atskleidžia "neformalias" pažiūras ir pozicijas. Jie saugomi Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje (toliau - *VUB RS*) fonde 1, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto rankraštyno fonde 1 (toliau - *LLTI*), *LNMMB RS* fonde 130, Kauno Maironio lietuvių literatūros muziejaus rankraštyne saugomi ne tik J. Tumo laiškai, bet ir nemaža jo rankraščių, taip pat pamokslai. Kauno arkivyskupijos kurijos archyve (toliau - *KAK*, šiame archyve bylos nesuskirstytos į fondus, o nurodomi tik saugojimo vienetai) asmeninių laiškų nėra daug (pvz., keletas P. Januševičiaus laiškų). Beje, pastarajame

saugomos dvasininkų asmens bylos, kuriose sukaupta medžiaga rodo ne tik dvasininkų veiklą, bet ir Bažnyčios hierarchų požiūrį į ją. Taip pat naudotasi ir publikuotais laiškais[66].

Ketvirtą šaltinių grupę sudaro XIX a. pab. - XX a. pradžios periodinė spauda. Nelegali lietuviška - pasauliečių *Varpas* - konfesinės srovės konkurentas ir kritikas bei konfesinės srovės - *Šviesa, Apžvalga, Tėvynės Sargas, Žinyčia*, kuri ir yra šaltinis krikščioniškosios demokratijos raiškai analizuoti. Taip pat oficiali rusiška ir lenkiška spauda - *Виленский вестник, Московские ведомости, Kraj, Przegląd Katolicki.*

Penktąją šaltinių grupę sudaro katalikų veikėjų prisiminimai[67].

Šeštoji šaltinių grupė - publikuoti popiežių dokumentai[68], Rusijos imperijos įstatymų rinkiniai[69].

Tyrimo metodas. Tyrimas atliekamas lyginamuoju analizės - sintezės metodu. Jo sudėtinių dalių santykis visame darbe nėra vienodas. Pirmojoje dalyje, analizuojant krikščioniškosios demokratijos formavimąsi Vakarų Europoje bei ypatybes Lietuvoje, dominuoja sintezės metodas. Kitose darbo dalyse pasitelkiamas analizės metodas. Šių metodų pagalba iš šaltinių bei istoriografijos studijų, šaltinių statistinio apdorojimo, modeliuojamos krikščioniškų demokartinių nuostatų formavimosi prielaidos ir raiška XIXa. pabaigos - XX a. pradžios Lietuvoje.

---

[66] Jakšto - Dambrausko laiškai Vaižgantui - Tumui. Spaudai paruošė J. Ambrazevičius, *Atheneum,* 1938, t. IX, sąs. 1, p. 3 - 47; L. Dambrauskas, Keli seniausi Dambrausko - Jakšto laiškai, *Draugija,* 1939, nr. 4, p. 249-251; nr. 5, p. 311-313; nr. 6, p. 385-386; nr. 8, p. 466-469.

[67] P. Dogelis, *Mano gyvenimo prisiminimai,* Kaunas, 1936; P. P. Bučys, Prieš senajam "Tėvynės Sargui" užgemant, *Tėvynės Sargas,* 1947, nr. 1, p. 2-7; P. P. Būčys, *Atsiminimai,* Chicago, 1966, t. 1-2; J. Staugaitis, *Mano atsiminimai,* Vilnius, 1995; Kun. K. Sederavičiaus atsiminimai (parengė A. Katilius), *Aušra,* 1996, nr. 17, p. 28-29; Seinų kunigų seminarijos klierikai: kun.Vincento Čitavičiaus prisiminimai (parengė A. Katilius), ibid., 1997, nr. 13, p. 20-23, nr. 14, p. 18-19.

[68] *Paskutiniųjų Popiežių enciklikų ir P. Pijaus XII kalbų rinkinys svarbiausiais žmonijos viešojo gyvenimo klausimais,* spaudai paruošė V. Brizgys, Tübingen, 1949; Jo Šventenybės P. Leono XIII enciklika Darbininkų klausimu (Rerum novarum), *Logos,* 1991, nr. 3, p. 54-81.

[69] *Полное собрание законов Россиской империи,* С.Петербург, 1844, т. XVIII.

I. KRIKŠČIONIŠKOSIOS DEMOKRATIJOS FORMAVIMOSI VAKARŲ IR VIDURIO RYTŲ EUROPOJE TENDENCIJOS

I.1. Bažnyčia ir valstybė

Popiežius Leonas XIII enciklikoje *Graves de communi* (1901 m. sausio 18 d.) krikščioniškąją demokratiją apibrėžė kaip nepolitinį "krikščionišką veikimą liaudies naudai"[70]. Liaudies reiškė gyvenančių "iš rankų darbo ir amatų"[71]. Taip pat enciklikoje buvo akcentuotas Apaštališkojo Sosto paskutinis ir sprendžiamasis žodis[72] bei bendrai Bažnyčios hierarchų vadovavimas tokiam katalikų veikimui[73]. Vėlesniųjų popiežių mokyme tokia krikščioniškosios demokratijos samprata transformavosi į vadinamąją "katalikiškąją akciją", kuri ir turėjo minėtus veiklos bruožus. O krikščioniškasis demokratinis judėjimas, suformulavęs partines programas, nebuvo nepolitinis veikimas ir tiesiogiai nepriklausė nuo Bažnyčios. Tačiau krikščioniškosios demokratijos idėjos istorija neprasidėjo 1901 m. Tada Katalikų bažnyčia tik išdėstė savą krikščioniškosios demokratijos sampratą.

Krikščioniškosios demokratijos idėjos istoriografiją schematiškai galima suskirstyti į dvi dalis. Tokio skirstymo pagrindas - krikščioniškosios demokratijos santykis su socialine Katalikų bažnyčios doktrina (plačiaja prasme - socialiniu mokymu), kuri yra pripažįstama krikščioniškosios demokratijos šaltiniu. Istoriografijoje egzistuoja nuostata, kad Katalikų bažnyčios socialinė doktrina - moralinė disciplina, katalikiškosios socialinės etikos sudedamoji dalis[74]. Tokia samprata suponuoja nuomonę, kad socialinė doktrina yra nuoseklios, ilgaamžės krikščionybės istorinės raidos padarinys, o krikščioniškosios

---

[70] Jo Šventenybės P. Leono XIII enciklika apie Krikščioniškąją demokratiją (Graves de communi), *Paskutiniųjų Popiežių enciklikų...*, p. 219.

[71] Ibid., p. 221.

[72] Ibid., p. 227.

[73] Ibid., p. 220, 228.

[74] Minėta nuostata yra aptarta: J. Keller, *Katolicka doktryna społeczna,* Warszawą, 1989, s. 12. Jos laikosi ir: J. Majka, *Katolicka nauka społeczna,* Warszawa, 1988, s. 7-13; J. Majka, Nauka społeczna Kościoła, jej charakter i mejsce w orędziu ewangelicznym, *Dokumenty nauki społecznej Kościoła,* cz. 1, Rzym - Lublin, 1996, s. 13-14.

demokratijos idėja yra socialinės doktrinos logiška išdava[75]. Toks vertinimas atmeta konfliktinę krikščioniškosios demokratijos idėjos kilmę.

Egzistuoja ir kita nuostata. Ji neatmeta Bažnyčios socialinio mokslo istorinės raidos, bet kartu teigia, kad socialinė doktrina egzistuoja ne kaip etikos dalis, bet šalia jos ir yra Bažnyčios prisitaikymo prie pasikeitusių socialinių sąlygų rezultatas[76]. Teigiama, kad socialinė doktrina formavosi visą XIX a., o Leono XIII enciklika *Rerum novarum* (1891 m. gegužės 15 d.) yra laikoma formalia jos pradžia. Ši nuostata pabrėžia enciklikos *Rerum novarum* novatoriškumą: esą ji sprendė naujų ekonominių santykių sąlygotą problemą - "darbininkų klausimą". Krikščioniškosios moralės ir krikščioniškų gyvenimo normų stiprinimas (ir darbininkams, ir darbdaviams) buvo enciklikoje pasiūlyta minėto klausimo sprendimo esmė[77], priešinga socialistinei ideologijai. Taigi nors "darbininkų klausimas" *Rerum novarum* buvo suvoktas kaip moralinio (religinio) pobūdžio klausimas, nebuvo pamiršti ir nauji ekonominiai, ideologiniai jo aspektai, kuriuos iki tol Bažnyčia tik smerkė ar nutylėdavo. Be to, ši samprata apima ir katalikiškąjį socialinį judėjimą, kuris sprendė socialines, ekonomines, politines visuomenės problemas krikščioniškosios moralės kontekste iki *Rerum novarum* paskelbimo.

Darbe remiamasi pastaraja samprata: krikščioniškąją demokratiją suvokiant kaip Katalikų bažnyčios socialinės doktrinos dalį, pripažįstant ją moderniųjų laikų kūriniu[78], vienu iš įtampos tarp modernios valstybės ir Bažnyčios sumažinimo modeliu, formuotu tiek Bažnyčios, tiek politinės XIX a. Europos realybės, intelektualinių, ekonominių pokyčių.

XIX a. Vakarų Europoje, apmąstant praktinę socialinę katalikišką veiklą, buvo formuojami teoriniai socialinių visuomenės problemų sprendimo pagrindai: formavosi socialinė katalikybė bei jos idėjų inspiruotas katalikiškasis judėjimas. Istoriografijoje nėra

---

[75] *Podręczna Encyklopedia Kościelna,* Warszawa, 1906, t. VII-VIII, s. 397 - 399; K. Šaulys, "Demokratija ir krikščionįs demokratai. Encyklikų prasmėje pagal krikščionių socijologų veikalų, *Draugija,* 1907, nr. 1, p. 34-39; nr. 2, p. 134 - 142; nr. 3, p. 248 - 256; M. Krupavičius, *Krikščioniškoji demokratija,* Stuttgart, 1948, p. 25; 79.

[76] J. Keller, *Katolicka doktryna...,*,s. 16-17; Cz. Strzeszewski, *op.cit.*

[77] Jo Šventenybės P. Leono XIII enciklika Darbininkų klausimu (Rerum novarum), *Logos,* 1991, nr. 3, p. 61, 64-66.

[78] M. Fogarty, *Christian...,* p. 5; K. Grzybowski, B. Sobolewska, *Doktryna polityczna i społeczna papiestwa 1789 - 1968,* Warszawa, 1971, s. 31-9.; J. Keller, op. cit., s. 23.

vieningos nuomonės dėl šio judėjimo raiškos, tipologiškai išskiriamos kelios jo kryptys[79], lėmusios krikščioniškosios demokratijos raidą bei raišką Europos valstybėse ir distanciją arba glaudų ryšį su Bažnyčios suformuluota krikščioniškosios demokratijos samprata.

Pirmoji kryptis - *konservatyvioji* (jos žymiausi atstovai: René de la Tour-du-Pinas (1834 - 1924) Prancūzijoje, Karlas von Vogelsangas (1818 - 1890) Austrijoje[80]). Šios krypties adeptai viduramžiškų korporacijų - ūkinių - visuomeninių organizacijų idėjos atgimimą laikė socialinių problemų, pirmiausia "darbininkų klausimo", sprendimo būdu. Jų sampratoje korporacija - profesinė luominė organizacija paisanti pirmiausia visuomenės interesų. Ji turėjo sugrąžinti darbininkui nuosavybės teisę, tačiau ne privačios, o kolektyvinės nuosavybės forma. Korporacijos turėjo apimti ne tik pramonę, bet ir amatus bei žemės ūkį. Korporatyvistų siūlomos visuomenės struktūros esmę sudarė šeima, korporacija ir monarchija. Klasinius prieštaravimus turėjo silpninti modifikuota luominė struktūra - vienybės ir tvarkos pagrindas, krikščioniškojo solidarizmo išraiška. Jie kritikavo liberalizmą ir individualizmą. Pastarąjį todėl, kad gilino žmogaus atotrūkį nuo visuomenės, liberalizmą - kad sekuliari lygybės idėja sunaikino hierarchinę visuomenės struktūrą, paremtą skirtingomis žmonių pareigomis visuomenei bei visuomeninių interesų pirmumu prieš asmens poreikius. Struktūrą, kurioje Bažnyčia yra tos hierarchinės piramidės viršuje. Taigi korporatyvistai valstybės ir Bažnyčios įtampą sprendė siekdami pastarajai sugrąžinti po revoliucijų prarastą vaidmenį visuomenėje. Tai ypač pabrėžė prancūzų mokyklos atstovai, akcentavę krikščioniškos visuomenės santvarkos integracinį, visuomenės konfliktus eliminuojantį pobūdį[81].

Antroji kryptis - *reformistinė*, siekė spręsti socialines problemas laipsniškų reformų būdu, nekeičiant jau egzistuojančios valstybinės santvarkos (atstovai: Wilhelmas Emanuelis von Ketteleris (1811 - 1877) Vokietijos žemėse, Charles Montalambertas (1810 - 1870), Albertas de Munas (1841 - 1914) Prancūzijoje). Šiai krypčiai būdingas "dialogas" tarp Bažnyčios ir modernios valstybės: jos atstovai neklausė, ar valstybė turi dalyvauti sprendžiant visuomenės socialines problemas. Jie kėlė klausimą, kaip ji turi dalyvauti jas sprendžiant. Bažnyčios dalyvavimas buvo nekvestionuojamas. Vyskupas E. Ketteleris akcentavo, kad valstybė be Bažnyčios nepajėgi spręsti socialinių problemų[82]. Jis teigė, kad

---

[79] J. Stefanowicz, *Chreścijańska demokracja,* Warszawa, 1963, s. 90-95; *Encyklopedia Katolicka*, t. 3, Lublin, 1979, s. 386.

[80] Cz. Strzeszewski, *Katolicka nauka* ..., s. 231-235.

[81] Ibid., s. 235.

[82] J. Keller, *Katolicka*..., s. 85.

liberalizmo sąlygomis darbininko laisvė neegzistuoja, todėl siūlė kurti darbininkų organizacijas, kurios gintų juos nuo darbdavių savivalės. Nuosavybės klausimo jis nekvestionavo, tačiau atmetė nuosavybės, kaip kapitalo kaupimo sampratą, kuri suponuoja visuomenės interesų nepaisymą. Darbininkų organizacijos turėjo jungti darbininkus ir išreikšti jų interesus politikos srityje, o ekonominėje srityje tai atlikti turėjo kooperatyvai[83]. Vokietijoje minėtas nuostatas parlamente atstovavo Centro partija siekusi ir nevaržomos Bažnyčios veiklos. Nemaža dalis E. Kettelerio nuostatų, ypač dėl valstybės dalyvavimo sprendžiant socialines problemas, buvo adaptuota Leono XIII enciklikoje *Rerum novarum*[84]. M. Krupavičius netgi teigia E. Ketteler buvus "krikščioniškai demokratinio judėjimo iniciatoriumi"[85], nors Europos kontekste ieškoti vienintelio judėjimo pradininko kažin ar verta. Prancūzų mokyklos atstovas Ch. Montalambertas ragino katalikus pripažinti respublikinį valdymą ir veikti jo sąlygomis (popiežius respublikinį Prancūzijos valdymą pripažino 1892 m. enciklika *Au molieu de sollicitudes*). Parlamente jis rūpinosi darbo įstatymų leidimu bei katalikiškų mokyklų išlaikymu[86]. A. de Munas laikėsi valstybės intervencionalizmo sprendžiant socialines problemas nuostatos - esą valstybės įstatymai turi laiduoti darbininkų gerovę[87].

Trečioji kryptis - *radikalioji*[88]. Jos šalininkai siekė tiesiogiai dalyvauti valstybės valdyme, pasitikėjo politinėmis priemonėmis sprendžiant socialines problemas ar net laikėsi nuostatos, kad tikslams realizuoti reikia pakeisti valstybės santvarką (atstovai: Hugues Félicité Robert de Lamennais (1782 - 1854). Jean Baptiste Henri de Lacordaire (1802 - 1861), Philipe Buchez (1796 - 1865) Prancūzijoje, Eduard Ducpéctiaux , F.Huet Belgijoje)[89]. Beje, šios krypties atstovai dažnai laikomi krikščioniškojo demokratinio judėjimo Vakarų Europoje pirmtakais[90]. XIX a. pirmojoje pusėje žymiausia šios krypties

---

[83] Cz. Streszewski, *Katolicka...*, s. 227-230.

[84] J. Keller, op. cit. s. 85.

[85] M. Krupavičius, Trumpa Krikščioniškosios demokratijos istorija. *Krikščionis demokratas,* 1927, nr. 3-5, p. 21.

[86] Cz. Streszewski, op. cit, s. 217.

[87] Ibid., s. 238 - 239.

[88] Jie vadinami ir krikščioniškojo socializmo atstovais. Jų nuostatoms buvo būdingas pozityvus respublikinės santvarkos vertinimas. Tokia pozicija prieštaravo Bažnyčios hierarchų bei dalies visuomenės nuostatoms. Žr.: J. Duroselle, *Początki katolicyzmu ...*, s. 68.

[89] Cz. Streszewski, op. cit., s. 216 - 217; J. Stefanowicz, *Chreścijańska demokracja...*, s. 95-97.

[90] Vieningos nuomonės šiuo klausimu nėra. Pvz., F. Lamennais vienintelis laikomas "krikščioniškosios demokratijos pionieriumi". Žr.: *The Catholic Encyklopedia,* New York, 1908, v. 4, p . 709.

figūra - kunigas H. F. Lamennais. Jo redaguojamą laikraštį *L'Avenir* popiežius Grigalius XVI pasmerkė dar 1832 m. dėl liberalizmo. H. F. Lamennais iškėlė ir vadovavosi "Dievas ir Laisvė" šūkiu, siekė "sukatalikinti demokratiją", nematė būtino ryšio tarp Prancūzijos monarchijos ir Bažnyčios, galiausiai ir visai jį atmetė, netapatindamas tikėjimo su lojalumu Bažnyčiai ir patriotizmo su lojalumu valstybei[91]. Be to, paminėtina, kad "karštas laisvės skelbėjas, bažnyčios naujintojas ir lenkų bičiulis H. F. Lamennais, garsus tuo laiku visoje Prancūzijoje, buvo populiarus Lietuvos ir Lenkijos emigrantų tarpe" [92]. Jo 1833 m. išleisto darbo *Paroles d'un croyant* (Tikinčiojo žodžiai) ištraukas vertė emigracijoje gyvendamas Kiprijonas Nezabitauskis. Minėtas darbas jau 1834 m. buvo išverstas ir išleistas lenkų kalba[93]. Taigi H. F. Lamennais idėjos veikė intelektualinę emigrantų iš Lenkijos ir Lietuvos laikyseną. Santykį nustatyti sudėtinga, tačiau jo idėjos yra artimos po 1863 m. sukilimo emigravusiems dvasininkams[94], ypač radikalams, 1864 - 1865 m. besitelkusiems įkurtoje Lenkų kunigų draugijoje, vėliau, beje, skilusioje. Minėtos draugijos iždininkas buvo kunigas Vladislovas Dembskis - Varnių dvasinės seminarijos auklėtinis. Ryšius su juo palaikė pusbrolis kunigas Vitalis Dembskis - M. Valančiaus slaptos lietuviškos spaudos platinimo organizacijos narys. Tarp jo turimų knygų buvo ir minėtojo H. F. Lamennais (H. F. R. Lamenė "Kningos tejsibiun", Paryžius, 1870)[95]. Radikalai apologizavo sukilimus, akcentavo dvasininkų angažavimąsi juose, postulavo "krikščioniškos politikos" galimybę, pasaulietinės ir dvasinės veiklos sferų simbiozę. Žodžiu, jie teigė aktyvią dvasininkų laikyseną visuomenėje. XIX a. pabaigoje lietuvių tautiniame judėjime dalyvaujantiems dvasininkams pozityviai tokią jų veiklą vertinti trukdė radikalų nuostatose dominavusi unijinės Lietuvos ir Lenkijos valstybės atkūrimo idėja, katalikybės ir lenkiškumo tapatinimas, nors objektyviai jų laikysenos buvo panašios.

Iš radikalios prancūzų P. Buchezo grupės (Saint - Simono, visuomenės vienybės idėjos šalininkas) susiformavo savo veikla ir idėjomis katalikiška J. Lacordaire grupė, kuri propagavo visuotinės neklasinės brolybės idėją[96]. XIX a. antrojoje pusėje Prancūzijos

---

[91]N. Davies, *Europa, rozprawa historyka z historią,* Kraków, 1998, s. 846; A. Sikora, *Historia i prawdy wieczne,* Warszawa, 1977, s. 21-122.

[92]V. Maciūnas, 1831 m. sukilimo emigrantų lietuviškieji spaudiniai, *Mūsų senovė,* Kaunas, 1938, t. 2, nr. 3 (8), p. 462.

[93]Ibid.

[94] Apie tai plačiau: R. Bender, *Chrześcijanie w polskich ruchach demokratycznych XIX stulecia,* Warszawa, 1975, s. 281-336.

[95] V. Merkys, *Draudžiamosios lietuviškos spaudos kelias 1864 - 1904,* Vilnius, 1994, p. 102-103.

[96]J. Keller, *Katolicka...*, s. 75-76.

socialinėje mintyje dominavo nuosaikesnės idėjos, tačiau amžiaus pabaigoje prancūzų kritiški ieškojimai įgavo judėjimo dėl Bažnyčios modernizavimo formą, kuri buvo įvardinta modernizmu ir popiežiaus pasmerkta[97]. Belgijos atstovams XIX a. pirmojoje pusėje buvo būdingas junionizmas - politinis bendradarbiavimas su liberalais[98]. Įtakinga buvo katalikų grupė vadovaujama E. Ducpéctiaux. Ji siekė darbininkų atstovavimo parlamente. Su jos veikla buvo susipažinęs tuometinis popiežiaus nuncijus šioje šalyje, būsimasis popiežius Leonas XIII[99]. B. Sobolewska ir K. Grzybowskis teigia, kad būtent Belgijos mokykla įtakojo Leono XIII enciklikose išdėstytą valstybės - Bažnyčios bei socialinių santykių ir problemų sprendimo modelį[100].

Italijoje katalikiškąjį judėjimą ribojo popiežiaus Pijaus IX *non expedit* - draudimas Italijos gyventojams katalikams dalyvauti politikoje - popiežiaus požiūrio į Italijos vienijimąsi rezultatas[101]. Judėjimas vadintas krikščioniškosios demokratijos vardu XIX a. aštuntame dešimtmetyje siekė darbininkų organizacijų pagalba minimalizuoti socialistinių idėjų įtaką darbininkams, atkurti pasaulietinę popiežiaus valdžią. Taigi jo turinys aiškiai skyrėsi nuo radikalios socialinio katalikų judėjimo krypties. Konservatizmas (korporacijų idėja dominavo Giuseppe Toniolo (1845 - 1918) nuostatose) buvo būdingas Italijos katalikų socialinei minčiai[102]. Dauguma jo veikėjų savo nuostatas grindė tomistine filosofija. Ji buvo ir Leono XIII socialinių enciklikų teorinis pagrindas. Leonas XIII laikė tomistinę filosofiją katalikybės atsinaujinimo pagrindu[103]. Todėl įtampos su oficialiomis Bažnyčios nuostatomis Italijoje buvo išvengta. Judėjimas radikalizavosi XIX a. pab., kai susiformavo politinę krikščionišką demokratinę veiklą pripažinusi srovė[104].

---

[97] Modernizmas buvo pasmerktas popiežiaus Pijaus X 1907 m. enciklika *Pascendi*. Žr.: A. Fremantl, *The Papal Encyclicals in Their Historical Context,* New York, 1956, p. 306; J. Keller, op. cit., s. 23.

[98] J. Stefanowicz, *Chreścijańska demokracja...*, s. 95.

[99] J. Keller, op. cit., s. 78 - 79.

[100] K. Grzybowski, B. Sobolewska, *Doktryna polityczna ...*, s. 39-40.

[101] J. Stefanowicz, *Watykan i Włochy 1860 - 1960,* Warszawa, 1967, s. 21-36.

[102] Cz. Strzeszewski, *Katolicka...*, s. 239-42;

[103] Z. Zieliński, *Papiestwo i papieże dwóch ostatnich wieków*, Poznań, 1986, s. 255.

[104] J. Stefanowicz, *Watykan i Włochy...*, s. 43- 44. Italijoje reiškėsi ir katalikai modernistai. Žr: J. Keller, *Katolicka...*, s. 79.

I. 2. Bažnyčia be valstybės

Moderniose Vakarų Europos valstybėse katalikų socialinė mintis siūlė įvairius socialinio klausimo, tapatinto su "darbininkų klausimu", sprendimo būdus. Konservatyvi socialinio katalikiško judėjimo kryptis buvo būdingesnė valstybėms, kuriose lygiagrečiai su ekoniminiais pokyčiais vyko tautinės konsolidacijos procesas, pvz., Italijoje, iš dalies Vokietijoje. Tačiau nagrinėjant krikščioniškosios demokratijos idėjos raidą ir raišką tipologiškai jos priskiriamos klasikiniam Vakarų Europos tipui[105]. Krikščioniškosios demokratijos raiška Vidurio Rytų Europoje nėra kompleksiškai tyrinėta. Tačiau nėra abejonių, kad krikščioniškosios demokratijos idėja tame regione taip pat funkcionavo.

Bendrumo krikščioniškosios demokratijos Vakarų Europoje ir Vidurio Rytų Europoje raidai teikia universalus Bažnyčios socialinis mokymas, nors jo adaptavimas skirtinguose socioekonominiuose kontekstuose yra gana sudėtingas klausimas. Skirtumus sąlygoja politinė, ekonominė situacija - vėliau prasidėjęs pramonės perversmas, vėliau iškilęs "darbininkų klausimas" ir tai, kad šiame regione ir XIX a. antrojoje pusėje tebevyko intensyvus tautinės konsolidacijos procesas. Sąlygos, kuriomis jis vyko, skyrėsi nuo Vakarų Europos. Pastarajame modernios valstybės formavosi buvusiųjų feodalinių ikiindustrinių valstybių pagrindu. Modernios valstybės sienos daugiau ar mažiau sutapo su vienos tautos erdve[106]. Vidurio Rytų Europos regione egzistavo nehomogeniškos tautiniu požiūriu valstybės, kuriose greta "oficialaus nacionalizmo"[107] ėmė reikštis ir "nedominuojančių etninių grupių"[108] nacionalizmas. Be to, dažnai nedominuojančios grupės tautiškumas buvo tapatinamas su religija[109] - veiksniu atskyrusiu ar net

---

[105] M. Fogarty, *Christian...*, p. 7-10; J. Keller, op. cit., s. 89.

[106] Э. Геллнер, Пришествие национализма. Мифы нации и класса, *Путь*, 1992, н. 1, с. 42-43. Vokietiją ir Italiją E. Gelneris priskiria kitam nacionalizmo tipui, tačiau ir jis priklauso Vakarų Europos "laiko juostai".

[107] Hugh Seton - Watson terminas, kurį Benedict Anderson aiškina, kaip sąmoningą nacijos ir dinastinės imperijos suliejimą priešingą liaudies nacionalizmams. Žr.: B. Anderson: *Įsivaizduojamos bendruomenės,* Vilnius, 1999, p. 104-106.

[108] Sąvoka rodanti, kad etninė grupė valstybėje, kurios teritorijoje ji gyvena, neturi politinės galios arba ji yra subordinuota dominuojančiai tautai. Žr.: G. Brunn, M. Hroch, A. Kappeler, Introduction, *Comparative Studies...*, p. 1.

[109] J. Chlebowczyk, *O prawie do bytu małych i młodych narodów. Kwestia narodowa i procesy narodotwórcze we Wschodniej Europie Środkowej w dobie kapitalyzmu (od szchyłku XVIII do początków XX*

supriešinusiu nedominuojančią ir dominuojančią tautines grupes. Dėl to šiame Europos regione susiformavo kiek kitoks valstybės - Bažnyčios santykių modelis. Vidurio Rytų Europoje Bažnyčia/konfesija dažnai buvo nedominuojančios etninės grupės tapatybę išreiškiančiu veiksniu, buvo tik *dalies* visuomenės savastimi, kliūtimi oficialiajam nacionalizmui siekiant visuomenės kultūrinės asimiliacijos.

Bohdanas Cywińskis, nagrinėdamas "lenko - kataliko" sampratos formavimąsi Lenkijos Karalystėje XIX a., valstybės (Rusijos) ir Bažnyčios (katalikų) santykių modelį pavadino julianistiniu[110]. Jam būdinga tai, kad Bažnyčia neturi politinės galios (yra legali opozicija valstybinei valdžiai), tačiau disponuoja moraliniu autoritetu visuomenėje[111]. Julianistinė Bažnyčios laikysena nėra jos sąmoningas apsisprendimas. Jį lėmė politinės aplinkybės. Tai reiškia, kad iš esmės Bažnyčia neatsisako savo ryšių su politine valdžia tik realiai nėra valstybės su kurios politine galia ji galėtų identifikuotis. Tokia Bažnyčia visiškai nesiidentifikuoja su visuomene. Ji, siekdama dvasinės valdžios (įtakos), nepripažįsta kitų integracinių paskatų ir formų, o tik tas, kurias pati teigia ir kontroliuoja[112]. Todėl Bažnyčios ir modernaus nacionalizmo įtampa buvo neišvengiama.

Julianistinis Bažnyčios modelis buvo būdingas ne tik Lenkijos Karalystėje, bet ir Lietuvoje. Modernaus nacionalizmo (lietuvių ir lenkų) siekis integruoti visuomenę tautiniu pagrindu susidūrė su Bažnyčios interesu, kuris buvo grindžiamas defensyvine Bažnyčios laikysena ortodoksinės Rusijos valstybės atžvilgiu, nors gana dažnai balansavo ties lojalumo jai riba[113]. Įtampa itin sustiprėjo XIX a. pab., kada pasaulėžiūrinė diferenciacija įgavo aiškias partines veiklos programas, kurios peržengė tik kultūrinės veiklos ribas. Lietuvių tautinis judėjimas XIX a. pab. atskyrė istorinio Lietuvos - Lenkijos valstybingumo

---

w.), Warszawa - Kraków, 1983, s. 254-267; T. Stegner, Więź wyznaniowa a narodowa, red. T. Stegner, *Naród i religia*, Gdańsk, 1994, s. 6-16.

[110] Julianizmas priešpastatomas konstantinizmui. Pastarasis siejamas su Romos imperatoriaus Konstantino (306 - 337) laikais susiformavusia doktrina tarpusavyje siekusią Bažnyčios ir pasaulietinę valdžią. Imperatorius Julijus (361 - 363) bandė tą teoriją sugriauti - padaryti Bažnyčią pavaldžią valstybei. Žr.: G. H. Sabine, T. L. Thorson, *Politinių teorijų istorija,* Vilnius, 1995, p. 214-218.

[111] B. Cywiński, *Rodowody niepokornych,* Warszawa, 1996, s. 270.

[112] Ibid. 271.

[113] J. Jurkiewicz, *Rozwój polskiej...*, , s. 23-24.

ir nepriklausomos Lietuvos idėjas. Modernaus lenkų nacionalizmo idėjų adaptavimas tarp Lenkijos Karalystės dvasininkų taip pat nebuvo nekonfliktinis[114].

Bažnyčia nėra monolitas. Tai, kad ji - hierarchinė institucija, kuriai subordinuoti dvasininkai bei tikintieji, dar neužtikrina vienodų nuostatų ir laikysenų. Bažnyčios Lietuvoje aukštieji hierarchai, dalis dvasininkų po 1863 m. sukilimo bei po jo sekusių represijų prieš Katalikų bažnyčią tiesiogiai nesiangažavo unijinės Lietuvos - Lenkijos valstybės naudai, tačiau ištikimybė lenkiškai kultūrinei, politinei tradicijai liko[115]. Lenko - kataliko samprata egzistavo ir Lietuvoje. Ją stiprino dvasininkų socialinis, kultūrinis ryšys su aukštuoju luomu - bajorais, dvarininkais - politiškai tebeįtakinga socialine grupe. Tokios laikysenos dvasininkijai ir po baudžiavos panaikinimo buvo būdingas *patronalinis* požiūris į žemąjį luomą - valstiečius[116], kurie sudarė daugumą minėtose vyskupijose.

Evangelijos tiesos apie prigimtinį bendruomenės hierarchiškumą bei skirtingą jos narių padėtį buvo natūraliai interpretuojamos pagal luominės visuomenės kriterijus (o ji ir po

---

[114] S. Kozicki, *Historia Ligi Narodowej, okres 1887 - 1907,* Londyn, 1964, s. 408-414; R. Bender, *Społeczne inicjatywy chrześcijańskie w Królestwie Polskim 1905 - 1918,* Lublin, 1978, s. 55 - 63; S. Galjewski, *Społeczna działalność duchowieństwa w Królestwie Polskim 1905 - 1914,* Lublin, 1990, s. 22-23.

[115] Apie Vilniaus vyskupijos vyskupų laikyseną : B. Micewski, Rządcy diecezji wileńskiej okresu niewoli wobec sprawy narodowej, *Chrześcijanin w świecie,* 1987, nr. 171, s. 39-48. Žemaičių (Telšių) vyskupijoje išsiskiria Motiejaus Valančiaus vyskupavimas (1850 -1875 m.), tačiau ir jo nuostatose lietuviškumas nekonfrontavo su , kaip teigia V. Merkys, senąja etnopolitine bendrija - bajoriškąją, Lietuvos "lenkiškąja" tauta. Žr.: V. Merkys, *Motiejus Valančius*...,p. 558, 781. "Turėdamas galvoje, kad lenkai katalikai rusifikatorių buvo persekiojami kaip ir lietuviai katalikai, vyskupas abiejų tautų santykių neaštrino ir gal iš dalies lenkus laikė lietuvių sąjungininkais". Žr.: ibid., p. 733. Tačiau vėlesnių vyskupų pozicijose polonizmas užėmė svarbią vietą. Žr.: [?], Kaunas, *Auszra,* 1885, nr. 6, p. 164; J. Stakauskas, Vyskupas M. L. Paliulionis ir lietuviškas klausimas, *Židinys,* 1939, nr. 7, p. 230-257; P. Čepėnas, Naujųjų laikų..,., p. 63-78; V. Merkys, op. cit., p. 733.

Apie katalikų dvasinių seminarijų atmosferą XIX a. paskutiniaisiais dešimtmečiais, lenkiškas daugumos dėstytojų pozicijas, bei lenkų kalbos protegavimą seminarijoje ir bendrai tarp dvasininkų. Žr.: Iš Panevėžio vyskupo Kazimiero Paltaroko užrašų, *KAK,* b. 496, l. 2-11; J. Stakauskas, Lietuviškos minties pasireiškimas Žemaičių seminarijoje, *Tiesos kelias,* 1939, nr. 3, p. 181-185; ibid., nr. 5, p. 354 -364; J. Stakauskas, Lietuvių sąjūdis Vilniaus seminarijoje..., p.102 -127. Lenkiškosios orientacijos dvasininkų požiūris į lietuvių tautinį judėjimą bei dvasininkų dalyvavimą jame atspindėtas kunigo Antano Eidimto 1901 m. spalio mėn. 20 d. rašte vyskupui *Quaedam de moderno lithuanismo in clero diocesis Samogitiensis.* Žr. : A. Merkelis, *Juozas Tumas Vaižgantas,* Vilnius, 1989, p. 107-115.

[116] Z. Medišauskienė, analizuojanti konservatyvias bajorijos nuostatas iki 1863 m. fiksavo panašias nuostatas ir įvardijo patriarcalinėmis. Z. Medišauskienė, *Tarp senojo neūkiškumo ir liguisto verslumo: "protinga pažanga" ūkinėje veikloje.*(Mašinraštis), p.4, 12,16. Dėkojame autorei už pagalbą. V. Ž.

juridinio baudžiavos panaikinimo tebeegzistavo) ir turėjo įtakos patronalinei laikysenai formuotis. Evangelija skelbė dvasinio kūno vienovę, tačiau pripažino kiekvieno to kūno nario skirtingą, jam duotą padėtį (Efez 4,11; Gal 6, 2 - 5; I Kor12, 4 - 11)[117]. Teigta, kad "Tuos kūno narius, kuriuos laikome mažiau garbingais, mes apsupame ypatinga pagarba, ir mūsų gėdingesnieji nariai gaubiami didesnio padorumo, kurio neprivalo mūsų padorieji nariai. Taigi, tvarkydamas kūną, Dievas skyrė daugiau pagarbos tiems nariams, kurie jos stokojo, kad kūne nebūtų susiskaldymo ir patys nariai rūpintųsi vieni kitais"(I Kor12, 23 - 25)[118]. Toks mokymas buvo pagrindas siekiant socialinio stabilumo, "luomų santarvės" visuomenėje: aukštieji luomai globoja žemąjį, užtikrina sau ir jam kelią į išganymą.

Patronalines nuostatas rodo ir didaktinė XIX a. proza, kurios autoriai gana dažnai buvo dvasininkai[119]. Joje, mokant liaudį, teigiamas krikščioniškas paklusnumas, kitos dorybės, kritikuojamas žmogaus bandymas "būtie ant savęs"[120], bandymas rinktis užsiėmimą pragyvenimui, t.y., kritikuojamos pastangos savarankiškai keisti savo socialinį statusą visuomenėje. Aukštajam luomui priskiriamas liaudies globėjo, mokytojo vaidmuo. Minėta didaktinė literatūra funkcionavo ir XIX a. antrojoje pusėje, buvo leidžiama tiems laikams dideliais tiražais, sudarė didelę dalį nelegaliai platinamų spaudinių[121]. Brandžiausi šios literatūros rūšies darbai priklauso vyskupo Motiejaus Valančiaus plunksnai. Tačiau be moralinio ugdymo jo lietuviškas "viešas palankus spausdintas žodis turėjo žadinti pasididžiavimą tąja kultūra, kurią jie (valstiečiai) kūrė ir kuria gyveno"[122].

Žemaičių vyskupo Mečislovo Paliulionio (vyskupavimo metai 1883 - 1908) kultūrinė orientacija, lenkiškosios kultūros pripažinimas aukštesne, taip pat byloja patronalizmo naudai. Tiesa, jis didelį dėmesį skyrė katalikybės apsaugai nuo rusinimo, tikybos dėstymui, priešinosi moksleiviams privalomam cerkvių lankymui[123]. Tačiau kartu siekė distancijos

---

[117] *Šventasis Raštas,* Vilnius, 1999, p. 1798, 1824, 1830.

[118] *Šventasis Raštas,* Vilnius, 1999, p. 1799.

[119] V. Vanagas, Pamokymų apysakos, *Lietuvių didaktinė proza,*(red. pirm. K. Korsakas), Vilnius, 1982, p. 7; V. Merkys, *Motiejus Valančius....*, p. 713-725.

[120] *Lietuvių didaktinė...*, p. 307-308.

[121] V. Merkys, *Draudžiamosios lietuviškos...*, p. 567-580.

[122] Ibid., 721.

[123] Apie vyskupo poziciją minėtais klausimais: Raštas dėl nenormalaus Kauno gubernijos kunigų - tikybos mokytojų požiūrio į savo darbą [apie 1884 - 1889 m.], *Rusijos valstybinis istorijos archyvas* (toliau- *RVIA*), f. 821, ap. 150, b. 249, l. 1-143; M. Paliulionio asmens byla Vidaus reikalų ministerijos Kitatikių dvasinių reikalų departamente, *ibid.*, f, 821, ap. 138, b. 42, l. 1-36; J. Stakauskas, Vyskupas M. L. Paliulionis ..., p. 252-257; E. Vidmantas, Religinis tautinis sąjūdis Žemaitijoje ..., p. 100-113, 134-140. (Sutinkame ne su

nuo lietuvių tautinio judėjimo idealų, neigiamai vertino ir siekė riboti dvasininkų dalyvavimą jame. Jis kartais rėmė religinių nelegalių spaudinių leidybą lietuvių kalba[124], ir tai dera su jo nuostata pripažįstančia lietuvių ir lenkų kalbas pastoracijoje. Lenkų kalba jam buvo dvarininko, bajoro, kunigo, miestelėno kalba, lietuvių kalba - tai kaimo kalba[125]. Tuo požiūriu jis nenutolo nuo M. Valančiaus pozicijų[126], tačiau situacija jau buvo kita. Devintajame dešimtmetyje modernusis lietuviškas nacionalizmas jau siūlė etnolingvistinės Lietuvos alternatyvą ir, beje, dalis dvasininkų (S. Gimžauskas, kiti bendradarbiavę *Aušroje*) ją priėmė. Dalis dvasininkijos ėmėsi plėsti lietuvių kalbos vartojimą bažnyčioje ir ne tik joje. Tuo tarpu kunigas, kuris bandė būti lietuvis ir su kaimiečiais, ir su dvarininkais, ir bažnyčioje, ir klebonijoje, jam (M. Paliulioniui) ir kone visiems dvarininkams, buvo "litvomanas"[127]. 1883 m. ganytojiškame laiške lenkų kalba[128] jis kreipėsi į visus ganomuosius (visų luomų), išvardijo dažniausiai vyskupijoje pasitaikančias blogybes: godumą, girtavimą, bedievystę ir atkreipė dėmesį į santykius tarp luomų, kuriuose esą trūksta krikščioniškos meilės. Žemajam luomui jis priekaištavo, kad nepalankiai žiūri į tuos, kuriuos gimimas ar sugebėjimai pastatė į aukštą padėtį visuomenėje, kad džiaugiasi dėl jų nelaimių. Aukštajam luomui priekaištavo dėl didžiavimosi savo padėtimi, autoritetu prieš žemąjį luomą įžeidžiančiu pastarojo orumą. Priminė krikščioniškąją vienybę ir luomų pareigą vienas kitą papildyti siekiant aukščiausio tikslo. Teigė, kad aukštesnės padėties žmonės privalo vadovauti savo mažesniems broliams, pavyzdžiu ir mokymu rodyti jiems kelią, o lavinant protą ir dvasią neužmiršti ir laikinų jų poreikių. Savo ruožtu, žemiau stovintys privalo meile ir dėkingumu apsupti anuos už jų globą. Tai būsiąs tikros krikščioniškos meilės pasireiškimas. Beje, vėlesnių metų (iki 1905 m.) vyskupo

---

visomis straipsnyje pateikiamomis išvadomis, pvz., dėl vartojamo termino "religinis tautinis" sąjūdis bei dėl vyskupo - šios veiklos koordinatoriaus (p. 141) vaidmens).

[124] R. Mikšytė, *Antanas*... p. 233 - 234; V. Merkys, *Knygnešių laikai*..., p. 247.

[125] J. Skvirecko atsakymai į klausimus apie gyvenimą seminarijoje, *KAK*, b. 291, l. 8.

[126] V. Merkys, *Motiejus Valančius*..., p. 279.

[127] J. Skvirecko atsakymai į klausimus apie gyvenimą seminarijoje, *KAK*, b. 291, l. 9.

[128] Beje, *LNMMB RS* yra saugomas šio ganytojiško laiško nepilną tekstą lietuvių kalba. Žr.: F.125 - 13, l. 4-8. Manome, kad tai vertimas, o ne vyskupo autentiško ganytojiško laiško nuorašas, kadangi Romos katalikų dvasinės konsistorijos sprendimų nuorašų knygoje šis ganytojiškas laiškas yra perrašytas tik lenkų kalba, tuo tarpu kitų, vėlesnių, M. Paliulionio ganytojiškų laiškų tekstai yra ir lenkų, ir lietuvių kalbomis. Žr.:*LVIA*, f. 669, ap. 3, b. 1047, l. 76-88.

ganytojiškuose laiškuose panašaus pobūdžio socialinių santykių svarstymų nėra[129]. Jo ganytojiški laiškai dažniau buvo popiežiaus enciklikų tąsa (pvz., Jubiliejaus skelbimas), o ne atsakas į to meto visuomenės gyvenimo realijas. Tačiau tokia buvo ne tik jo, bet visų Bažnyčios hierarchų Rusijoje laikysena, kurią lėmė ir Bažnyčios egzistavimo Rusijos imperijoje sąlygos[130]. Tą rodo Vilniaus vyskupo Stepono Zveravičiaus likimas - tremtis - po 1902 m. vasario mėnesį dvasininkams paskelbto aplinkraščio, raginusio drausti lankyti valdžios cerkvines mokyklas. Dvasininkų, kurių pastoracinė veikla sutapo su 7 deš. pradžios socioploitiniais lūžiais (o M. Paliulionis priklauso tokiems dvasininkams) nuostatas vertinti gana sudėtinga. Kita vertus, mentaliteto pokyčius, ko gero, mažiausiai nulemia įstatymų paragrafai. Todėl minėtų dvasininkų nuostatose persipina krikščioniškas mokymas, bažnyčios universalizmas, socialinė realybė ir ją lydėjusi tradicija. Represinės priemonės, kurių valdžia ėmėsi prieš Bažnyčią po 1863 m. sukilimo, turėjo įtakos vyskupui neigiamai vertinant bet kokias savarankiškas dvasininkų iniciatyvas, galinčias vėl sustiprinti valdžios varžančias priemones, skatino siekti socialinio stabilumo ir harmonijos.

Katalikų dvasinė seminarija panašiais idealais siekė ugdyti būsimuosius dvasininkus[131]. 1889 m. seminarijos klieriką Juozą Tumą, parašiusį rašinį apie baudžiavos laikų valstiečių vargus, Žemaičių (Telšių) seminarijos inspektorius Eduardas Barauskas (buvęs ir M. Valančiaus sekretorius) klausinėjo: "Ar tu iš tikrųjų manai..., kad mužikai baudžiavos laikais buvo nelaimingesni, neg dabar ? Atmink, kad tuomet jiems niekas kitas nerūpėjo,

---

[129] 1896 m. kovo 27 d. (lietuvių kalba,), *LVIA*, f. 669, ap. 3, b. 1047, l. 98-101. Jis atspausdintas ir *Tėvynės Sarge* 1896, nr. 5, p. 6-11;

1898 m. birželio 10 d. (lenkų ir lietuvių kalbimis), *LVIA*, ibid., l. 117-118; ibid., *KAK*, b. 292 (lapai nenumeruoti); Vyskupo M. Paliulionio instrukcijos ir palaiminimai, *VUB RS*, f. 1- F. 495 (byloje lapai nenumeruoti).

1899 gegužės 17 d. (lietuvių kalba, ragina aukoti badaujantiems). ibid.;

1900 m. lapkričio 4 d. (lietuvių kalba,), ibid.;

1901 m. balandžio 30 d. (lietuvių kalba, skelbia Jubiliejų) ibid.; *KAKA*, b. 292.;

1904 m. liepos 1 d. (lietuvių kalba, skirtas 50 m. nuo Šv. Mergelės Marijos nekalto prasidėjimo paskelbimo jubiliejui paminėti), ibid.

[130] R. Dzwonkowski, *Listy społeczne biskupów polskich 1891-1918*, Paris, 1974, s. 69.

[131] Pavyzdžiui 1889 m. pradėtas leisti konfesinės krypties lietuviškas leidinys *Žemaičių ir Lietuvos Apžvalga* (toliau - *Apžvalga*) 1890 m. publikavo straipsnį, kurio mintys beveik atkartoja dėstytas visuomenės harmonijos, luomų vienybės idėjas. Žr.:D. Skrobłus, [P. Viengalis], Tikra tėvynes meile, *Apžvalga*, 1890, nr. 1, p. 3-4. Minėto straipsnio bendraautorius buvo Žemaičių (Telšių) seminarijos inspektorius Eduardas Barauskas. Žr.: J. Tumas, *Lietuvių draudžiamojo laiko literatūros paskaitos, "Apžvalga" ir apžvalgininkai*, Kaunas, 1925, p. 17.

kaip tiktai paskirti darbai dvarui atlikti. O visa kita buvo ant bajorų pečių./.../ Bajoras mužiką maitino ir švietė"[132].

Seminarijų vadovybė, dauguma dėstytojų Žemaičių (Telšių), Vilniaus ir Seinų seminarijose iš esmės buvo lenkiškosios kultūrinės orientacijos[133]. XIX a. paskutiniaisiais dešimtmečiais jų nuostatose galima fiksuoti istorinės Lietuvos akceptavimą ar kryptį link modernaus lenkų nacionalizmo. Pavyzdžiui, Vilniaus seminarija buvo modernaus lenkų nacionalizmo (endekų) idealus pripažinusios slaptos kunigų organizacijos *Collegium Secretum* (įkurta 1896 m.) veikimo sferoje[134].

Taigi *patronalizmui*[135] - socialinei laikysenai - buvo būdinga nuostata, kad dvasininkai ir aukštasis luomas *eo ipso* turi ypatingą pareigą ir teisę žemesniojo luomo - valstiečių - atžvilgiu. Esą jie yra valstiečių moralinio ir socialinio gyvenimo vadovai, turi rūpintis jų dorove ir gerove. Tokios nuostatos buvo realizuojamos charitatyvine veikla, organizuojant minimalų švietimą. Žodžiu, ne valstietis sprendė, ko ir kiek jam reikia bei kaip to siekti, o sprendė už jį. O sprendimai turėjo eliminuoti socialinius konfliktus. Be to, patronalizmas ribojo dvasininkų socialinį aktyvumą. Kaip minėta, su baudžiavos panaikinimu patronalizmas neišnyko. Ko gero jo savotišką modifikaciją (jau modernaus nacionalizmo link) atspindi ir XIX a. pab. lenkiškoje spaudoje pradėta "dvaro, klebonijos ir liaudies" suartinimo akcija[136], kurioje dalyvavo ir Lietuvos dvasininkai[137]. Panašių idėjų randame ir 1889 m. pradėjusiame funkcionuoti leidinyje lietuvių kalba *Paskutinis pamokslas vieno žemaičių kunigo prieš smertį* (pirmasis leidimas 1889 m., 1895 m. - 2 leid., 1899 m. - 3

---

[132] J. Tumas, Žemaičių Kunigų Seminarija, *Mūsų Senovė,* 1921, kn. 1, p. 73-74.

[133] J. Stakauskas, Lietuviškosios minties pasireiškimas Žemaičių seminarijoje, *Tiesos kelias,* 1939, nr. 3, p. 182-185; J. Stakauskas, Lietuviškoji sąmonė Seinų seminarijoje, *Tiesos kelias,* 1939, nr. 9, p. 645; J. Stakauskas, Lietuvių sąjūdis Vilniaus seminarijoje, *Mūsų praeitis,* 1992, nr. 2, p. 118-124, P. Čepėnas, *Naujųjų laikų...*, p. 74-78.

[134] S. Kozicki, *Historia Ligi...*, s. 408.

[135] Patronalizmą kaip vieną iš katalikybės Lenkijoje socialinių laikysenų aptaria: E. Jabłońska - Deptuła, Katolicyzm polski XIX wieku a kwestia społeczna, *Wieź,* 1961, nr. 2, s. 33 -34. Pažymėsime, kad ši samaprata nėra tapati (nors bendrumų yra) filosofinei - teologinei krikščioniškojo patronalizmo sampratai, kuri ėmė formuotis XIX a. pirmojoje pusėje Belgijoje. Žr.: Cz. Strzeszewski, op. cit., s. 222 - 226. Patronalizmo dvasią atspindi Juozapo Silvestro Dovydaičio "Šiaulėniškio senelio" mintys ir pamokymai. Žr.: J. S. Dovydaitis, Šiaulėniškis senelis, *Lietuvių didaktinė proza,* Vilnius, 1982, p. 298 - 299, 309 - 318, 321 - 324 ir kt.

[136] Dalis diskusijos minėtu klausimu: [?], Dwór czy lud, *Kraj,* 1902, nr. 13, s. 5 - 6.

[137] Mžytis [J. Šaulys?], Isz Szvekšnos, *Tėvynės Sargas,* 1900, nr. 6 - 7, p. 65 - 68; J. Stakauskas, Lietuvių sąjūdis Vilniaus seminarijoje, *Mūsų praeitis,* 1992, nr. 2, p. 117 - 118.

leid., 1905 m. - 4 leid.) Jo leidimą finansavo vyskupas M. Paliulionis[138]. Tekste siūloma gerbti ponus ir bajorus "kaip savo prietelius, geradėjus ir pamokytojus", mokytis jų dorybių[139].

Aptarta patronalinė laikysena buvo būdinga ne tik Lietuvoje, Lenkijos Karalystėje. Ji buvo būdinga ir Galicijai[140], t.y. tai Lenkijos teritorijai, kurią po padalijimų prisijungė Austrija. Kadangi Katalikų bažnyčios, dvasininkų veikimo sąlygos Rusijoje ir Austrijoje skyrėsi iš esmės, tai patronalizmo gyvybingumą reikia sieti ir su bendru Bažnyčios mokymu apie visuomenės hierarchinę struktūrą, kuris ilgą laiką atitiko socialinę, politinę buvusios Abiejų tautų Respublikoss realybę (Galicijoje galutinai baudžiava buvo panaikinta 1848 m., Lenkijos Karalystėje - 1864 m., Lietuvoje - 1861 m.). Vadinasi, patronalizmą lėmė *a priori* konservatyvi (ir universali) Bažnyčios laikysena. Rusijoje ir represyvi valdžios politika skatino Bažnyčią saugoti savo *status quo.* Tuo tarpu Austrijoje Bažnyčia varžoma nebuvo. Nepaisant to, Galicija tapo ultramontanizmo[141] - vienos kraštutiniausios teorijos, nekvestionuojančios pripažįstančios popiežiaus pasaulietinę ir dvasinę valdžią - centru[142]. Galicijoje kunigo Stanisławo Stojałowskio nuo XIX a. aštuntojo dešimtmečio vidurio organizuota valstiečių veikla, jų politinio aktyvumo ugdymas bei švietimas, periodikos leidyba dvasininkų, ypač aukštųjų, paramos ir pritarimo neturėjo[143]. Jo vardas tapo "anti"kunigo sinonimu. Taip pat ir Lietuvos Bažnyčios

---

[138] R. Mikšytė, *Antanas...*, p. 233 - 234.

[139] Be aut. *Paskutinis pamokslas wiena zemajczu kuniga priesz smerti,* [be leid. vietos], 1899, p. 55.

[140] R. Ludwikowski, Szkice na temat Galicyjskich ruchów i myśli politycznej 1848 -1892, *Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z nauk Politycznych,* 1980, z. 15, s. 125 - 128; H. Wereszycki, *Historia polityczna Polski 1864 - 1918,* Wrocław, 1990, s. 25 - 27.

[141] Apie ultramontanizmą plačiau žr.: B. Szlachta, *Ład - Kościół - Naród,* Kraków, 1996.

[142] R. Ludwikowski, Ultramontanyzm a konserwatyzm polski XIX w., *Zeszyty naukowe uniwersytetu Jagiellońskiego. Pprace z nauk politycznych,* 1978, z. 11, s. 103 -115; R. Ludwikowski, Szkice..., s. 95-101.

[143] Prieš pradėdamas aktyvią socialinę veiklą S. Stojałowskis - jėzuitų vienuolis - metus gyveno Belgijoje, susipažino su katalikų socialine veikla. Žr.: R. Bender, Wokół sprawy pobytu Ks. Stanisława Stojałowskiego w Belgii w 1872/73 roku, *Z zagadnien kultury chrześcijańskiej,* Lublin, 1973, s. 467. Apie S. Stojałowskio veiklą: J. Kur, Działalność społeczno - polityczna księdza Stanisława Stojałowskiego w latach 1895 - 1903, *Roczniki dziejów ruchu ludowego,* Warszawa, 1992, nr. 27, s. 5-18. Jo veikla yra vertinam gana kontraversiškai: prilyginama popiežiaus skelbtai socialinei veiklai. Žr.: A. Wóycicki, Oddźwięk encykliki "Rerum Novarum" ma ziemiach polskich, *Przewodnik Społeczny,* 1921, nr. 2, s. 283. Jis laikomas "tipišku bajoriškos kultūros produktu". Žr.: H. Wereszycki, *Historia polityczna...,* s. 46.

hierarchams[144]. Tai rodo dominavusį požiūrį į socialinę dvasininko veiklą, neigiamą dvasininko, savo veikla peržengusio zakristijos sienas, vertinimą. Kita vertus, Galicijoje buvo stipri socialinės katalikybės mokykla, kuri adaptavo popiežiaus Leono XIII socialines enciklikas[145]. Radikalumo buvo išvengta.

Liaudies pastoracinių poreikių tenkinimas lėmė katalikybės ir lietuviškumo ryšį. Lietuvių kalbos teisių pastoracijoje plėtimas, greta modernaus lietuvių etnolingvistinio nacionalizmo siekių, ėmė įgauti politinį turinį ne tik santykyje su rusų valdžia, bet ir santykyje su lenkų kultūra. Apibrėžiant lietuvių kalbos funkcionavimo erdvę lenkų kalbos vartojimas Bažnyčioje (ir ne tik joje) toli gražu nebuvo nekvestionuojamas. Tai suponavo įtampą dvasininkijos viduje. Įtampos neišvengta ir su pasaulietine lietuvių tautinio judėjimo kryptimi, kadangi ir vienų, ir kitų veiklos adresatas buvo tas pats - liaudis. Tačiau iš esmės tai buvo pozityvus dvasininkų apsisprendimas lietuvių tautinio judėjimo atžvilgiu. Liaudžiai tapus veiklos subjektu dvasininkai rinkosi ne patronalinę, o *partneriavimo* laikyseną. Galima būtų paprieštarauti, kad ji ne daug kuo skyrėsi nuo pirmosios. Dvasininkų leistoje nelegalioje lietuviškoje periodikoje buvo raginama būti liaudies vadovais, švietėjais ir t.t. Taip, partneriavimas pradžioje reiškėsi panašiai, tačiau tikslas buvo kitas. Patronalinėje nuostatoje moralė, dora turi laiduoti socialinį stabilumą ir jai - moralei - skiriamas didžiausiais dėmesys. Tiesa, luomams taikomos nevienodos vertinimo normos[146]. Partneriškas santykis - ne tik moralės lygio kėlimas, religingumo stiprinimas. Greta doros akcentuojamas ir universalus teisingumo (ir lygybės) reikalavimas. Aišku, tai nėra nauja krikščioniškame mokyme - jį "tik" stengiamasi pritaikyti kiekvienam. Substancinė lygybė būdinga ikimoderniųjų laikų katalikybei[147] modifikuojama į lygybę čia ir dabar.

Partneriavimo laikyseną pasirinkusių dvasininkų nuostatose, atsiskleidžiančiose nelegalioje XIX a. pab. spaudoje, dora reiškė ne tik pareigų Dievui, bet ir pareigų tėvynei atlikimą. Siekta ne tik doros, bet ir išmokyti valstietį būti visuomenėje subjektu, išmokyti

---

[144] 1901 m. spalio 18 d. J. Tumo laiškas A. Dambrauskui, *VUB RS*, f. 1, E. 118, 19 laiškas (byloje lapai nenumeruoti); J. Stakauskas, Vyskupas M.L. Paliulionis ..., p. 232.

[145] A. Wóycicki, Oddźwięk encykliki "Rerum novarum" na ziemiach polskich, *Przewodnik społeczny,* 1921, nr. 2, s. 285-286; M. Mylik, Udział polskich uczonych w przygotowanie encykliki "Rerum novarum", *Przegląd Religioznawczy,* 1993, nr. 3 (169), s. 41-48.

[146] Janusz Tazbir tai vadina kastos morale. Žr.: J. Tazbir, *Kultura szlachecka w Polsce. Rozkwit - upadek-relikty,* Warszawa, 1983, s. 126; plačiau: s. 124-136.

[147] J. Keller, *Katolicka doktryna...*, s.162.

nebijoti, nebūti pasyviu. Tai keitė ir pačią doros bei religingumo sampratą[148]. Nors teigtas katalikybės pirmumas prieš tautiškumą, tačiau pastarasis laikytas sudėtine katalikybės dalimi. Tokia laikysena buvo vietos Bažnyčiai naujoje visuomenėje ieškojimas, Bažnyčios - modernios Lietuvos santykių modeliavimas.

Lietuviškoji krikščioniškosios demokratijos idėja formavosi aptartų pokyčių dvasininkų nuostatose ir laikysenoje kontekste. Laikotarpyje iki XX a. pr. (1904 - 1905 m.) sudėtinga atskirti krikščioniškosios demokratijos genezę nuo modernųjį lietuviškąjį nacionalizmą pozityviai vertinusių dvasininkų laikysenos bei nuostatų. Krikščioniškosios demokratijos genezės klausimas yra susijęs su lietuvių tautiniu judėjimu ir dvasininkijos vieta jame. Lietuviškosios krikščioniškosios demokratijos istoriografijoje egzistuoja nuostata, kad krikščioniškosios demokratijos užuomazgų būta jau XIX a. pradžioje, kad krikščioniškosios demokratijos istorija - visa tautinio judėjimo istorija. Nesąmoningų, "potencialių" krikščionių demokratų grupę M. Krupavičius (jį kartoja A. Kasulaitis[149]) pradeda Antanu Strazdu. Tiesa, prideda, kad per drąsu būtų sakyti, kad savo darbe jie būtų vadovavęsi "aiškiais socialiais ir politiniais motyvais"[150]. Manytume, kad krikščionimis jie buvo vadinti, nes buvo katalikai, o demokratais - nes matė ir kūryboje atskleidė liaudies problemas. Tačiau krikščioniškoji demokratija nėra dviejų žodžių semantinis ryšys. Tai, kas yra potencija, nelaiduoja raiškos. Svarbu, kiek tų žmonių laikysena veikė visuomenę, ar/kaip ją socialiai aktyvizavo.

Įtakos visuomenei aspektu vyskupo Motiejaus Valančiaus veikla nekvestionuojama. Darbuose apie krikščioniškąją demokratiją Lietuvoje teigiama, kad "jis buvo tikriausias krikščionis demokratas. Jo socialio darbo pamatuos buvo krikščionybė, tautybė ir demokratybė"[151]. Vyskupo darbo mastai ir įtaka visuomenei (dvasininkams, liaudžiai) abejonių nekelia, (bet ne liaudis tada dar buvo reikšmingas politikos subjektas, nors nėra abejonių, kad vyskupo pozicija prisidėjo prie to, kad liaudis juo taptų), tačiau koks buvo jo

---

[148] D. Olszewskis kalba apie XIX ir XX a. sandūroje išgyventą dviejų krypčių, teigusių skirtingas Bažnyčios laikysenas, susidūrimą. Jis kalba apie tradicinę Tridento Bažnyčios koncepcija, kurioje dominuoja hierarchinis faktorius. Tuo tarpu kitoje, šiuolaikinės Bažnyčios koncepcijoje socialinis veiksnys dominuoja virš hierarchinio. Žr.: D. Olszewski, *Polska kultura religijna na przełomie XIX i XX wieku,* Warszawa, 1996, s. 292-294. Beje, D. Olszewski teigia konfliktą buvus tik vidiniu Bažnyčios konfliktu, tačiau argi jis nebuvo įtakotas sociokultūrinių, ekonominių faktorių visumos.

[149] A. Kasulaitis, *Lithuanian* ... p. 20-34.

[150] M. Krupavičius, Krikščioniškoji demokratija Lietuvoj, *Krikščionis demokratas,* 1927, nr . 3-5, p. 37.

[151] Ibid., p. 45; panašiai teigiama: A. Bendorius, M. Krupavičius, Krikščionys demokratai Lietuvoj, *Lietuvių enciklopedija,* Bostonas, 1958, t. 13, p. 106.

idėjų perimamumas - klausimas, į kurį sudėtinga vienareikšmiškai atsakyti[152]. O ieškant atsakymų būtina prisiminti ir objektyviai pozityvią konservatyviosios krypties nuostatų įtaką tautiniam judėjimui[153], ir institucinės atsakomybės sąlygotą konfesinį ribotumą[154]. Neabejotina buvo Bažnyčios defensyvinė laikysena, vyskupo priešinimasis rusifikacinei valdžios politikai, kuri kėsinosi į katalikų tikėjimo įtaką liaudžiai. Išskirtine socialinio aktyvumo forma galima laikyti M. Valančiaus organizuotą nelegalios literatūros lietuvių kalba leidybos ir platinimo darbą - pirmąją knygnešių organizaciją veikusią 1867 - 1870 m. Ji telkė apie šešiolika dvasininkų (su vyskupu) iš Žemaičių vyskupijos, Prūsijos (daugiau nei pusė jų į kunigus buvo įšventinti septintame dešimtmetyje) ir pasauliečius knygnešius[155]. Kita vertus, tai buvo vyskupo autoritetu paremta organizacija. To autoriteto pasaulietinė valdžia, ir išaiškinusi organizaciją, bausti neišdrįso. Minėtos organizacijos veikla nutrūko 1870 m., nors kai kurie dvasininkai, knygnešiai veikė ir vėliau.

Iš V. Merkio knygoje *Draudžiamosios lietuviškos spaudos kelias 1864 - 1904 m.* pateiktos informacijos aiškėja, kad dėl spaudos platinimo, laikymo, slapto mokymo valdžios akiratin pateko, buvo nubausti (ar tik minimi kitų asmenų sulaikymo dokumentuose) 49 dvasininkai. Be to, dar žinoma, kad dvasininkai dalyvavo Garšvių knygnešių draugijoje[156], platino spaudą Vilniaus vyskupijoje[157]. Iš minėtų 49 dvasininkų dauguma - 35 - baigę Žemaičių (Telšių) vyskupijos seminariją, Vilniaus - 4, Seinų - 9, 1 - Peterburgo, dar buvo 3 liuteronai. Net 11 paminėtųjų - iš 1867 - 1870 m. veikusios spaudos platinimo organizacijos. Be jų devintajame ir dešimtajame dešimtmečiais dar buvo paminėti aštuoni M. Valančiaus įšventinti kunigai. Jie kaltinti laikę lietuviškus giesmynus, atsisakę priimti rusiškas maldaknyges, slaptuoju mokymu. Du iš jų minimi kaip įskundėjai. (Panašią reputaciją turėjo ir dar keletas kunigų, prisidėjusių išaiškinant spaudos platinimo organizaciją 1870 m.[158]). Taigi ir vėliau sulaikytų dvasininkų veikla nėra nutolusi nuo M. Valančiaus tradicijos, nors tik vienas iš paminėtų aštuonių kunigų - Mykolas Šaikūnas - buvo įtartas spaudos platinimu. Šiame kontekste paminėtina kunigo Jono Katelės veikla -

---

[152] V. Kavolis, *Žmogus istorijoje,* Vilnius, 1994, p. 449-455.

[153] J. Bardach, *O dawnej i nedawnej Litwie,* Poznań, 1988, s. 255.

[154] V. Kavolis, op. cit., p. 454.

[155] V. Merkys, *Knygnešių laikai ...,* p. 235-245; V. Merkys, *Motiejus Valančius...,* p. 740-754.

[156] A. Tyla, *Garšvių knygnešių draugija,* Vilnius, 1991, p. 14, 95-98.

[157] A. Tyla, Draudžiamosios literatūros platinimas XX a. pr. Švenčionių apylinkėse, *Kraštotyra,* Vilnius, 1969, p. 67- 68.

[158] V. Merkys, *Motiejus Valančius...,* p. 746-747.

liaudies švietimo organizavimas Panemunėlyje. Tačiau joje susikerta klebono veikimo paskatos, jo paties nuostatos bei objektyvūs tos veiklos rezultatai[159].

M. Valančių pakeitusieji vyskupai nebuvo tiesioginiai jo idėjų tęsėjai. Valdžios represinės priemonės vėlgi minimalizavo perimamumo galimybes: aktyviausi dvasininkai buvo represuoti, ištremti ar patys rinkosi emigraciją. Taigi vienareikšmiškai teigti, kad *Apžvalga, Tėvynės Sargas* tęsė M. Valančiaus darbą, realizavo jo idėjas[160], kažin ar galima. Tačiau neabejotina, kad tai kas prasidėjo kaip pasipriešinimas *religijos* (išryškinta V. Kavolio) persekiojimui, kaupia masinę bazę *sekuliarinei* politinei XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios kultūrai[161]. Taip, pozityviai lietuvių tautinį judėjimą vertinusiems ir jame dalyvavusiems dvasininkams, vadinamiesiems litvomanams, M. Valančiaus, jo kolegų lietuviška veikla, kūryba lietuvių kalba buvo svarus argumentas savo nuostatas pagrįsti ir polemikose su oponentais[162]. Kita vertus, kieno vyskupavimo laikais buvo ugdyti tie dvasininkai su kuriais teko polemizuoti vadinamiesiems XIX a. pabaigos kunigams "litvomanams"?

Krikščioniškosios demokratijos genezės paieška nelegalioje katalikiškoje spaudoje taip pat yra komplikuotas dalykas. Tačiau argumentas - periodika - nuolatinio kolektyvinio darbo rezultatas, išreiškia tam tikros socialinės grupės laikyseną ir nuostatas, kuriose galima aiškiau fiksuoti idėjų perimamumą, todėl galima kalbėti ne tik apie nuostatų teigimą, bet ir apie jų rezonansą tiek iš adresato, tiek iš opozicijos. Vadinasi, galima kalbėti apie dialogą, partneriavimo prielaidą ir sąlygą. Juk periodika svarbi būtent tuo, kad yra greita, mobili, kintanti socialinės komunikacijos priemonė. Pastaroji įtakoja tautinio judėjimo idėjų sklaidą, jų adaptavimą[163]. Nelegalūs laikraščiai XIX a. pab. buvo bene laisviausia priemonė, kai tuo tarpu žodinės komunikacijos centrai - mokykla ir Bažnyčia - buvo valdžios kontroliuojami. (Bažnyčia dar lenkiškosios kultūros veikiama). Tačiau

---

[159] A. Dambrauskas - Jakštas, *Užgesę žiburiai,* Kaunas, 1930, p. 270-271; R, Vėbra, *Lietuvių tautinis atgimimas...,* p. 75-76.

[160] M. Krupavičius, Krikščioniškoji demokratija Lietuvoj..., p. 48.

[161] V. Kavolis, *Žmogus...,* p. 458.

[162] Red.[J. Tumas], Kunigai Žemaičių Vyskupijos, nukaroti iš priežasties maišto 1862 m. Parašė J.M.Vyskupas Motiejus Valančiauskis, *Žinyčia,* 1900, nr. 1, p. 23-33; Red. [J. Tumas], Trumpa Kauno bažnyčių istorija. Parašė Vyskupas Motiejus Valančius, *ibid.,* 1900, nr. 2. p. 32-51; Vyskup. M. Valančius. Sanrašas Žemaičių Vyskupijos dvasiškųjų, emusių dalyvumą 1830 m. sukilime, *ibid.*, 1901, nr. 3. p. 25-29; Iš Vyskupo M. Valančiaus "Kronikos", *ibid.,* p. 94-96; A. Merkelis. Kan. Kazimieras Pakalniškis - Dėdė Atanazas, *Židinys,* 1933, nr. 8-9, p.129. R. Vėbra, *Lietuvių tautinis atgimimas...,* p. 126.

[163] L. Rerup, Chanals of Communication, *Comparative Studies....* p. 309.

neabejotina, kad būtent faktorių visuma veikė modernios Lietuvos formavimosi procesą, o kartu su juo ir krikščioniškosios demokratijos idėją.

Vakarų Europoje krikščioniškosios demokratijos idėjos genezės prielaidas formavo socialinė katalikybė. Jos viena esminių nagrinėtų problemų XIX a. antrojoje pusėje buvo valstybės intervecionalizmo sprendžiant socialines problemas ("darbininkų kl.") klausimas[164]. Lietuvoje minėtas klausimas buvo neaktualus, todėl eliminuotas iš socialinės katalikų minties[165]. Tačiau minėtos problemos vietą užėmė lietuvių tautinis judėjimas. Jis formavo prielaidas dvasininkų socialiai aktyviai laikysenai bei jos raiškai, įtakojo socialinių problemų sampratą ir turinį.

Lietuvoje XIX a. antrojoje pusėje socialinių problemų turinys buvo kitoks nei Vakarų Europoje. Tai buvo ne "darbininkų", o "valstiečių klausimas": modernaus nacionalizmo įtakoje gimęs liaudies nacionalizavimo, t.y. aktyvizavimo, įtraukimo į tautinį judėjimą klausimas. Jis turėjo ir socialinį, ir politinį aspektus: dėl valstiečių sielų varžėsi valstybė, Bažnyčia ir nacionalizmas. Liaudies "nacionalizavimo" klausimas buvo ir vienas esminių Rusijos politikoje vadinamajame Šiaurės Vakarų krašte.

---

[164] K. Grzybowski, B. Sobolewska, *Doktryna polityczna*..., s. 37.

[165] Socialinės katalikų minties bei krikščioniškosios demokratijos idėjos Lenkijoje tyrinėtojai valstybingumo nebuvimą laiko svarbiu faktoriumi įtakojusiu socialinės minties, krikščioniškosios demokratijos raidą. Žr.: A. Wóycicki, Oddźwięk encykliki ..., s. 282; E. Jabłońska - Deptuła. Katolicyzm polski XIX wieku ..., s. 29.

II. SOCIOPOLITINĖS KRIKŠČIONIŠKOSIOS DEMOKRATIJOS FORMAVIMOSI PRIELAIDOS PASKUTINIAISIAIS XIX A. DEŠIMTMEČIAIS

II.1. Katalikų dvasininkų rengimas: tarp Rusijos ir Katalikų bažnyčios interesų

II.1.1. Rusijos ir Vatikano derybos (1878 - 1882 m.). 1882 m. susitarimas

Katalikų dvasinės seminarijos buvo Rusijos švietimo sistemos dalis. Ypatingą, politizuotą valdžios požiūrį į seminarijas rodo tai, kad jos buvo tiesiogiai pavaldžios Vidaus reikalų, o ne Liaudies švietimo ministerijai. Su pastaraja derino bendrojo lavinimo dalykų mokymo programas. Liaudies švietimo ministerijos pareigūnai kontroliavo jų dėstymą, tačiau atsiskaitinėta Vidaus reikalų ministerijai.

Dvasininkų parengimo kryptis ir lygis yra svarbūs (nors ne vieninteliai) faktoriai turintys įtakos jų pozicijų visuomenėje formavimui, socialinėms nuostatoms, dvasininko pareigos ir vietos visuomenėje sampratai[166]. Tą suvokė ir oficialioji valdžia, ir Katalikų bažnyčia, todėl stengėsi daryti įtaką mokymo ir auklėjimo procesui šiose mokymo įstaigose. Kaip/ar valdžios ir Katalikų bažnyčios pozicijų įtampa galėjo lemti būsimųjų dvasinikų laikyseną modernaus nacionalizmo atžvilgiu.

Aptarsime valdžios ir Bažnyčios pozicijas dvasininkijos ugdymo atžvilgiu nuo aštuntojo dešimtmečio pabaigos, kai buvo atnaujinti oficialūs santykiai tarp Rusijos ir Vatikano, nutrūkę 1866 m.

DERYBOS. 1878 m. popiežiumi buvo išrinktas Leonas XIII. Siekiant stiprinti Bažnyčios pozicijas, jis linko į kompromisus ir santykiuose su nekatalikiškomis valstybėmis. Toks popiežiaus angažavimasis buvo geras pagrindas derybų su Rusija pradžiai. 1878 m. gruodį Vienoje įvyko pirmasis apaštališkojo nuncijaus Luidži Jacobini ir Rusijos pasiuntinio Novikovo susitikimas[167]. Vienos protokolų punktai buvo pagrindas tolimesnėms deryboms,

---

[166]Cz. Strzeszewski, *Katolicka nauka...*,s. 366; A. Rogola, Walka Bismarka z Kościołem w okresie kulturkampfu i jej znaczenie dla działalności kleru, *Przegląd Tomistyczny,* 1986, t. 2, s. 342-343.

[167] B. Kumor, *Historia Kościoła...*, s. 364.

turėjusioms vykti Vatikane[168]. 1881 m. pavasarį derybos ten ir persikėlė, užtruko ketverius metus ir buvo baigtos jau valdant Aleksandrui III. Derybose pasiekti susitarimai reglamentavo imperijos[169] ir Lenkijos Karalystės seminarijų gyvenimą.

Rusijos atstovai, pasiųsti į Vatikaną antrajam derybų etapui[170] - Michailas Butenevas (Užsienio reikalų ministerijos atstovas) ir Aleksandras Mosolovas (Vidaus reikalų ministerijos Kitatikių dvasinių reikalų departamento atstovas) - buvo įgalioti derybų metu laikytis paskutiniųjų 15 metų valdžios politikos nuostatų, tai yra tų nuostatų, kuriomis buvo vadovautasi oficialiai nutraukus Vatikano ir Rusijos santykius 1866 m.: "atskirti katalikybę nuo polonizmo" arba - "seminarijas padaryti katalikų bažnyčios kunigų, o ne lenkų tautinio judėjimo vadų jaunuolynais"[171]. Taip siekta suderinti septintojo dešimtmečio nuostatą - apriboti vyskupo įtaką seminarijose ir 1877 m. seminarijų "depolonizacijos" projektą, kuriame buvo akcentuotas rusų kalbos žinių lygio kėlimas[172]. Be to, siekta, kad Vatikanas pripažintų jau veikiančius ir seminarijų gyvenimą reglamentuojančius įstatymus.

1880 m. lapkričio 25 dienos pasitarime buvo nurodyta, kad vyriausybė pripažįsta seminarijas bažnytinėmis ir, tuo pačiu, tautinėmis ("nacionalnymi") įstaigomis[173]. Tautinėmis, be abejo, rusiškaja, o ne lenkiškaja, prasme. Tą rodo išskirtinis valdžios dėmesys bendrojo lavinimo dalykams seminarijose dėstomiems rusų kalba[174]. Minėta nuostata turėjo būti išlaikyta ir galimų kompromisų su kurija atveju[175]. Pastarasis požiūris

---

[168] [1881 m., be aut.] Raštas dėl Romos katalikų seminarijų, *RVIA*, f. 821, ap. 125, b. 378, l. 4; Kitatikių dvasinių reikalų departamento raštas apie galiojančias Romos katalikų bažnyčios valdymo taisykles Rusijoje [XIX a. pab., juodraštis], *RVIA*, f. 821, ap. 150, b. 114, l. 49-50.

[169] Imperijos seminarijomis vadiname visas ne Lenkijos Karalystės seminarijas. V. Ž.

[170] 1880 m. birželio 7 d. kardinolas L. Jacobini išsiuntė į Vatikaną pirmąjį susitarimo projektą, o spalio 31 d. pasirašė susitarimo punktus, žr.: Е. Винтер, *Папство и царизм*, Москва, 1964, с. 337.

[171] [1881 m., be aut.] Raštas dėl Romos katalikų seminarijų, *RVIA*, f. 821, ap. 125, b. 378, l. 1.

[172] 1877 m. sausio 28 d raštas, *ibid.*, ,f. 821, ap. 125, b. 450, l. 62. Toks tikslas pakartotas ir: [1897 m.] Raštas dėl Varšuvos generalgubernatoriaus iškelto klausimo apie Romos katalikų dvasines seminarijas, *ibid.*, f. 821, ap. 125, b. 378, l. 267.

[173] Iš Vidaus reikalų ministro L. Makovo pranešimo 1880 m. lapkričio 25 d. aukščiausio lygio pasitarime dėl katalikų reikalų, *ibid.*, l. 2.

[174]Gimtoji kalba ir literatūra, "tėvynės" istorija ir geografija yra tie dėstymo dalykai, kurie turi ugdyti pilietiškumą. Žr.: P. N. Stearns, *European Society in Upheaval, Social History Since 1750,* Macmillan Publisching, 1975, p. 207.

[175] Iš 1881 m. vasario 17 d. caro patvirtintos instrukcijos įgaliotiems atstovams: [1881 m., be aut.] Raštas dėl Romos katalikų seminarijų, *RVIA*, f. 821, ap. 125, b. 378, l. 4.

buvo itin akcentuotas kalbant apie seminarijas imperijoje[176]. Lenkijos Karalystės seminarijose akcentuotas rusų kalba dėstomų dalykų įtraukimas į seminarijų mokymo programas[177] taip užtikrinant seminarijų kontrolę. Be to, reikalavimas dėstyti rusų kalbą ir "tėvynės" istoriją buvo tiesiogiai siejamas su materialinio seminarijų aprūpinimo klausimu ir imperijos, ir Lenkijos Karalystės seminarijose[178]. Tai buvo gana svarus argumentas, kadangi imperijos seminarijoms tebegaliojo kartu su 1843 m. įstatais patvirtintas finansavimas. Lenkijos Karalystės seminarijos taip pat buvo iždo finansuojamos[179]. Vatikano reikalavimas, kad bendrojo lavinimo dalykus dėstytų katalikai mokytojai, valdžios buvo atmestas, esą "jei dėstytų lenkai, tai visos valdžios priemonės būtų neveiksmingos"[180].

Apaštališkojo sosto atstovai derybose vadovavosi kanonų teise ir seminarijų klausimą tiesiogiai siejo su vyskupo valdžia joms[181]. Vatikanas laikė negaliojančiais pasikeitimus seminarijose, padarytus nutraukus vadinamąjį konkordatą 1866 m.

1882 m. gruodžio 24 d. Vatikane Rusijos kancleris Nikolajus Girsas pasirašė pasiektą abipusį susitarimą: Vatikanas pripažino administracinius pokyčius Varšuvos ir Mogiliovo metropolijose ir perėmė valdžios panaikintų vyskupijų administravimą[182]. Susitarta ir dėl naujų vyskupų Lenkijos Karalystėje ir imperijoje skyrimo: kandidatūros dar buvo derinamos[183]. Vyskupo valdžią seminarijoms reglamentavo keturi susitarimo punktai[184]. *Pirmajame* teigiama, kad vyskupui suteikiama teisė rinktis seminarijos tarnautojus. Tačiau

---

[176] Ibid.

[177] Ibid.

[178] [1881, be aut.] Raštas dėl Romos katalikų seminarijų, *ibid.*, f. 821, ap. 125, b. 378, l. 6-7.

[179][1897 m.] Raštas dėl Varšuvos generalgubernatoriaus iškelto klausimo apie Romos katalikų dvasines seminarijas, *ibid.*, f. 821, ap. 125, b. 378, l. 257.

[180] [1881m., be aut.] Raštas dėl Romos katalikų seminarijų, *ibid.*, . f. 821, ap. 125, b. 378, l. 6-7.

[181] 1563 m. gegužės 15 d. Bažnytinio Tridento susirinkimo 23 sesijoje paskelbtas dekretas apie vyskupijų seminarijas. Laikomasi principo, kad kiekviena vyskupija turėtų savo seminariją, kuri būtų tiesiogiai pavaldi vyskupui. Nurodyta struktūra, išlaikymo šaltiniai, vyskupams suteikta išskirtinė mokymo programų, dėstytojų parinkimo teisė. Žr.: A. Petrani, Szkolnictwo teologiczne w Polsce, *Prawo Kanoniczne,* 1962, nr. 1-2, s. 148-149.

[182] B. Kumor, *Historia Kościoła...*, s. 364.

[183] Plačiau apie vyskupų skyrimą: A. Petrani, W sprawie obsadzenia stolic biskupskich w zaborze rosyjskim (1880 - 1883), *Prawo Kanoniczne,* 1962, nr. 1-2, s. 149-166.

[184] 1882 m. gruodžio [12 d.] susitarimų dėl Romos katalikų dvasinių seminarijų tekstai ir jų vertimai (nuorašai), *RVIA*, f. 821, ap. 125, b. 378, l. 8-11; 1884 m. lapkričio 29 d. Telšių vyskupo rašto Vidaus reikalų ministrui nuorašas ir nuorašas No 54656, *LVIA*, f. 696, ap. 2, b. 368, l. 1-5.

rektorius, inspektorius ir profesoriai bus priimami kaip iki šiol, t.y. tik pritarus vyriausybei. *Antrajame* punkte buvo numatyta vyskupo teisė atleisti tarnautojus ir paskirti kitus, o jeigu to nepadaro - pranešti civilinei valdžiai. *Trečiajame* punkte sakoma, kad vyskupas turi teisę nustatyti seminarijos gyvenimo taisykles ir seminarijos tvarkos bei valdymo įstatus, tarnautojų teises ir pareigas. Jis nustato ir dėstymo tvarką. Dėl rusų kalbos ir literatūros bei istorijos dėstymo turi tartis su vyriausybe. Tų dalykų dėstytojus vyskupas gali skirti tik su civilinės valdžios sutikimu. *Ketvirtajame* - kad vyskupas nustato dėstomų dalykų apimtis ir seminarijos vidaus gyvenimo discipliną. Toks susitarimas išties buvo abipusių nuolaidų dokumentas[185]. Nors pripažinta, kad seminarijos yra pavaldžios vyskupui, kad jis renka ir atleidžia dėstytojus, kad jis atsakingas už mokymo bei auklėjimo procesą, tačiau ir pasaulietinė valdžia išlaikė savo principines nuostatas - apribojo vyskupo valdžią skiriant seminarijos dėstytojus ir išlaikė, valdžios nuomone, esminę priemonę seminarijų kontrolei[186] - bendrojo lavinimo dalykų dėstymo ir dėstytojų skyrimo kontrolę. Pats bendrojo lavinimo dalykų kontrolės mechanizmas susitarimuose apibrėžtas nebuvo, o tai sudarė prielaidas valdžios "improvizacijoms". Kita vertus tik tuose dalykuose buvo pripažinta tiesioginė valdžios įsikišimo teisė. Ko gero valdžios nuolaida (ar pasiekimu?) galima vadinti tai, kad buvo "nutylėta" seminarijų valdybos institucija bei jos kompetencija (nors valdyba išliko). Platesniame Rusijos ir Vatikano santykių kontekste 1882 m. susitarimai buvo riboti. Klausimai, kurie būtų laidavę santykių tarp Rusijos ir Vatikano tęstinumą bei sąlygoję tolimesnes derybas, liko neišspręsti (pvz., popiežiaus nuncijaus Rusijoje klausimas). Tačiau susitarimai dėl vyskupų paskyrimo ir dėl katalikų dvasinių seminarijų veiklos reglamentavimo buvo ir Bažnyčios laimėjimas. Jau pats tų dviejų klausimų vienu metu sprendimas rodė išlaikytą seminarijų pavaldumo vyskupui principą. Tai buvo vyskupų veikimo ir jų santykių su valdžia juridinis dokumentas. Po 1882 m. susitarimų paskyrus naujus vyskupus valdžiai realiai tapo sunkiau kontroliuoti seminarijas.

Deryboms pasibaigus kardinolas L. Jakobinis pranešė apie susitarimą Mogiliovo arkivyskupui[187] ir oficialiu laišku informavo imperijos ir Lenkijos Karalystės vyskupus

---

[185] Е. Винтер, *Папство*...,с. 343-344; Z. Zieliński, *Kościoł i naród w niewoli,* Lublin, 1995, s. 65.

[186] Kitatikių dvasinių reiklų departamento raštas apie galiojančias taisykles Katalikų bažnyčiai Rusijoje valdyti [XIX a.pab., juodraštis], *RVIA*, f. 821, ap. 150, b. 114, l. 20.

[187] 1883 m. rugsėjo 15 d. kardinolo Jakobini laiškas Mogiliovo arkivyskupui, (nuorašas ir vertimas į rusų kalbą), *RVIA.*, f. 821, 125, b. 378, l. 1-14.

apie susitarimų dėl seminarijų turinį[188]. Pastarajame jis itin akcentavo būtinybę laikytis susitarimo "pasaulietinio ir bažnytinio sugyvenimo labui". Tačiau nurodė vyskupams pagal kanonų teisę rūpintis seminarijų jaunimo auklėjimu, nuo kurio esą priklauso ir Bažnyčios klestėjimas[189]. Toks nurodymas skamba gana dviprasmiškai: laikytis susitarimo ir paisyti kanonų teisės Rusijoje, kur galiojo tik tie Bažnyčios įstatymai, kurie neprieštaravo pasaulietiniams, buvo sudėtinga.

Seminarijų tikslus kardinolas įvardijo taip: dievobaimingi, išganymu besirūpinantys, "prie tiesos ir teisingumo paklydusiuosius vedantys" dvasininkai, rodantys deramą paklusnumą pasaulietinei valdžiai[190]. Taigi laiške buvo atspindėtos susitarimo idėjos, tačiau buvo nepamirštas ir Bažnyčios savarankiškumo bei katalikybės plėtimo siekis. Be to, ir seminarijų tikslai, kurių turėtų laikytis vyskupai, kompromisinio susitarimo kontekste skamba kiek dviprasmiškai: primena Leono XIII politikos tikslą - siekimą jungti krikščioniškąsias Rytų ir Vakarų Bažnyčias.

Vidaus reikalų ministras Dmitrijus Tolstojus, informuodamas vyskupus apie gautą kardinolo laišką, išdėstė valdžios nuostatą susitarimo atžvilgiu: priminė, kad valdžia išlaikė teisę prižiūrėti mokymo - auklėjimo procesą "kaip ir kitose imperijos mokymo įstaigose"[191] ir kad pripažįsta tinkamomis jau egzistavusias priemones[192]. Be to, ministras tikėjosi, kad dėl seminarijų gerbūvio ir patys vyskupai turi "stiprinti seminarijų auklėtiniuose ištikimybės ir meilės bendrai mūsų tėvynei jausmą"[193]. Taigi valdžia priminė neatsisakiusi esminių savo politikos seminarijų atžvilgiu tikslų - seminarijose auklėti lojalius piliečius ir metodų - to siekti stiprinant ir kontroliuojant bendrojo lavinimo dalykų dėstymą.

---

[188] 1883 m. rugsėjo 15 d. kardinolo L. Jakobini laiško imperijos ir Lenkijos Karalystės vyskupams (nuorašas ir vertimas), *ibid.*, f. 821, 125, b. 378, l. 15 - 18.; ibid (nuorašas), *LVIA*, f. 696, ap. 2, b. 368, l. 2 - 4

[189] 1883 m. rugsėjo 15 d. kardinolo L. Jakobini laiško Imperijos ir Lenkijos Karalystės vyskupams (nuorašas ir vertimas), *RVIA*, f. 821, 125, b. 378, l. 15-16 .

[190] Ibid., l. 18.

[191] 1883 m. spalio 14 d. D. Tolstojaus laiškas Mogiliovo arkivyskupui A. Gintautui [ir imperijos bei Lenkijos Karalystės vyskupams] (juodraštis) , ibid., *RVIA*, f. 821, ap. 125, b. 378, l. 23.

[192] 1883 m. spalio 14 d. D.Tolstojaus laiškas Vilniaus vyskupui K. Hrinevickiui, (nuorašas), *LVIA*, f. 378, bendrasisis skyrius (toliau -BS), 1877 m., b. 379, 1 dalis, l. 219-221.

[193] Ibid., l. 221; 1883 m. spalio 14 d. D. Tolstojaus laiškas Mogiliovo arkivyskupui A. Gintautui [ir imperijos bei Lenkijos Karalystės vyskupams] (juodraštis) , *RVIA*, f. 821, ap. 125, b. 378, l. 24.

II.1.2. P o d e r y b ų:
vyskupų parengti seminarijų įstatų projektai ir jų likimas

Vidaus reikalų ministerija, gavusi kardinolo L. Jakobini 1883 m. rugsėjo 15 d laišką vyskupams, įpareigojo vyskupus paruošti ir pateikti jiems pavaldžių seminarijų įstatų projektus[194]. Kokia buvo naujai paskirtų vyskupų pozicija?

Pirmasis projektą pateikė Vilniaus vyskupas[195]. Karolio Hrinevickio projektas buvo itin "lakoniškas" dėl 1882 m. susitarimu išlaikytos pasaulietinės valdžios įtakos seminarijoms. Įstatuose nebuvo net paminėti pasauliečiai dėstytojai, nors programose bendrojo lavinimo dalykai buvo[196]. Iš kitų vyskupo K. Hrinevickio projekto reikalavimų išskirtina tai, kad jis iš stojančiųjų numatė reikalauti tik krikšto liudijimo. Jokio išsilavinimą liudijančio dokumento nereikėjo, pageidauta tik, kad "norintys stoti į seminariją bent jau mokėtų skaityti ir rašyti"[197]. Šis projekto punktas atspindėjo Tridento susirinkimo nuostatas - reikalavimą, kad į seminarijas būtų priimami "gerai mokantys skaityti ir rašyti"[198]. Tai pateisina neaukštus reikalavimus stojantiesiems. Kita vertus, tai buvo būdas padidinti Vilniaus seminarijoje studijuojančiųjų skaičių - mažinti dvasininkų stygių. Be to, neaukštas stojančiųjų išsilavinimo lygis laidavo paklusnumą bažnytinei valdžiai[199]. Vidaus reikalų ministerijoje toks projektas, kuriame deklaruota absoliuti vyskupo valdžia seminarijai ir nepaisyta pasaulietinės valdžios net tiek, kiek numatyta 1882 m. buvo atmestas, pažymėjus, kad "šiuose įstatuose visai neminima vyriausybė, tarytum ji vyskupui neegzistuotų"[200]. Vidaus reikalų ministras priminė tai vyskupui lapkričio mėnesį: dar kartą pakartojo nuostatą apie seminarijose išlaikytą vyriausybės kontrolę[201]. Tolimesnė įvykių seka rodo, kad "priminimas" buvo skirtas ne tiek seminarijos

---

[194] 1884 m. gegužės 18 d. D. Tolstojaus raštas Vilniaus (nr. 994) ir Telšių (nr. 498) vyskupams, *ibid.*, f. 821, ap. 125, b. 378, l. 42.

[195] 1884 m. rugsėjo 7 d. K. Hrinevicko raštas Vidaus reikalų ministrui, *ibid.*, f. 821, ap. 125, b. 378, l. 47-56.

[196] Ibid., l. 49, 52.

[197] Ibid., l. 50.

[198] XIII Tridento susirinkimo sesijos XVIII dalis:[1897 m.] Raštas dėl Varšuvos generalgubernatoriaus iškelto klausimo apie Romos katalikų dvasines seminarijas, *ibid.*, f. 821, ap. 125, b. 378, l. 259.

[199] B. Cywiński, *Rodowody niepokornych,* Warszawa, 1996, s. 263-264.

[200] 1884 m. rugsėjo 7 d. K. Hrinevicko raštas Vidaus reikalų ministrui, *RVIA*, f. 821, ap. 125, b. 378, l. 48.

[201] 1884 m. lapkričio 2 d. (nr. 4915) D. Tolstojaus raštas K. Hrinevickiui. Cituota iš: 1892 m. lapkričio 5 d. Vilniaus Švietimo apygardos globėjo N. Sergijevskio rašto apie mokymo lygį Vilniaus ir Žemaičių (Telšių)

- vyskupo santykiams koreguoti, kiek bendrai Vilniaus vyskupo laikysenai keisti. Pastebėjimas, kad vyskupui vyriausybė "tarsi neegzistuoja" gana tiksliai ją apibūdino[202]. Jau 1885 m. sausio 26 d. Vilniaus vyskupas valdžios buvo nušalintas nuo pareigų, anot oficialios spaudos, už tai, kad buvo "polonizacinių interesų gynėjas"[203]. Taigi Vilniaus seminarija naujų įstatų tebelaukė.

Vyskupas M. Paliulionis, tik pakartotinai prašomas[204], 1884 m. lapkričio 29 d. išsiuntė Vidaus reikalų ministrui D. Tolstojui naujų seminarijos įstatų projektą[205]. Žemaičių vyskupas buvo kur kas diplomatiškesnis. Įžanginė įstatų dalis gana tiksliai atkartojo kardinolo Jakobini laiško vyskupams turinį. Buvo teigiama, kad įstatai paruošti atsižvelgiant į Bažnyčios teisę, valstybės įstatymus bei pasiektą su Vatikanu susitarimą. Savo rūpesčiu ir tikslu vyskupas nurodė auklėti būsimuosius dvasininkus pasiruošusius vykdyti savo pareigas, vienodai naudingus Bažnyčiai ir Valstybei[206]. Buvo numatyta, kad

---

Romos katalikų dvasinėse seminarijose, *ibid.*, f. 733, ap. 194, b. 1363, l. 27; ibid, *LVIA*, f. 378, BS, 1877 m., b. 379, 2 dalis, l. 161.

[202] Vidaus reikalų ministras (K. Hrinevickiui atsisakius prašyti leidimo vyskupijos vizitacijai) jau buvo nurodęs generalgubernatoriui priminti Vilniaus vyskupui, kad ne Bažnyčios įstatymai derinami prie valstybės, o atvirkščiai ir tik tie, kurie neprieštarauja valstybės įstatymams. Žr.: 1884 m. rugpjūčio 17 d. D. Tolstojaus raštas I. Kachanovui, *LVIA*, f. 378, BS, 1883 m., b. 318, l. 86-87.

1884 m. rugsėjį ir spalį vyskupas vizitavo Gardino guberniją. Iš Gardino gubernatoriaus informacijų Vilniaus generalgubernatoriui apie vyskupo vizitacijas aiškėja, kad K. Hrinevickis teikė sutvirtinimo sakramentą buvusiems katalikams, nuo Bažnyčios atskyrė neklusnius dvasininkus. Žr.: 1884 m. rugpjūčio 29d. Vilniaus vyskupo prašymas ir vizitavimo planas Vilniaus generalgubernatoriui, *LVIA*, f. 378, BS, 1883 m., b. 318, l. 75-76; 1884 m. rugsėjo 2 d. Vilniaus generalgubernatoriaus atsakymas, *ibid.*, f. 694, ap. 1, b. 2441, l. 26-27; Gardino gubernatoriaus informacijos: *ibid*, f. 378, BS, 1883 m., b. 318, l. 98-131.

1885 m. sausio 22 d. K. Hrinevickis išleido aplinkraštį vyskupijos dvasininkams, kuriame savo įgaliojimus "iki mirties arba kol Apaštališkasis sostas paskirs vyskupą" perdavė generaliniam vikarui kanauninkui Motiejui Harasimovičiui, nurodydamas kitokius valdžios sprendimus negaliojančiais. O jei ir pastarasis būtų nušalintas, tai klausyti tik gavusio įgaliotojimus iš M. Harasimovičiaus. Žr.: *ibid*, f. 694, ap. 1, b. 2441, l. 39. 1885 m. sausio 26 d. caro įsaku vyskupas buvo nušalintas nuo pareigų, (iškviestas į Peterburgą, vėliau į ištremtas į Jaroslavlį). *Ibid.*, f. 378, BS, 1883 m., b. 318, l. 205. Apie vyskupo K. Hrinevickio griežtą nusistatymą prieš valdžios priemones Bažnyčios atžvilgiu taip pat: B. Micewski, Rządcy diecezji wileńskiej okresu niewoli wobec sprawy narodowej, *Chrześcijanin w świece*, 1987, nr. 171, s. 45.

[203] *Московские ведомости*, 1885, н.103.

[204] 1884 m. lapkričio 15 d. Kitatikių dvasinių reikalų departamento raštas, *RVIA*, f. 821, ap. 125, b. 378, l. 77.

[205] 1884 m. lapkričio 29 d. M.Paliulionio raštas Vidaus reikalų ministrui (nuorašas), *LVIA* f. 696, ap. 2, b. 368, l. 1 - 14; originalas - *RVIA*, f. 821, ap. 125, b. 378, l. 82-99.

[206] 1884 m. lapkričio 29 d. M. Paliulionio raštas Vidaus reikalų ministrui , *RVIA*, f. 821, ap. 125, b. 378, l. 82.

bendrojo lavinimo dalykus gali dėstyti gimnazijų mokytojai dvasininkai ir pasauliečiai *katalikai* (išryškinta V. Ž.)[207].

M. Paliulionis, be to, numatė, kad į seminariją priimami tik su ne mažesniu kaip 4 gimnazijos klasių išsilavinimu (arba "vaistininko mokinio" pažymėjimu). Ir Žemaičių (Telšių) vyskupo projektas, nors jam nebuvo pareikšta kategoriškų pastabų, patvirtintas nebuvo. Siūlymas dėstyti visus dalykus katalikams dėstytojams valdžios tenkinti negalėjo. Be to, iš pastarosios M. Paliulionio nuostatos sekė, kad ir seminarijos valdyboje nebūtų pasauliečių (pravoslavų). Taigi sutikusi valdžia būtų praradusi pagrindines kontrolės priemones.

M. Paliulionio projekte galima įžvelgti Leono XIII pozicijas dėl dvasininkų lavinimo: siekį aukšto lygio humanitarinio išsilavinimo dvasininkų[208]. M. Paliulionis numatė 5 m. mokymo kursą, be naujų disciplinų (pvz, pastoralinės teologijos, katekizmo) dar numatė dėstyti filosofiją[209]. Tačiau siūlymai liko tik siūlymais. Tiesa, Žemaičių (Telšių) seminarijoje filosofija buvo dėstyta fakultatyviai [210], tačia nėra duomenų teigti, kad pastoviai. Taigi pirmieji bandymai taikyti 1882 m. susitarimus praktikoje baigėsi nesėkmėmis. Teoriškai susitarimas veikė - buvo kuriami ir svarstomi projektai, tačiau jų likimas rodo, kad valdžia buvo daugiau ištikima iki susitarimo taikytoms seminarijų veiklos reglamentavimo priemonėms. Žodžiu, kompromisinis susitarimas kompromisų nelaidavo. Susitarimų nekonkretumas sudarė prielaidas kolizijoms.

---

[207] Ibid., (nuorašas), *LVIA*, f. 696, ap. 2, b. 368, l. 9.

[208] Дж. Канделоро, *Католическое движение в Италии*, Москва, 1955, с.186-187; B. Kumor, Ratio studiorum w polskich seminariach duchownych zaboru austriackiego, *Z zagadnień kultury chrześcijańskiej*, Lublin, 1973, s. 475; *Dzieje teologii katolickiej w Polsce, wiek XIX i XX*, t. 3, cz. 1, red. M. Rechowicz, Lublin, 1976, s. 354.

[209] 56 projekto paragrafas: 1884 m. lapkričio 29 d. M.Paliulionio raštas Vidaus reikalų ministrui (nuorašas), *LVIA*, f. 696, ap. 2, b. 368, l. 13.

[210] 1884 m. gruodžio 12 d. [Antano]Vitorto laiškas A. Dambrauskui, *LNMMB RS*, f. 130 - 1770, (lapai nenumeruoti). Laiške teigiama, kad kunigas [Antanas] Karosas dėsto filosofiją lenkiškai visų kursų laisviems klausytojams, kurių susirenka labai daug. Esą jis [t.y., Karosas, V. Ž.] informavo, kad nuo Kalėdų filosofija bus privaloma /.../. Vėlesnių metų seminarijos dokumentai nerodo, kad filosofija būtų buvusi dėstoma. Žr.: Egzaminuojamųjų Telšių Romos katalikų dvasinės seminarijos auklėtinių knyga nuo 1887/8 m., *LNMMB RS*, f. 90 - 88.Taip pat ir Vilniaus seminarijoje. Žr.: Vilniaus seminarijos paskaitų tvarkaraščiai, *LMAB RS*, f. 43, b. 21578, l. 1; f. 43, b. 21586, l. 16.

Vilniaus seminarijos įstatų klausimas dar kartą iškilo paskyrus naują Vilniaus vyskupijos valdytoją Liudviką Zdanovičių[211]. 1887 m. pradžioje jo prašyta pateikti seminarijos įstatų projektą[212]. Gana ilgoje įvadinėje L. Zdanovičiaus parengto projekto dalyje buvo teigiama, kad seminarijos turi būti tvarkomos pagal Bažnyčios įstatymus "žinoma su vietinės valstybinės valdžios sutikimu, ir pagalba"[213]. Būsimuose dvasininkuose turi būti ugdomas - "Pietas et Doctrina" (dievobaimingumas ir mokslas), pasiaukojimas skelbiant Kristaus mokslą[214]. Iš stojančiųjų reikalauta ne mažesnio kaip 4 gimnazijos klasių išsilavinimo, dėstyti bendrojo lavinimo dalykus galėjo "tiek dvasininkai, tiek pasauliečiai katalikai"[215]. Projektas buvo panašus į M. Paliulionio. Panašus ir jo likimas: patvirtintas nebuvo[216]. Iš naujo, Kitatikių dvasinių reikalų departamente parengto ir Vilniaus vyskupijos valdytojui siūlyto priimti projekto[217] galima spręsti, kad valdžios netenkino nuostata dėl dėstytojų katalikų. Departamento parengtame projekte tokios galimybės nebuvo[218]. Bendrojo lavinimo dalykų dėstytojai įtraukti į seminarijos valdybą, dėstomų dalykų sąrašas sudarytas Peterburgo seminarijos pavyzdžiu (homiletika priskirta prie dalykų dėstomų lotynų kalba, be to, įtraukta dar prancūzų arba vokiečių kalba, nors filosofijos nebuvo)[219]. Tokio projekto priėmimas sietas su seminarijos materialinės būklės pagerinimu[220]. Tačiau į siūlymus L. Zdanovičius tiesiogiai neatsakė "ne", neatsakė ir "taip". Jis teigė priimsiąs Mogiliovo (t.y. Peterburgo seminarijos, V.Ž.), Kauno ar Lucko -

---

[211] Apie 1885 m. rugpjūčio 1 d. caro įsaką: 1885 m. rugpjūčio 5 d. Vidaus reikalų ministerijos valdytojo I. Durnovo pranešimas I. Kachanovui, *LVIA*, f. 378, BS, 1883 m., b. 318, l. 273.

[212] 1887 m. sausio 7 d. Vidaus reikalų ministro pavaduotojo Gagarino raštas, *RVIA*, f. 821, ap. 125, b. 378, l. 121.

[213] 1887 m. kovo 30 d. siųstas Vilniaus vyskupijos valdytojo paruoštas Vilniaus seminarijos įstatų projektas, *ibid.*, f. 821, ap. 125, b. 378, l. 123.

[214] Ibid. l. 123.

[215] Ibid. l. 129-130.

[216] [1888 m., be aut.] Aiškinamasis raštas apie seminarijų įstatų projektus, *ibid.* f. 821, ap. 125, b. 378, l. 185.

[217] Vilniaus katalikų dvasinės seminarijos įstatų projektas parengras Kitatikių dvasinių reikalų departamente pagal valdytojo L. Zdanovičiaus ir arkivyskupo A. Gintauto siūlymus, *LVIA*, f. 378, BS, 1877 m., b. 379, 2 dalis, l. 3-16; ibid, *RVIA*, f. 821, ap. 125, b. 378, l. 136 - 156.

[218] Ibid., *RVIA*, f. 821, ap. 125, b. 378, l. 146.

[219] Ibid., *LVIA*, f. 378, BS, 1877 m., b. 379, 2 dalis, l. 4, 9-10, 14.

[220] 1888 m. kovo 8 d. D. Tolstojaus raštas I. Kachanovui, *LVIA*, f. 378, BS, 1877 m., b. 379, 2 dalis, l. 1.

Žitomiro vyskupijų seminarijų įstatus, kadangi pats jis neturi vyskupo įgaliojimų[221], t.y., neturi teisės įstatų rengti. Dar išreiškė nuomonę dėl kai kurių siūlomo projekto punktų: esą seminarija negali būti atskirta nuo vyskupo, pasiūlė į naujuosius įstatus įtraukti 1843 m. įstatų 27 paragrafą (dėl galimybės seminarijų auklėtiniams prižiūrimiems dėstytojų praktikuotis skleisti "Dievo žodį" vietinėmis vyskupijos kalbomis ir dialektais) ir taip "nuraminti katalikus" bei laimėti "dėkingumą Vyriausybei"[222]. Tokie, kad ir diplomatiški, L. Zdanovičiaus siūlymai rodė jį besilaikant ankstesnių savo pozicijų. Pageidavimas priimti jau paruoštus kitų seminarijų įstatus negalėjo būti įgyvendintas: Žemaičių (Telšių) vyskupijos seminarijos įstatai taip pat dar nebuvo patvirtinti. Peterburgo seminarijos įstatai Šiaurės Vakarų kraštui nebuvo taikytini[223] Taigi Vilniaus katalikų dvasinės seminarijos įstatai vėl liko nepakeisti - galiojo 1843 m. įstatai[224].

Nei 1890 m. Vilniaus vyskupijos vyskupu paskyrus Antaną Audzevičių, nei 1897 m. Steponą Zveravičių įstatų keitimo klausimas neatnaujintas. Tiesa, minėti vyskupijos vadovai pasiekė pokyčių - gavo sutikimus padidinti priimamu į seminariją skaičių.

Negatyvus valdžios požiūris į seminarijas nesikeitė. Valdžia neatsisakė ir neketino atsisakyti pačio "seminarijų, kaip ir kitų švietimo įstaigų" kontrolės principo. Tačiau

---

[221] 1888 m. kovo 29 d. Vilniaus Romos katalikų vyskupijos valdytojo laiškas Vilniaus generalgubernatoriui, kurį 1888 m. balandžio 8 d. I. Kachanovas persiuntė D. Tolstojui, *RVIA*, f. 821, ap. 125, b. 378, l. 159; ibid., (nuorašas), *LVIA*, f. 378, BS, 1877 m., b. 379, 2 dalis, l. 18.

[222] 1888 m. kovo 29 d. L. Zdanovičiaus raštas Vilniaus generalgubernatoriui, *RVIA*, f. 821, ap. 125, b. 378, l. 160; ibid., (nuorašas), *LVIA*, f. 378, BS, 1877 m., b. 379, 2 dalis, l. 20.

[223] 1879 m. gegužės 14 d. buvo patvirtinti naujai atidarytos Peterburgo seminarijos įstatai, kurie buvo pripažinti pavyzdiniais, tačiau netaikyti visoms seminarijosms. Vidaus reikalų ministro pranešimas, *RVIA*, f. 821, ap. 150, b. 112, l. 4.

[224] Kitatikių dvasinių reikalų departamento raštas apie galiojančias taisykles Katalikų bažnyčiai Rusijoje valdyti [XIX a. pab., juodraštis], *ibid.*, f. 821, ap. 150, b. 114, l. 20.

1843 m. lapkričio 19 d. Romos katalikų dvasinių seminarijų įstatai (nuorašas), LVIA, f. 696, ap. 2, b. 368, l. 17 - 26. Seminarijų etatai, žr.: *Полное собрание* ...,c. 312 (н. 17341). 1843 m. įstatus paruošė Vidaus reikalų ministras Levas Perovski. Įstatai buvo 1841 m. Rusijos valdžios pradėtos katalikų kunigų, anot, V. Jogėlos, "modernizacijos" reformos dalis. Pretekstas - mokymo lygio kėlimas, o faktiškai siekta išauklėti lojalius pasaulietinei valdžiai dvasininkus. Reforma pertvarkė ne tik seminarijų, bet ir Romos katalikų dvasinės akademijos veikimą. Buvo suvienodintos seminarijų programos. Iš dėstomų dalykų sąrašo pašalinta kanonų teisė. Įvestas rusų kalbos ir istorijos dėstymas. Žr.: *LAIS*, t. 14: V. Jogėla, Vilniaus Romos katalikų dvasinė akademija 1833-1842 metais: organizacija ir veikla, Vilnius, 1997, p. 134 -140.

nenoras[225] perduoti seminarijų kontrolės Liaudies švietimo ministerijos žinion rodo ir tai, kad seminarijas suvokė visgi kitaip nei "kitas švietimo įstaigas". Jų veikloje matė politinį turinį[226]. Be to, 1895 m. Lenkijos Karalystės seminarijų kontrolę (jos nuo 1865 m. buvo atiduotos Mokyklų direkcijos kontrolei) padarė panašią į imperijos seminarijų[227]. Ir, kaip matyti iš sprendimo padarinių seminarijoms, pastarųjų pakeitimų valdžia buvo pasiryžusi laikytis ir laikėsi.

Įdomu, kad per visą bandymų keisti seminarijų įstatus "odisėją" nei valdžia, nei vyskupai nekreipė esminio dėmesio į stojančiųjų išsilavinimą. Nė vienuose siūlymuose, projektuose į "4 gimnazijos klasių" cenzą pasikėsinta nebuvo. Pasaulietinė valdžia, nors ir prilygino seminarijas vidurinio lavinimo mokykloms, rūpinosi ne dvasininkų išsilavinimu, bet tam tikru jų išsilavinimu. Vyskupai, jautę dvasininkų stygių, taip pat nekėlė aukštų reikalavimų stojantiesiems. Be to, neaukšto išsilavinimo stojantieji, asmenys nesimokę valstybinėse mokyklose, buvo patikimesnė medžiaga ugdant paklusnius Bažnyčiai

---

[225] I. Kachanovas 1892 m. siūlė perduoti Vilniaus ir Žemaičių (Telšių) seminarijų gyvenimo kontrolę Liaudies švietimo ministerijai "Lenkijos Karalystės pavyzdžiu", t. y., suteikti teisę gimnazijų direktoriams kontroliuoti, be mokymo proceso, ir užklasinį seminarijų gyvenimą. Žr.: 1892 m. rugsėjo 17 d. I. Kachanovo raštas l.e. Vidaus reikalų ministro pareigas I. Durnovo, *ibid.*, f. 821, ap. 125, b. 433, l. 154.

1864 m. rugpjūčio 30 d. Lenkijos Karalystėje įsteigus Mokyklų direkcijas, Steigiamasis komitetas vadovaujamas Liaudies švietimo komisijos direktoriaus 1865 m. vasario 22 d. nurodė mokyklų direkcijų vadovams pareiga lankyti dvasinio mokymo įstaigas ir per savo vadovus informuoti Vidaus ir dvasinių reikalų komisiją. Žr.: 1892 m. rugsėjo 5 d. Vilniaus švietimo apygardos globėjo N. Sergijevskio raštas apie mokymo lygį Vilniaus ir Telšių seminarijose, *ibid.*, f. 733, ap. 194, b. 1363, l. 26. Faktiškai minėtas nurodymas vykdomas nebuvo, bet 1892 m. LŠM patvirtino, kad jis nėra atšauktas ir jį vėl bandyta įgyvendinti. Žr.: [1897m.] Raštas dėl Varšuvos generalgubernatoriaus iškelto klausimo apie Romos katalikų dvasines seminarijas, *ibid.*, f. 821, ap. 125, b. 378, l. 265, 271.

[226] Pasaulietinės valdžios kišimąsi į seminarijų gyvenimą valdžia motyvavo katalikų dvasininkų angažavimusi lenkų "tautinėms - politinėms tendencijoms", "lenkų utopijoms", esą "dvasininkai dar neįsisavino, kad vykdydami savo dvasinę misiją jie turi būti ir nepriekaištingais Rusijos piliečiai". Žr.: Atsakymas į 1893 m. liepos 22 d. kurijos promemoriją Rusijos vyriausybei, *ibid.*, f. 821, ap. 150, b. 117, l. 9, 17.

[227] Po keletą metų trukusių svarstymų apie bendrojo lavinimo dalykų dėstymo kontrolę Lenkijos Karalystės seminarijose 1895 m. gegužės 18 d. caro įsaku priėmimas ir keliamieji bei baigiamieji egzaminai perduoti gubernatorių kontrolei, nustatyta, kad gubernatorius yra egzaminų komisijos pirmininkas, o bendrojo lavinimo dalykų pažymys turės lemiamą reikšmę. Vyskupai atsisakė vykdyti tokį nurodymą. Valdžia - sustabdė priėmimą. Po derybų su Vatikanu 1897 m., teiginys, kad bendrojo lavinimo dalykų įvertinimas turi lemiamą reikšmę buvo pakeistas - "į jį kreipiamas dėmesys". Priėmimas atnaujintas. Žr.: [1897 m] Raštas dėl Varšuvos generalgubernatoriaus iškelto klausimo apie Romos katalikų dvasines seminarijas, *RVIA*, f. 821, ap. 125, b. 378, l. 271-272; B. Kumor, *Historia...*, s. 365-366.

dvasininkus, ypač kai bajorijos - tradicinio elito, siejamo su lenkiškąja kultūra - domėjimasis dvasininko karjera XIX a. pabaigoje mažėjo.

Seminarijų vidaus gyvenimo reglamentas, dėstomieji dalykai XIX a. pab. nedaug tepasikeitė nuo XIX a. vidurio. Ir po 1882 m. susitarimų tarp Rusijos ir Apaštališkojo sosto nei Vilniaus, nei Žemaičių (Telšių) seminarijose nebuvo atsižvelgta į popiežiaus Leono XIII nuostatas dėl dvasininkų švietimo humanizacijos ir lygio kėlimo. Pavyzdžiui, filosofija - dalykas, kurio dėstymas, anot Leono XIII, turėjo sustiprinti dvasininkų pozicijas šiuolaikinėje visuomenėje, paruošti dvasininkus polemikoms mokslo, socialiniais klausimais, dėstoma nebuvo. Kitų naujų dalykų dėstymas plačiau nei nesvarstytas.

Pasaulietinės valdžios požiūris į katalikų dvasines seminarijas kaip rusiškąsias mokymo įstaigas sąlygojo, kad seminarijų gyvenimas, dvasininkų rengimas tarsi sustingo amžiaus vidurio lygyje. Ir seminarijų vadovybė nesiėmė ką nors keisti. Vadinasi, XIX a. pabaigoje išryškėjusius dvasininkų laikysenos pokyčius - o mums svarbi jų laikysena modernaus nacionalizmo atžvilgiu - lėmė ne pasikeitimai seminarijų mokymo procese. Greičiau pokyčių nebuvimas lėmė savarankišką užklasinę būsimųjų kunigų veiklą, kuri iš siauros asmeninės iniciatyvos peraugo į aktyvią kultūrinę, socialinę, politinę veiklą, modifikavo kunigo pareigos ir laikysenos visuomenėje sampratą.

II.2. Vilniaus ir Žemaičių (Telšių) seminarijos: tarp luomo, tautybės, išsilavinimo

II. 2.1. A š t u n t o j o dešimtmečio tendencijos

Rusijos valdžios pozicija seminarijų atžvilgiu buvo apspręsta jos politikos vadinamajame Šiaurės vakarų krašte: pastangų eliminuoti lenkiškąją politinę ir kultūrinę tradiciją, taip siekiant lietuvių ir baltarusių kultūrinės asimiliacijos. Minėtoji tradicija buvo siejama su socialiniu bei politiniu krašto elitu - bajorija. Tačiau ar valdžios politiką galima laikyti protekcionistine valstiečių luomo asmenų, "ne lenkų" atžvilgiu. Ką rodo seminarijų socialinės struktūros kaitos tendencijos?

Seminarijų socialinė struktūra nėra itin dažnas klausimas istoriografijoje, ypač kaip savarankiška problema. Šiuo požiūriu paminėtinas I. Šenavičienės straipsnis[228], kuriame analizuojama Žemaičių seminarijos kontingento socialinė struktūra 1854 - 1864 m. laikotarpiu. Socialinė seminarijos struktūra, kaip platesnės problemos aspektas, analizuojama Z. ir J. Genių[229], V. Merkio[230]. Be to, dėmesys jai skirtas Rusijos švietimo politiką nagrinėjančiuose darbuose[231], tačiau tai, kad seminarijos nebuvo tiesiogiai pavaldžios Liaudies švietimo ministerijai, dėmesį joms siaurina. Rusijos valdžios politiką, lietuvių tautinį judėjimą analizuojančiuose darbuose socialinis aspektas minimas, nors nedetalizuojamas[232]. Pripažįstama, kad tai buvo faktorius veikęs pozityvų dvasininkų apsisprendimą lietuvių tautinio judėjimo atžvilgiu. Toks ryšys fiksuojamas ne tik lietuviškame kontekste[233].

Po 1863 m. sukilimo, septintąjį dešimtmetį, gana sudėtinga kalbėti apie valdžios bandymus daryti įtaką seminarijų kontingento socialinei struktūrai. Valdžia tuo laikotarpiu buvo suinteresuota keisti bažnytinio autoriteto - vyskupo ir pasaulietinės valdžios - santykį seminarijose pirmojo nenaudai, peržiūrėti dėstymo programas. Priėmimo į seminarijas sąlygos, galėjusios būti reikšminga socialinę struktūrą reguliuojančia priemone, išliko nepakitusios. Tiksliau, šalia naujų priėmimo į seminarijas sąlygų, liko ir 1843 m. įstatuose numatyta priėmimo tvarka - priimti su 4 gimnazijos klasių baigimo pažymėjimu - pagal kurią valstiečiams buvo sudėtingiau įstoti į seminariją, kadangi jų galimybės patekti į gimnazijas buvo ribojamos įstatymais[234], nors neeliminuotos visiškai[235]. Dėl politinio patikimumo taip pat nedaryta išimčių jokiam luomui: buvo tikrinami ir valstiečiai, ir bajorai. Pertvarkytoje, kontroliuojamoje įstaigoje, matyt, tikėtasi patikimų bet kokio luomo dvasininkų.

---

[228] I. Šenavičienė, Žemaičių diecezinės seminarijos klierikų kontingentas 1854 - 1865 m., *Lietuvių katalikų mokslų akademijos metraštis,* t. 15, Vilnius, 1999, p. 39-127.

[229] Z.Genienė, J. Genys, *Varnių kunigų seminarija,* Vilnius, 1999, p. 183-238.

[230] V. Merkys, *Motiejus Valančius...,* p. 138 - 139, 270-272, 607.

[231] M. Lukšienė, *Lietuvos švietimo istorijos bruožai XIX a. pirmojoje pusėje,* Kaunas, 1970.

[232] E. Aleksandravičius, A. Kulakauskas, *Carų valdžioje...,* p. 176.

[233] K.H. Connel, *Irish Peasant Society: Four Historical Essays,* Oxford, 1968, p. 122-126; K. Wajda, Społeczeństwo polskie i Kościół Katolicki na Pomorzu a państwo Pruskie w latach 1860 - 1914, *Studia Pelplińskie,* 1985, s. 99-123; M. Hroch, Social and Territorial Characteristics in the Composition of the Leading Groups of National Movements, *Comparative Studies...,*p. 257-275

[234] M. Lukšienė, *Lietuvos švietimo...,* p. 430-431.

[235] I. Šenavičienė, Žemaičių diecezinės seminarijos ..., p. 48-51.

Tiesa, 1876 m. - 1877 m. seminarijų reorganizavimo projektuose būta tiesioginių argumentų valstiečių luomo naudai. Pavyzdžiui, Ferdinandas Senčikovskis[236] kaip atsvarą į Vilniaus seminariją beveik išimtinai, jo nuomone, priimamiems asmenimas "iš lenkų ponų ir išsilavinusios šlėktos"[237] siūlė priimti ir nebaigusius vidurinių mokyklų, su valsčiaus mokyklų ar namų pasiruošimu, kad tik stojantieji išlaikytų egzaminus, nors būtų valstiečiai ar miestiečiai, bet tokie, kurie dėl savo neturto "neužsikrėtę lenkų politiniu fanatizmu"[238]. Tačiau jo projektas taip ir nesulaukė detalių svarstymų. Vilniaus kapitulos prelato Aleksandro Kopcegovičiaus, siūliusio mažinti reikalavimus stojantiesiems[239] (o tai reikštų valstiečiams didesnes galimybes įstoti), svarstytas, tačiau 1877 m. Vidaus reikalų ministerijos paruoštame seminarijos įstatų projekte taip ir liko 4 gimnazijos klasių reikalavimas[240].

Taigi praktikoje, išlaikant švietimo sistemos luomiškumą, valdžia ribojo žemesniųjų socialinių sluoksnių galimybes įgyti išsilavinimą, taip pat ir siekiant dvasininko karjeros. Patikimus dvasininkus valdžia tikėjosi išsiugdyti didesnį dėmesį kreipiant į bendrojo lavinimo dalykus seminarijose, akcentuojant praktines rusų kalbos žinias. Todėl nebuvo linkusi daryti jokių nuolaidų būsimųjų dvasininkų išsilavinumui nei stojant į seminarijas, nei jose: "kad ir kaip mažėtų seminaristų skaičius, o dvasininkų visada bus. Bet praktika rodo, kad turintys valdžią ir įtakingi liaudies tarpe tamsūs žmonės visada pavojingesni už gerai išsilavinusius žmones"[241], dėstė savo nuomonę Vidaus reikalų ministerijos valdininkas ypatingiems pavedimams Aleksandras Mosolovas 1878 m. rudenį[242] aplankęs Vilniaus ir Žemaičių (Telšių) seminarijas. A. Mosolovo nuostata svarbi todėl, kad netrukus jis tapo Kitatikių dvasinių reikalų departamento direktoriumi. Jis, beje, galutinai atmetė F.

---

[236] Minsko vyskupijos, kuri 1867 m. valdžios savavališkai prijungta prie Vilniaus vyskupijos, dvasininkas aktyviai veikęs įvedant rusų kalbą papildomose pamaldose septintame dešimtmetyje, ta idėja tebegyvenęs ir vėliau. 2 tomų studija apie F. Senčikovskio gyvenimą ir veiklą: А.В. Жиркевич, *Изь-за русского языка*, Вильно, 1911, ч. 1 - 2. Dėkojame profesoriui Vytautui Merkiui nurodžiusiam šią knygą.

[237] А.В. Жиркевич, *Изь-за* ..., ч. 1, с. 307.

[238] Ibid.

[239] 1876 m. gruodžio 22 d. raštas P. Žilinskiui, *RVIA*, f. 821, ap. 125, b. 450, l. 39.

[240] 1877 m. birželio 25 d. Vidaus reikalų ministro A.Timaševo raštas Vilniaus generalgubernatoriui P.Albedinskiui, *LVIA*, f. 378, BS, 1877 m. b. 379, 1 dalis, l. 13.

[241] A. Mosolovo raštas apie Vilniaus ir Kauno Romos katalikų seminarijų apžiūrą [1878 m. rudenį], *RVIA*, f. 821, ap. 125, b. 450, l. 75.

[242] 1878 m. rugsėjo 28 d. Vidaus reikalų ministro A. Timaševo laiškas P. Albedinskiui, *LVIA*, f. 378, BS, 1878, b. 402, l. 1.

Senčikovskio siūlytą seminarijų reformų variantą ir F. Senčikovskio kandidatūrą į Vilniaus seminarijos rektoriaus vietą[243].

Tokia A. Mosolovo nuomonė vargu ar rodo jo teigiamą požiūrį į išsilavinusį dvasininką, greičiau yra stereotipo apie "tamsų fanatizuotą kataliką" pasekmė. Be to, ir jau cituotą teiginį A. Mosolovas pratęsė: "gyvas to pavyzdys yra Telšių vyskupijos dvasininkija ir jos įtaka paskutinio maišto eigai Kauno gubernijoje"[244]. Iš tokios dėstymo logikos aišku, kad valstiečių kilmės, žemo išsilavinimo lygio dvasininkija jam pasitikėjimo nekėlė.

Valdžios kontrolė seminarijoms, rusiškieji bendrojo lavinimo dalykai ir vyskupo įtakos eliminavimas - tai sąlygos, kurios turėjo užtikrinti patikimų dvasininkų parengimą. Pavyzdžiui, gerą rusų kalbos žinių lygį Vilniaus seminarijoje, jo nuomone, lėmė ne tiek geras mokytojas, bet tai, kad nėra vyskupo - "asmens savo padėtimi varžančio pasaulietinės valdžios priėjimą ir bendravimą su seminarijos auklėtiniais"[245]. Kad minėti veiksniai yra reikšmingi rengiant dvasininkus rodo ir A. Mosolovo svarstymai bei išvados apie seminarijų socialinį kontingentą bei jo geografiją. Kauno seminarijoje, A. Mosolovo žiniomis, tuo metu valstiečių kilmės klierikų buvo apie 3/4 (iš 46)[246]. Panašią tendenciją rodo 1877 - 1878 m. priimtų į Žemaičių (Telšių) seminariją socialinė sudėtis (žr.: 1 Priedą A)[247].

A. Mosolovas tokio Žemaičių (Telšių) seminarijos valstietiškumo nelaikė jos privalumu, nebuvo linkęs palaikyti vyskupo Aleksandro Beresnevičiaus pusės šiam konfliktuojant su Kauno gimnazijos direktoriumi dėl per didelių, vyskupo nuomone, pastarojo keliamų reikalavimų seminaristams egzaminų metu. Vyskupas, anot A. Mosolovo, ir dabar nori išlaikyti buvusią priėmimo į seminariją tvarką[248] todėl ir

---

[243] А.В. Жиркевич, *Изъ-за* ..., ч. 1, 427-428.

[244] A. Mosolovo raštas apie Vilniaus ir Kauno Romos katalikų seminarijų apžiūrą [1878 m. rudenį], *RVIA*, f. 821, ap. 125, b. 450, l. 76.

[245] Ibid. l. 73.

[246] Ibid., l. 76.

[247] Iš 41 stojusiojo valstiečių buvo 33. Iš jų tik vienas iš Kuršo gubernijos. Bajorai - 8: visi iš Kauno gubernijos. Skaičiuota pagal: Apie asmenis 1877 m. stojusius į Telšių Romos katalikų dvasinę seminariją, *LVIA*, f. 378, BS, 1877, b. 319, l.1 - 52; Apie asmenis 1878 m. stojusius į Telšių Romos katalikų dvasinę seminariją, *ibid.*, f. 378, BS, 1878, b. 324, l. 1-50.

[248] Priminsime, kad priėmimo tvarka pakeista 1869 m. vasario 21 d. nurodymu: seminarijų klierikai turėjo laikyti baigiamąjį ir keliamuosius rusų kalbos, istorijos ir geografijos egzaminus (tų dalykų pažymys buvo lemiamas) dalyvaujant miesto, kuriame yra seminarija gimnazijos direktoriui. Taigi vyskupo, seminarijos rektoriaus ir gimnazijos direktoriaus interesams susikirsti buvo kur. Ypač, žinant, kad Kauno gimnazijos

konfliktuoja su gimnazijos direktoriumi[249]. Beje, A.Beresnevičiui naujųjų seminarijos įstatų projekte 4 klasių reikalavimas stojantiesiems neužkliuvo, o egzaminų tvarką pakeisti norėjo: siūlė, kad stojantieji su aukštesniu nei 4 klasių išsilavinimu, egzaminų nelaikytų[250]. Taigi A. Beresnevičius kvestionavo ne išsilavinimo cenzą, o pasaulietinės valdžios kontrolę seminarijai. A. Mosolovui tai reiškė vyskupo įtaką - kliūtį valdžios įtakai seminarijoje.

Apie Vilniaus seminariją A. Mosolovas atsiliepė esą joje "dauguma iš Kauno gubernijos - beveik vienintelio Romos katalikų kunigų Vakarų krašte šaltinio, be to, valstiečių kilmės ir nė vieno baltarusio iš Minsko gubernijos"[251]. A. Mosolovo komentaras apie Vilniaus seminariją gan tiksliai atspindi realią padėtį (žr.: 1 Priedą B). Žemesniųjų luomų asmenys joje sudarė apie 2/3 visų stojusiųjų. Be to, valstietiška kontingento dalis buvo beveik visa iš Žemaičių (Telšių) vyskupijos[252]. Tokia Vilniaus seminarijos padėtis, rodanti stojančiųjų iš Vilniaus vyskupijos skaičiaus mažėjimą (o valstiečių iš Kauno gub. stojimas A. Mosolovo netenkino), vertė svarstyti apie tolesnį jos likimą. Tačiau atsisakyti numatomo seminarijų kurso išplėtimo ir aukštesnių reikalavimų A. Mosolovas neketino[253]. Žodžiu, konstatavus, kad nėra priežaščių gailėtis dėl to, kad sumažėjo bajorijos kunigų tarpe[254], nenorima daryti jokių lengvatų, kad į seminarijas patektų valstiečiai.

---

direktorius tuo metu buvo Petras Feoktistovas, pagarsėjęs savo skundais dar Varnių seminarijoje. Žr.:V. Merkys, *Motiejus Valančius...*, p. 263-266. 1879 m. teisė dalyvauti egzaminuose iš gimnazijų direktorių atimta - egzaminuose dalyvavo švietimo apygardų inspektoriai - aukštesni pareigūnai.

[249] A. Mosolovo raštas apie Vilniaus ir Kauno Romos katalikų seminarijų apžiūrą [1878 m. rudenį], *RVIA*, f. 821, ap. 125, b.450, l. 76.

[250] 1877 m. rugsėjo 30 d. Aleksandro Beresnevičiaus raštas Kauno gubernatoriui, *LVIA*, f. 378, BS, 1877 m., b. 379, 1dalis, l. 50.

[251] A. Mosolovo raštas apie Vilniaus ir Kauno Romos katalikų seminarijų apžiūrą [1878 m. ruduo], *RVIA*, f. 821, ap. 125, b.450, l. 73.

[252] Iš visų 1877 - 1878 m. stojusių ir priimtų į Vilniaus seminariją (22 asmenys ir 1 priimtas tęsti studijų iš Lucko - Žitomiro vyskupystės) valstiečių luomo jaunuolių buvo 14: tik vienas jų buvo iš Vilniaus gubernijos, likusieji 13 - iš Kauno gubernijos. Bajorų buvo 6: 2 iš Kauno, 2 Gardino, 1 Minsko, 1 Vilniaus gubernijų. Taip pat buvo ir du miestiečiai iš Gardino ir Vilniaus gubernijų. Skaičiuota pagal: Apie asmenis 1877 m. stojusius į Vilniaus Romos katalikų dvasinę seminariją, *LVIA*, f. 378, BS, 1877, b. 384, l. 1-24; Apie asmenis 1878 m. stojusius į Vilniaus Romos katalikų dvasinę seminariją, *ibid.*, f. 378, BS, 1878, b. 324, l. 1-18; Apie asmenis priimtus į seminariją, *LVIA*, f. 694, ap. 1, b. 2409, l. 8-11. 15, 20, 26-27, 30, 35, 121-124.

[253] A. Mosolovo raštas apie Vilniaus ir Kauno Romos katalikų seminarijų apžiūrą [1878 m. ruduo], *RVIA*, f. 821, ap. 125, b. 450, l. 73, 74.

[254] Ibid., l. 74.

Tokios valdžios nuostatos seminarijų atžvilgiu aštuntame dešimtmetyje rodo, kad pastangos atskirti katalikybę nuo lenkiškumo nesuponavo išskirtinio valdžios dėmesio patikimesniam (sąlyginai, kadangi katalikai) luomui - valstiečiams. Iš esmės buvo varžomasi tarp dviejų autoritetų - bažnytinio ir pasaulietinio - įtakos seminarijoms, o ne dėl poveikio seminarijų kontingento socialinei struktūrai. Šis klausimas, matyt, turėjo išsispręsti teigiamai išsprendus pirmąjį.

Tiesa, valdžios protekcija valstiečiams galima laikyti 1883 m. pabaigoje sustabdytą 1871 m. nurodymą[255], sugriežtinusį išsilavinimo lygio kontrolę kandidatams į seminaristus. Į seminarijas, nuo 1883 m. pabaigos, leista stoti asmenims pateikusiems "vaistininko mokinio" pažymėjimą[256]. Jį buvo galima įgyti visose Rusijos gimnazijose ir progimnazijose bei egzaminų komitetuose veikusiuose prie Švietimo apygardų, išlaikius 3 gimnazijos klasių, o nuo 1876 sausio 23 d. - 4 gimnazijos klasių lygio egzaminą[257]. Pažymėjimas nesuteikė teisės pereiti į 5 gimnazijos klasę, vadinasi, užkirto kelią aukštosioms studijoms ir griežtai reglamentavo veiklą - vaistininko padėjėjas, be teisės tolesnei karjerai. Todėl, be to, kad 1883 m. leidimas suteikė didesnių galimybių į seminarijas stoti valstiečiams, jis tik tą galimybę jiems ir sudarė. Tuo norėta nukreipti žemojo luomo asmenis nuo pasaulietinių vidurinių ir aukštųjų mokyklų. Vadinasi, tai buvo luominį, profesinį uždarumą sąlygojanti priemonė. Taigi nebuvo priemone tik katalikų dvasininkų stygiui įveikti, bet greičiau priemone apriboti ir kontroliuoti tam tikros visuomenės dalies socialinį aktyvumą, taip užsitikrinant luominės visuomenės struktūros stabilumą.

Manome, šiame kontekste derėtų aptarti veiksnius lėmusius valstiečių luomo asmenų skaičiaus didėjimą seminarijose. Tai, kad Vilniaus seminarijoje aštuntojo dešimtmečio pabaigoje valstietiškojo kontingento dalis buvo beveik visa iš Kauno gubernijos, ko gero, rodo ne skirtingą valstiečių požiūrį į kunigystę, bet Vilniaus gubernijos valstiečių sunkesnę ekonominę būklę. (Mokėti už mokslą gimnazijoje ar progimnazijoje, o vėliau 120 sidabro

---

[255]1871 m. rugsėjo 4 d. l. e. Liaudies švietimo ministro pareigas I. Delianovo nurodymas: asmenys, nebaigę 4 gimnazijos klasių ir norintys stoti į katalikų dvasines seminarijas, turi laikyti atitinkamo lygio egzaminą miesto, kuriame yra seminarija, gimnazijoje. Žr.: 1878 m. kovo 13 d. Vilniaus gubernatoriaus Steblin - Kamenskio raštas Vilniaus vyskupijos valdytojui P. Žilinskiui, *LVIA,* f. 694, ap. 1, b. 2409, l. 14.

[256]Apie tai pranešta: 1883 m. gruodžio 21 d. Vidaus reikalų ministro D. Tolstojaus raštas l.e. Vilniaus generalgubernatoriaus pareigas A. Nikitinui , *ibid.*, f. 378, BS, 1877 m., b. 379, 1 dalis, l. 235.

[257]1883 m. lapkričio 8 d. Vilniaus švietimo apygardos globėjo N. Sergijevskio raštas Vilniaus generalgubernatoriaus kanceliarijos valdytojui N. Grevenicui, *ibid.*, f. 378, BS, 1877 m. b. 379, 1dalis, l. 225-229.

rublių už metus mokslo seminarijoje[258] turėjo būti nemažos išlaidos valstiečio šeimos biudžetui). Valstiečių ekonominę būklę po baudžiavos panaikinimo analizavo A. Tyla[259]. Tiesa, kardinalių skirtumų tarp Vilniaus ir Kauno gubernijų fiksuota nebuvo, nors pažymėta, kad Vilniaus gubernijoje buvo daugiau smulkių ūkių[260], Kauno gubernijos valstiečių ekonominį pajėgumą rodo didesnis jų pirktos žemės kiekis, didesnis stambių ūkių skaičius bei ūkininkavimo intensyvumas[261]. Miestai traukė mažažemius ir bežemius valstiečius (manytina, kad nehomogeniška konfesiniu požiūriu Vilniaus vyskupija dėl to "prarado" daugiau tikinčiųjų). Urbanizuotų socialinių grupių religingumas buvo žemesnis, buvo suirę ir jų ryšiai su tradicinėmis Bažnyčios struktūromis[262].

Dvasininkio karjeros privalumas valstiečiams - stodami į dvasines seminarijas jie turėdavo atleidimą nuo karo prievolės. Be abejo, buvo ir kitos ekonominės, psichologinės priežastys lėmusios valstiečių apsisprendimą rinktis dvasininko karjerą[263]. Pasirinkimo paskatas atskleidžia buvusių seminaristų atsiminimai, laiškai, kita biografinė medžiaga. Alfonsas Sabaliauskas, mokęsis Žemaičių (Telšių) seminarijoje 1890 - 1894 m. apie savo kurso draugą Kazimierą Kurklinskį rašė: "Įstojo seminarijon (1890 m.), gal kaipo daugumas (vae nobis) musiszkių prispirtas naminių reikalų. Tėvo jau nebebuvo; gaspadaravo brolei, szių pastumtas ir tapo Klieriku"[264]. Tokios, ekonominės priežastys, ko gero nebuvo retos. Be to, buvo tikimasi ir materialinės paramos iš dvasininko.

Tėvų spaudimą, raginant stoti į seminariją, patyrė ir Seinų seminarijos klierikas Antanas Milukas[265], Žemaičių (Telšių) seminarijos - Povilas Dogelis[266], J. Tumas[267] . Pastarasis beletristikoje pavaizdavo tėvų troškimą matyti sūnų kunigu, o pastarojo

---

[258] Reikalavimai stojantiems į Vilniaus seminariją, *LMAB RS,* f. 43, b. 21594, l. 2.

[259] A. Tyla, *1905 m. revoliucija Lietuvos kaime,* Vilnius, 1968, p. 14 - 46.

[260] Ibid., p. 37, 39.

[261] Ibid., p. 27, 28, 40.

[262] D. Olszewski, *Polska kultura religijna na przełomie XIX i XX wieku,* Warszawa, 1996, s. 71.

[263]R. Vėbra, Nacionalinės inteligentijos formavimasis Lietuvoje XIX a. antrojoje pusėje, *Istorija, Aukštųjų mokyklų mokslo darbai, VII,* 1965, p. 95.

[264] 1895 m. kovo 1 d. A. Sabaliausko laiškas J. Tumui, *VUB RS,* f. 1, F. 54, 1 laiškas (byloje lapai nenumeruoti).

[265] V. Mingėla, *Kun. Antanas Milukas. Jo gyvenimas ir darbai,* Detroitas, 1962, p. 47.

[266] P. Dogelis, *Mano gyvenimo prisiminimai,* Kaunas, 1936, p. 13.

[267] Prisiminimuose J. Tumas rašo, kad motina jį - jauniausiąjį vaiką - paskyrusi Dievui. Žr.: Vaižgantas, *Raštai,* t. 6, Kaunas, Vilnius, 1923, p. 103. J. Tumas nesipriešino. nes, dėl silpnos sveikatos, manė greit mirsiąs, o kunigėlius taip garžiai laidoja... Žr.: Vaižgantas, *Raštai* t. 14, Kaunas, 1929, p. 267.

nuolaidumą tikintis pasiturinčio gyvenimo[268]. Vilniaus seminarijos klierikas Jurgis Januševičius rašė savo broliui Povilui, studijuojančiam Peterburgo Romos katalikų dvasinėje akademijoje, kad abejoja savo pasirinkimu: "skaudžiausia, kad įstojau prieš savo valią, iš tiesų manęs niekas nevertė, bet jaučiau tokią tėvų ir giminių valią, o ypač kunigo dekano..."[269].Vadinasi, įtakos jaunuolio ir jo tėvų apsisprendimui turėjo tolimesni ar artimesni giminaičiai kunigai[270], parapijų dvasininkai. Ko gero, ne retai pasitaikydavo atiduoti vaiką kunigui pramokyti[271], tiesa, rezultatas būdavęs ir priešingas: pvz., Jono Šliūpo[272].

Kita vertus, dvasininko karjera nebuvo visiškai praradusi vertės ir tradicinio elito - bajorijos - vertybių skalėje. Aukštasis luomas buvo vertinamas bažnyčios hierarchų. O aristokrato titulas buvo netgi išskirtinai minimas[273]. Tai rodo pagarbą titului, tačiau kartu ir tai, kad aristokratai vis rečiau ir rečiau tarp stojančiųjų pasitaikydavo.

XIX a. pirmaisiais dešimtmečiais pasireiškęs laicizacijos procesas bene stipriausiai palietė aukštuosius luomus[274], įtakojo jų neigiamą apsisprendimą renkantis dvasininko karjerą[275]. Luominė bajorijos savimonė taip pat turėjo įtakos[276]. Katalikų bažnyčios

---

[268] J. Tumas, Nuo aukšto žirgo nukritus (beletristika iš klierikų gyvenimo), *Maironio lietuvių literatūros muziejus*, Inv. Nr. 12027, l. 1 - 15.

[269] 1897 m. rugsėjo 30 d. J. Januševičiaus laiškas P. Januševičiui, *KAKs*, b. 470, (lapai nenumeruoti)

[270]A. Dambrauskas, Moje Curriculum vitae, *VUB RS*, f. 1, E. 306, l. 3, 14; V. Mingėla, *Kun. Antanas Milukas...*,p. 47; Vyskupas P. P. Būčys, *Atsiminimai,* Chicago, 1966, t. 1, p. 24, 26; V. Zaborskaitė, *Maironis,* Vilnius, 1987, p. 11.

[271] A. Dambrauskas, Moje curriculum vitae, *VUB RS*, f. 1, b. E. 306, l. 3; R. Mikšytė, A. Baranauskas, Vilnius, 1993, p.14.

[272] J. Šliūpas, *Rinktiniai raštai,* Vilnius, 1977, p. 263-268.

[273] Pvz., 1876 m. 1 kurso klierikų sąraše "Grafas Iljinskis Aleksandras", žr.: *Ordo divino officini recitaudi sacrique peragendi a clero romano - catholico Dioecesis Vilnensis pro anno Domini Bissexili 1876,* Vilnae, 1875, p. 110. Titulas taip pat buvo nurodomas ir vėlesniais metais. Arba: "Baronas Eduardas fon der Roppas", 1885 m. kovo 16 d. Kauno gubernatoriaus kanceliarijos raštas Vilniaus generalgubernatoriaus kanceliarijai, *LVIA,* f. 378, BS, 1877 m. b. 379, 1 dalis, l. 388.

[274]H. Dylągowa, Od upadku państwa Polskiego po powstanie Listopadowe, 1795 - 1831, Red. J. Kłoczowski, *Chrześcijaństwo w Polsce. Zarys przemian,* Lublin, 1981, s. 211-212.

[275] E. Aleksandravičius tokio apsisprendimo tipišką pavyzdį mato Silvestro Valiūno eilėse "Jo mylistai V. Sasnauskui". Žr.: E. Aleksandravičius, *Prieš aušrą,* Vilnius, 1990, p. 58-59.

[276] Dar 1851m. gruodžio 26 d. Vilniaus generalgubernatoriaus ataskaitoje carui, svarstant apie jaunuomenės auklėjimą, nusiskundžiama, kad bajorai nenori siųsti vaikų į gimnazijas "jausdami savo luomo vertę nepageidauja jų auklėti kartu su amatinikų ir žydų vaikais", žr.: M. Lukšienė, *Lietuvos švietimo...*, p. 431.

ekonominės, visuomeninės galios ir veiklos suvaržymai (jau penktame dešimtmetyje[277]), valdžios priemonės po 1863 m. sukilimo darė ją mažiau patrauklia. Tuo tarpu žemesniųjų socialinių sluoksnių religingumas, dvasininko autoritetas turėjo įtakos jų teigiamam apsisprendimui, nors ir turint ribotas galimybes jį realizuoti.

II. 2.2. Bandymai reguliuoti seminarijų kontingentą. I. Kachanovo 1884 - 1891 m. siūlymai

Devintame dešimtmetyje - rusiškojo nacionalizmo "aukso amžiaus" metais kontraversijų valdžios (centro ir vietos) požiūryje į seminarijas nemažėjo. 1884 m., svarstant seminarijų įstatų projektus, Vilniaus generalgubernatorius Ivanas Kachanovas pasiūlė, kad seminarijų kontingentas procentiškai atitiktų "gentinį" ("plemenoj") vyskupijos, kuriai jie yra ruošiami, kontingentą[278].

Kitatikių dvasinių reikalų departamento direktoriui jis rašė, kad prieš tvirtinant naujuosius seminarijų įstatus reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad Kauno gubernija - valstietiška katalikiška, o Vilniaus daugumoje yra katalikiška ir kunigų įtaka liaudžiai abiejose itin didelė, todėl: kuo mažiau tarp dvasininkų atjaučiančių lenkų partijos siekiams elementų, tuo mažiau tie siekiai pasieks liaudį[279]. Generalgubernatorius pateikė ir Žemaičių (Telšių) seminarijos tautinės sudėties duomenis[280]. Lenkų pagal juos - 3, 65%. Tačiau nenurodė ar toks ir turėtų būti ribojimo procentas.

---

[277] Apie priemones katalikybei Vakarų krašte susilpninti, *Liublino katalikiškojo universiteto rankraščių skyrius*, f. 761, l. 74 - 88; R. Vėbra, *Lietuvos katalikų...*, p. 22.

[278] 1884 m. lapkričio 13 d. I. Kachanovo raštas M. Kantakuzinui - Speranskiui, (originalas) *RVIA*, f. 821, ap. 125, b. 378, l. 80-81.

[279] Ibid., l. 79; 1884 m. lapkričio 13 d. I. Kachanovo raštas M. Kantakuzinui - Speranskiui, (nuorašas), *LVIA*, f. 378, BS, 1877 m. b. 379, 1 dalis, l. 276.

[280] Telšių seminarijoje iš 137 auklėtinių žemaičiai sudaro 36,5 %, lietuviai - 58,4 %, lenkai - 3,65%, vokiečiai - 1,45%. Žr.: ibid., l. 80. (Skaičiavimai atlikti pagal 1884 m. lapkričio 3 d. Kauno gubernatoriaus Melnickio pateiktą informaciją esą lietuvių seminarijoje 80, žemaičių - 50, lenkų - 5, vokiečių - 2: *ibid.*, f. 378, BS, 1877 m. b. 379, 1 dalis, l. 273.

Beje, Kauno gubernatoriaus pateiktais duomenimis apie gubernijos gyventojus katalikus, ir lietuvių, ir lenkų procentiškai būtų per daug, o žemaičių - per mažai. Žr.: Kauno gubernatorius pateikė tokius duomenis apie gubernijos katalikus pagal "gentis": viso katalikų - 1024135, žemaičių - 581552 (56,81% pr.), lietuvių - 364560 (35,6 %), latvių - 3145 (0,3 %), lenkų - 26982 (2,63 %), vokiečių - 600 (0,06 %), baltarusių - 47296 (4,6 %), *ibid*, l. 274-275. Venų "genčių" gyvenamos teritorijos buvo nustatytos geografiniu principu - kairėje

Apie Vilniaus seminariją tikslių duomenų generalgubernatorius nepateikė (nurodymas Vilniaus gubernatoriui buvo duotas[281], bet nepilnas atsakymas išsiųstas tik lapkričio 15 d.[282]), bet teigė, kad joje - dauguma lenkų kilmės ir globojami vyskupo Hrinevickio, kai tuo tarpu lietuviai ir žemaičiai išstumiami[283]. Įstatų, kuriems buvo siūlyti tokio pobūdžio pakeitimai likimas žinomas - nei K. Hrinevickio, nei M. Paliulionio projektai nebuvo patvirtinti. I. Kachanovo iniciatyva rezultatų nedavė.

Įdomu, kiek pagrįsta buvo generalgubernatoriaus nuomonė apie Vilniaus vyskupo "antilietuviškas" nuostatas ?

Tuo metu Vilniaus seminarijoje pirmajame ir antrajame kursuose mokėsi jau K. Hrinevicko vyskupavimo metu priimti alumnai (žr.: 1 Priedas B). Vyskupas, kaip žinia, tiesiogiai nepriėminėjo, bet jis teikė prašymus gubernatoriui.

Antrajame kurse (priimti nuo 1883 m. kovo 23 d.) bajorų buvo 9: iš jų 2 Kauno gubernijos, miestietis - 1, valstiečių 10, o iš jų 5 Kauno gubernijos[284]. Be to, 2 bajorai, 1 miestietis ir 1 valstietis priimti jau K. Hrinevickio vyskupavimo metu mokėsi 3 kurse[285]. Pirmąjame kurse (priimti 1884 m.) bajorų buvo taip pat 9, o 5 iš jų - iš Kauno gubernijos, miestiečių buvo 6, valstiečių -5, o iš jų 2 Kauno gubernijos[286]. Toks pasiskirstymas

---

Nevėžio upės pusėje - lietuviai, dešinėje - žemaičiai, o kitų - administraciniu: baltarusiai gyvena dalyje Novoaleksandrovsko [Zarasų] apskrities valsčių.

[281] 1884 m. lapkričio 2 d. I. Kachanovo raštas Vilniaus gubernatoriui, *ibid.*, f. 378, BS, 1884 m., b. 762, l. 25.

[282] 1884 m. lapkričio 15 d. Vilniaus gubernatoriaus raštas Vilniaus generalgubernatoriaus kanceliarijai (persiunčiami Vilniaus seminarijos rektoriaus Konstantino Majevskio 1884 m. lapkričio 5 d. pateikti duomenys), *LVIA*, f. 378, BS, 1884 m., b. 762, l. 38-39. Rektorius informavo, kad apie lietuvius, žemaičius ir lenkus duomenų neturi, o priima į seminariją remdamasi įstatymais. Bet pateikė duomenis, kad seminarijoje (1884 m. lapkričio 5 d.) viso mokosi 60, iš jų gimusių Vilniaus gubernijoje mokosi - 15, Gardino -14, Kauno - 30, Minsko - 1, *ibid.* l. 39.

[283] 1884 m. lapkričio 13 d. I. Kachanovo laiškas M. Kantakuzinui - Speranskiui (originalas), *RVIA,* f. 821, ap. 125, b. 378, l. 80.

[284] Skaičiuota pagal: Apie asmenis stojančius į Vilniaus Romos katalikų dvasinę seminariją, *LVIA,* f. 378, BS, 1883 m., b. 293, l. 1-35; Vilniaus seminarijos 2 kurse studijuojančių sąrašas (1885 m. sausio 1 d.), *ibid.*, f. 378, BS, 1877 m. b. 379, 1 dalis, l. 300; Vilniaus seminarijoje studijuojančių sąrašas (1886 m. liepa), *ibid.*, l. 425 - 426.

[285] Endrikus Petras, Savickis Adomas, Višinskis Bagdonas ir Tanajevskis Mečislovas: Vilniaus seminarijos 3 kurse studijuojančių sąrašas (1885 m. sausio 1 d.), *ibid.*, l. 300; Apie asmenis stojančius į Vilniaus Romos katalikų dvasinę seminariją, *LVIA*, f. 378, BS, 1883 m., b. 293, l. 6, 17.

[286] Skaičiuota pagal: Apie asmenis stojančius į Vilniaus Romos katalikų dvasinę seminariją, *ibid.*, f. 378, BS, 1884 m., b. 762, l. 1 - 36; Vilniaus seminarijos 1 kurse studijuojančių sąrašas (1885 m. sausio 1 d.), *ibid.*, f. 378, BS 1877 m. b. 379, 1 dalis, l. 300.

luomais iš esmės atitiko visų stojusiųjų, dėl kurių buvo pateikti prašymai, santykį[287]. Taigi šiuo požiūriu, tendencingumu vyskupą kaltinti sunku. Nors lyginant su 1877-1878 m. duomenimis bajorų padaugėjo 15%. Tačiau įtakos tam galėjo turėti ne vyskupo tiesioginė pozicija, bet jau pats jo - teisėto vyskupo - buvimas, kėlęs ir seminarijos prestižą. Tuo tarpu prorusiško nusistatymo Vilniaus vyskupijos valdytojas Petras Žilinskis nebuvo autoritetu tradiciniam elitui.

Daugiau pagrindo vyskupą kaltinti tendencingumu suteikia pašalintųjų 1883 - 1884 m. iš Vilniaus seminarijos duomenys: 1883 m. buvo pašalinti 3 bajorai ir 3 valstiečiai (visi valstiečiai iš Kauno gubernijos), o 1884 m.: 9 - visi valstiečiai ir visi iš Kauno gubernijos[288]. Pašalinimo motyvai įvairūs: "asmeniniai prašymai", "silpna sveikata", "pašaukimos stoka" (dviems bajorams), "nėra gabumų" ir "blogos žinios". Minėti duomenys galėjo suponuoti I. Kachanovo išvadą apie Vilniaus seminarijoje "skriaudžiamus" Kauno gubernijos valstiečius. Be to, I. Kachanovo nuomonė apie vyskupą, švelniai tariant, nebuvo gera. Manytume, kad 1884 m. generalgubernatoriaus siūlymas įvesti apribojimus lenkų kilmės asmenims stojant į Šiaurės Vakarų krašto seminarijas buvo suponuotas pirmiausia situacijos Vilniaus seminarijoje, kurioje buvo nemaža bajorų. I. Kachanovui buvo būdinga luominio tautiškumo samprata, todėl ir nušalinus Vilniaus vyskupą jis laikėsi ankstesnės nuomonės.

Dar platesnius siūlymus generalgubernatorius išdėstė ataskaitoje carui[289]. Be to, kad pakartojo siūlymą riboti lenkų kilmės asmenims stojimą į seminarijas, jis nurodė, kad lenkų procentas neturi viršyti 15[290]. Taip pat siūlė kelti išsilavinimo reikalavimus stojantiesiems bei išsakė teigiamą nuostatą dėl lietuvių, žemaičių, (baltarusų) kalbų

---

[287] Viso 1883 m. prašymų buvo 41, iš jų 2 atsiėmė dokumentus, o likusieji buvo: 17 (43,59%) bajorų, 2 (5,13%) miestiečių, 20 (51,28%) valstiečių. 1884 m. prašymų buvo 23 (vienas neatvyko į egzaminus), o likusieji: 10 (45,45%) bajorai, 6 (27, 27%) miestiečiai, 5 (22, 72%) valstiečiai ir 1 (4, 54%) karininkas .Skaičiuota pagal: *ibid.*

[288] Auklėtiniai pašalinti iš seminarijos, 1884 m. lapkričio 5 d. Vilniaus seminarijos rektoriaus K. Majevskio raštas, *LVIA,* f. 378, BS, 1884 m., b.762, l. 38 - 39.

[289]Ministrų Komiteto sudarytas raštas apie Vilniaus, Kauno ir Gardino generalgubernijos padėtį pagal 1902 - 1903 m. ataskaitą, *RVIA* biblioteka, p. 43-46; Nuorašas iš Kitatikių dvasinių reikalų departamento žurnalo apie susirašinėjimą dėl 1884 m. sausio 14 d. - 1886 m. rugpjūčio 1 d. Vilniaus generalgubernatoriaus ataskaitos, *RVIA,* f. 821, ap. 125, b. 378, l. 120.

[290]Išrašas iš Vilniaus generalgubernatoriaus ataskaitos apie Šiaurės Vakarų krašto valdymą nuo 1884 m. sausio 14 d. iki 1886 m. rugpjūčio 1 d.: Ministrų Komiteto sudarytas raštas apie Vilniaus, Kauno ir Gardino generalgubernijos padėtį pagal 1902 - 1903 m. ataskaitą, *RVIA* biblioteka, p. 43.

papildomose pamaldose vartojimo[291]. Beje, pastaroji nuostata buvo gana dažna vietinių pareigūnų siūlymuose generalgubernatoriui[292]. Siūlomų priemonių tikslas - kova su lenkų katalikiška propaganda, kurią Vakarų krašte vykdo katalikų dvasininkai.

Minėti siūlymai sulaukė dėmesio, aukščiausio lygio svarstymų ir...buvo atmesti. Jiems nepritarė Vidaus reikalų ministras D. Tolstojus. Ministro poziciją palaikė ir Švenčiausiojo Pravoslavų Sinodo oberprokuroras Konstantinas Pobedonoscevas[293]. Caras Aleksandras III tokį Ministrų komiteto nutarimą patvirtino 1887 m. gegužės 11 d.[294].

Nesutarimas buvo jau skirtingai suvokiant pačią problemą: vietinės administracijos vadovas siekė "kovoti" su "lenkų propaganda", jos įtaka liaudžiai (katalikams)[295]. Vidaus reikalų ministras matė problemą globaliai - kaip kovą su "karingąja katalikybe"[296]. Ministras nepritarė I. Kachanovo siūlymui vartoti papildomose pamaldose, pamoksluose lietuvių ar žemaičių kalbas, taip pat nepritarė ir rusų kalbos vartojimui vietoje lenkų kalbos[297]. Blokuodamas I. Kachanovo siūlymus jis pirmiausia siekia apsaugoti pravoslavus nuo katalikybės įtakos[298], o tik paskui - "tamsias liaudies mases" nuo lenkų įtakos: mat paprasti žmonės suvienodinus kalbas nematys religijų skirtumo, o "sulenkėjusiems" vietos gyventojams "grįžimas į vieningą rusų šeimą" praras prasmę[299].

Toks požiūris rodo, kad Rusijos valdžios (centro) atstovas nebuvo linkęs idealizuoti valstietiškos liaudies: tiek "savos" - pravoslavų tikėjimo, tiek liaudies, kurios kalba skyrėsi nuo lenkų. Nenorėjo duoti jokio preteksto jų etniniam savitumui stiprėti, reikštis. Pastarasis

---

[291] Ministrų Komiteto sudarytas raštas apie Vilniaus, Kauno ir Gardino generalgubernijos padėtį pagal 1902 - 1903 m. ataskaitą, *RVIA* biblioteka, p. 44 -46.

[292] 1885 m. liepos 27 d. Vilniaus konsistorijos asesoriaus Vincento Urbanovičiaus raštas I. Kachanovui, kurį pastarasis 1885 m. rugsėjo 23 d. siuntė I. Durnovo, *LMAB RS*, f. 43, b. 24766, l. 4; Kauno gubernatorius siūlė vartoti tik lietuvių ir žemaičių kalbas katalikų dvasinėje seminarijoje siekiant mažinti dvasininkų, o per juos ir liaudies, lenkėjimą: išrašas iš Kauno gubernatoriaus ataskaitos už 1885 m., *RVIA*, f. 821, ap. 125, b. 433, l. 90.

[293] Ministrų Komiteto sudarytas raštas apie Vilniaus, Kauno ir Gardino generalgubernijos padėtį pagal 1902 - 1903 m. ataskaitą, *RVIA* biblioteka, p. 52, 53.

[294] Ibid., p. 63.

[295] Ibid., p. 43, 47.

[296] Tik vėliau pažymi, kad katalikybė Vakarų krašte yra susijusi su "lenkų elementu" ir tapatinama su lenkų nepriklausomybės siekiu. Žr.: ibid., p. 47-48.

[297] Ibid., p. 54, 55.

[298] Ibid., p. 57.

[299] Ibid., p. 49.

teiginys charakterizuoja ir I. Kachanovo poziciją[300], tačiau jo gana radikalūs siūlymai rodo ir pasitikėjimą ne lenkais - valstietiškuoju elementu - kaip galima atsvara "lenkų įtakai". Žodžiu, jis valdžios politinius tikslus bandė realizuoti ir socialinėmis priemonėmis, tačiau liko neįvertintas.

Theodore R. Weeks, 1885 m. I Kachanovo nuostatas aptaria analizuodamas valdžios požiūrį į lenkus. Cituoja I. Kachanovą kaip nepasitikėjimo, baimės ir neapykantos jiems pavyzdį. Be to, teigia, kad tuo tarpu, šimtai tūkstančių lietuvių katalikų dingsta iš valdžios perspektyvos[301]. Kad lietuviai valdžios buvo suvokiami kitaip nė lenkai - neabejojame. Tą pripažįsta ir T.R. Weeksas[302]. Tačiau, vargu, ar I. Kachanovo 1885 - 1887 m. nuostatų pavyzdys tinka tam įrodyti. Be to, I. Kachanovo siūlymų likimas rodo, kad vietos valdžios iniciatyvos ne visada buvo vyriausybės politika.

1878 m. A. Mosolovas siūlė valstietiškos socialinės sudėties seminarijose kelti mokymo lygį, kadangi tinkamą išsilavinimą pripažino dvasininkų patikimumo garantu. 1886 m. Vidaus reikalų ministras D. Tolstojus atmetė siūlymus riboti lenkų kilmės asmenims stojimą į seminarijas, nedidino reikalavimų stojantiesiems teigdamas, kad dvasininkų išsilavinimo kėlimas nėra Rusijos vyriausybės rūpestis, o gali tik teigiamai atsiliepti jų (t.y katalikų dvasinikų) kovoje su pravoslavų dvasininkais[303]. Taigi, A. Mosolovui buvo svarbus *tinkamas* dvasininkų išsilavinimas. D. Tolstojui - *atitinkantis* luomą išsilavinimas.

Devintame dešimtmetyje vietinės administracijos siūlymo "lenkų problemą" spręsti reguliuojant seminarijų kontingentą baigtį nulėmė centro nuostatose dominuojantis siekis išlaikyti visuomenės luomiškumą, kaip jos stabilumo garantą. Pastarajai pozicijai ir atstovavo D. Tolstojus, tokių nuostatų laikęsis būdamas Liaudies švietimo ministru 1866 - 1880 m. Ją, beje, tęsė ir naujasis Liaudies švietimo ministras I. Delianovas. Centro "biurokratinis konservatizmas"[304] nugalėjo valdininko iniciatyvą.

Paminėtini I. Kachanovo 1887 m. siūlymai, tik pateikti jau ne Vidaus reikalų, o Liaudies švietimo ministerijai. Jie rodo, kad generalgubernatorius neatsisakė idėjos

---

[300] V. Merkys, *Knygnešių laikai...*, p. 144.

[301] T. R. Weeks, *Nation and State ...*, 1996, p. 56.

[302] Ibid., p. 121.

[303] Ministrų Komiteto sudarytas raštas apie Vilniaus, Kauno ir Gardino generalgubernijos padėtį pagal 1902 - 1903 m. ataskaitą, *RVIA* biblioteka, p. 51.

[304] Р. Пайпс, Русский консерватизм во второй половине XIX века, *Доклады конгреса. XIII международный конгрес исторических наук, 1970 VIII 16-23 Москва,* Москва, 1973, с.10.

"proteguoti" "lietuvių, žemaičių" valstiečių stojimą į seminarijas ir tokiu būdu jose silpninti "lenkų elementą" (bajorijos skaičių).

1887 m. birželį Liaudies švietimo ministras I. Delianovas, greta įvesto *numerus clausus* žydų tautybės asmenims, išplatino aplinkraštį gavusį "virėjų vaikų" pavadinimą, kuriuo apribojo žemesniųjų luomų asmenims galimybes mokytis gimnazijose ir progimnazijose[305]. Šiaulių gimnazijos direktoriui iškėlus klausimą, ar galima į gimnaziją priimti tuos valstiečių vaikus, kurie vėliau rengiasi stoti į seminariją, Vilniaus švietimo apygardos globėjas Nikolajus Sergijevskis neprieštaravo: kadangi kunigai iš valstiečių su valstybinių mokyklų išsilavinimu patikimesni nei šlėkta ar asmenys patys pasirengę egzaminams[306]. (Atkreiptinas dėmesys, kad akcentuotas ne tik luomas, bet ir išsilavinimo pobūdis.) I. Kachanovas pritarė N. Sergijevskio nuomonei. Liaudies švietimo ministras neprieštaravo dėl tokios valstiečių luomo asmenų priėmimo į Šiaulių gimnaziją tvarkos[307]. Tačiau, kol dar nebuvo aiški klausimo dėl Šiaulų gimnazijos baigtis, I. Kachanovas ėmėsi aiškintis galimybę neriboti valstiečių vaikams galimybės mokytis visose Vakarų krašto gimnazijose ir progimnazijose. Motyvas panašus į nurodytą Šiaulių gimnazijos direktoriaus: kad lenkai neišstumtų iš gimnazijų "valstietiško elemento", kad seminarijose bajorai - lenkai nepakeistų iki tol jose vyravusių valstiečių (baltarusių, lietuvių ir žemaičių) vaikų[308]. Tačiau Švietimo apygardos globėjas pateikė statistinius duomenis[309], kurie rodė, kad iš kitų Vakarų krašto gimnazijų valstiečiai beveik nestoja į seminarijas, todėl teigė, kad siūloma priemonė negali būti pagrindinė palaikant "valstietiškąjį elementą" dvasininkijoje prieš

---

[305] 1887 m. liepos 20 d. Vilniaus ŠA inspektoriaus S. Gruzovo raštas I. Kachanovui, *LVIA*, f. 378, BS, 1877 m., b. 379, 1 dalis, l. 489-490; M. Karčiauskienė, Mokykla ir pedagoginė mintis kapitalizmo kilimo laikotarpiu (1861 m. - XIX a. pabaiga), *Lietuvos mokyklos ir pedagoginės minties istorijos bruožai,* Vilnius, 1983, p. 206. А.Е. Иванов, *Студенчество России конца XIX начала XX века*, Москва, 1999,с . 213-214.

[306] 1887 m. liepos 28 m. Vilniaus švietimo apygardos kanceliarijos raštas I. Kachanovui, *LVIA,* f. 378, BS, 1877 m., b. 379, 1 dalis, l. 483.

[307] 1887 m. rugpjūčio 18 d. Liaudies švietimo ministro sutikimas: 1887 m. rugsėjo 28 d. N. Sergijevskio raštas I. Kachanovui, *ibid.,* f. 378, BS, 1877 m., b. 379, 1 dalis, l. 506.

[308] Cituota pagal: 1888 m. vasario 23 d. N. Sergijevskio raštą I. Kachanovui, *ibid.,* l. 508.

[309] Jis teigė, kad iš bendro, per paskutiniuosius ketverius metus (t.y. 1884 - 1887 m., V.Ž.) stojusių į Vilniaus ir Telšių seminarija skaičiaus, t.y., 314 asmenų, net 132 (42,03%) pateikė Dorpato ŠA pažymėjimus: 1888 m. vasario 23 d. N. Sergijevskio raštas I. Kachanovui, *ibid.*, f. 378, BS, 1877 m., b. 379, 1 dalis, l. 508; 1888 m. balandžio 8 d. I. Kachanovo raštas D. Tolstojui, *RVIA*, f. 821, ap. 125, b. 433, l. 133.

kitus luomus. Tokiai švietimo apygardos globėjo nuomonei pritarė ir Liaudies švietimo ministras[310]. Taigi dar kartą I. Kachanovo siūlymas buvo atmestas.

1891 m. Vilniaus vyskupijos valdytojui A. Audzevičiui atsiuntus prašymą leisti padidinti seminaristų skaičių, I. Kachanovas informavo apie tai Vidaus reikalų ministrą Ivaną Durnovo[311]. Generalgubernatorius sutiko padidinti seminaristų skaičių (iki 90), bet su sąlyga, kad lenkų kilmės asmenų būtų ne daugiau 10 %[312], "taip suteikiant galimybę įgyti dvasininko išsilavinimą asmenims iš neturtingiausio valstiečių sluoksnio ir lietuvių genties ("plemeni")"[313]. Ministras dėl tokios sąlygos įvedimo tiesiogiai nepritarė, tačiau nurodė, kad viskas priklauso nuo generalgubernatoriaus pozicijos[314]. Tada jau I. Kachanovas davė panašius nurodymus Vilniaus[315] ir Kauno gubernatoriams.

Kauno gubernatoriui, atsiuntusiam norinčių stoti į seminariją dokumentus, nurodė pristatyti dokumentus apie lenkų kilmės bajorų luomo asmenų politinį patikimumą, t.y. patikrinti jų tėvų patikimumą[316]. Tuo metu pateikusių prašymus stojimui asmenų duomenys rodo, kad Žemaičių (Telšių) seminariją stojo 44 asmenys: valstiečiai - 33, bajorų - 11 (žr.: 2 Priedą)[317]. Toks procentas bajorų ir pradėjo mokslus 1891 m[318]. Vadinasi, 1891 m. nebuvo griežtai paisoma 10 % lenkų kilmės bajorų cenzo. Tą rodo ir 1891 m. stojusių bei priimtų į Vilniaus seminariją socialinė sudėtis: bajorų 8, miestiečių 4, valstiečių 20 (iš jų 13 buvo Kauno gubernijos) (žr.: 2 Priedą). Beje, bendras asmenų stojusių į Vilniaus seminariją iš Kauno gub. skaičius 20 (jie sudarė 62,5 % visų stojusiųjų: be minėtų valstiečių, dar buvo 5 bajorai ir 2 miestiečiai)[319]. Jie taip pat visi buvo priimti[320].

---

[310] 1888 m. vasario 23 d. N. Sergijevskio raštas I. Kachanovui, *LVIA,* f. 378, BS, 1877 m., b. 379, 1 dalis, l. 510.

[311] 1891 m. kovo 29 d. I. Kachanovo raštas I. Durnovo, *ibid.*, f. 378, BS, 1877 m., b. 379, 2 dalis, l. 59-60.

[312] Ibid., l. 60.

[313] 1891 m. rugsėjo 20 d. I. Kachanovo raštas N. Klingenbergui, *Kauno apskrities archyvas* (toliau *KAA*), f. I - 50, b. 22891, l. 53.

[314] 1891 m. balandžio 16 d. I. Durnovo raštas I. Kachanovui, *LVIA,* f. 378, BS, 1877 m., b. 379, 2 dalis, l. 66.

[315] 1891 m. gegužės 5 d. I. Kachanovo raštas N. Grevenicui, ibid., l. 67.

[316] 1891 m. rugsėjo 20 d. I. Kachanovo raštas raštas N. Klingenbergui, *KAA*, f. I - 50, b. 22891, l. 54.

[317] 1891 m. rugsėjo 7 d. N. Klingenbergo raštas I. Kachanovui, *LVIA*, f. 378, BS, 1891 m., b. 430, l. 1-2.

[318] Iš 40 pirmakursių jų buvo 10, t.y., 25 %.: *Directorium horarum canonicarum et missarum pro dioecesi Telsensi in Annum Domini MDCCXCII,* Vilnae, 1892, p. 162-163.

[319] 1891 m. spalio 26 d. N. Grevenico raštas I. Kachanovui, *LVIA,* f. 379, BS, 1891 m., b. 430, l. 7-8.

[320] Ibid., l. 13. Taip pat buvo pranešta, kad vienas iš stojusiųjų - Augustinas Marcinkevičius, Kauno gubernijos bajoras, dėl asmeninių aplinkybių stoti atsisakė.

1892 m. bajorų stojusių į seminariją Kaune buvo 7 (22,58%)[321]. Generalgubernatorius neprieštaravo visų jų priėmimui[322]. Vilniaus gubernatorius, pateikdamas prašymą priėmimui į Vilniaus seminariją, neužmiršo I. Kachanovo nurodymo. Jis informavo, kad žinios apie bajorus dar renkamos ir siūlė, norint išlaikyti atitinkamą lenkų kilmės bajorų procentinį santykį su kitais luomais, nepriimti į seminariją Kauno gubernijos bajorų[323]. Tokiu būdu bajorų procentas būtų sumažintas nuo 37,04% iki 19,05%[324]. Tačiau generalgubernatorius sutiko priimti visus, patikrinus stojusiųjų bajorų luomo asmenų tėvų politinį patikimumą[325]. Taigi seminarijų socialinis kontingentas pagal luomus griežtai ribojamas nebuvo, netgi jo paties. Ir Vilniaus, ir Žemaičių (Telšių) seminarijose situacija liko gana stabili, ir luominės struktūros, ir jų geografijos aspektais. Tačiau koreguoti situaciją dar kartą bandyta.

II. 2.3. Luomas ar išsilavinimas? XIX a. pab.- XX a. pr.

XIX a. paskutiniajame dešimtmetyje, beveik vienu metu su generalgubernatoriaus paskutiniaisiais bandymais riboti "lenkų kilmės bajorų" priėmimą į seminarijas ir taip užtikrinti valstiečių luomo asmenims vietą jose, Švietimo apygardų inspektoriai reiškė nepasitenkinimą didėjančiu valstiečių luomo asmenų skaičiumi, su tuo siejo blogą rusų kalbos žinių lygį. Pirmiausia - Žemaičių (Telšių) seminarijoje, beje, priešingai Vilniaus[326].

---

[321] Skaičiuota pagal: Apie asmenis norinčius stoti į Telšių ir Vilniaus Romos katalikų dvasines seminarijas, *LVIA*, f. 378, BS, 1892 m., b. 379, l. 1-8.

[322] 1892 m. rugsėjo 10 d. I. Kachanovo raštas N. Klingenbergui, ibid., l. 20. Beje, vienas iš stojusiųjų - Aleksandras Sondagas, Kauno gub. bajoras, dokumentus atsiėmė.

[323] 1892 m. spalio 5 d. N. Grevenico raštas I. Kachanovui, *LVIA*, f. 378, BS, 1892 m., b. 379, l. 22.

[324] Iš 27 asmenų pateikusių prašymus bajorų buvo 9 ir 1 "paveldimas garbės pilietis", kuris taip pat priskirtas prie bajorų, taigi viso 10 (37, 04%). Vilniaus gubernatoriaus siūlymu nepriėmus Kauno gubernijos bajorų, o jų stojo 6, bajorų procentas sumažėtų iki 19, 05. Skaičiuota pagal: 1892 m. spalio 5 d N. Grevenico raštas I. Kachanovui, *ibid.*, l. 21 - 22.

[325] 1892 m. spalio 15 d. I. Kachanovo raštas N. Grevenicui, (nuorašas), *LVIA*, f. 378, BS, 1892 m., b. 379, l. 27;

[326] 1890 m. liepos 27 d. Vilniaus švietimo apygardos inspektoriaus N. Odincovo siūlymai (nuorašas), kuriuos Vilniaus generalgubernatorius siuntė Vidaus reikalų ministrui, *RVIA*, f. 821, ap. 125, b. 433, l. 136-137, 144-145.

Pavyzdžiui, devintojo dešimtmečio pirmoje pusėje Vilniaus seminarijai buvo nurodoma imti pavyzdį iš Žemaičių (Telšių) seminarijos, pastarosios pavyzdžiu dėstyti bendrojo lavinimo dalykus. O jau 1887 m. Vilniaus seminarijos rektorius S. Zveravičius netgi buvo apdovanotas 500 rublių premija už bendrojo lavinimo dalykų lygio kėlimą[327].

Žemą stojančiųjų išsilavinimo lygį pripažino Bažnyčios atstovai. "Iš tiesų tai prasta ir neišsilavinusi žaliava, bet stokojant geresnės ir tokią noriai priimame į pirmąjį kursą" rašė Vilniaus seminarijos rektorius Karolis Baiko Vilniaus vyskupui ir apgailestavo dėl žemo stojančiųjų su 4 gimnazijos klasių ir su "vaistininko mokinio" pažymėjimais žinių lygio[328]. Reikia turėti omenyje, kad vyskupai nebuvo suinteresuoti rusiškaisiais bendrojo lavinimo dalykais, kurių stojamuosius egzaminus reikėjo laikyti. Tačiau dažnai katekizmo, ar net dar žemesnio lygio, buvo teologinės žinios[329]. Lotynų kalba taip pat nebuvo aukšto lygio: ką jau kalbėti apie tuos, kurie rengėsi egzaminams savarankiškai. Realinėse gimnazijose lotynų kalba nedėstoma. Gal dėl to nebuvo stojantiesiems aukšti ir lotynų kalbos reikalavimai. Pavyzdžiui, Juozas Tumas iš Dinaburgo (Daugpilio) realinės mokyklos stojęs 1888 m. rudenį į Žemaičių (Telšių) seminariją buvo priimtas net neegzaminavus jo iš šio dalyko: šaukiamas į salę nors lotyniškai paskaityti, jis atsisakė, "ir kvotėjai gavo už akių man (Tumui, V.Ž.) pastatyti 3"[330]. Pagal tebegaliojusius 1843 m. įstatus teologinių dalykų dėstymas turėjo vykti lotynų kalba jau nuo pirmo kurso. Tačiau, esant tokiam žinių lygiui - kaip vyko ir kokia kalba? Lenkų. Tai valdžia pripažino ir tame matė problemą, tai komentuota spaudoje [331].

Valstybinėse mokymo įstaigose rusų kalbai buvo skirtas didelis dėmesys, mokiniai su mokytojais bendravo rusiškai, rusiška aplinka turėjo formuoti auklėtinių pasaulėžiūrą - rusiškąjį pilietiškumą. Sunku pastarojo buvo tikėtis iš savarankiškai besimokiusių, o vėliau patekusių į seminarijas. O tokių būta nemažai. Pvz., Kauno gubernatoriaus pateiktais duomenimis per 1883 - 1893 m. laikotarpį iš 377 stojusiųjų į Telšių seminariją tik 16 (4,2%) buvo su gimnazijų atestatais, kiti - arba baigę ne mažiau 4 gimnazijos klasių arba su "vaistininko mokinio" pažymėjimais, pastarųjų stojo itin daug[332].

---

[327] S. Zveravičiaus formuliarinis lapas, *LVIA*, f. 694, ap. 1, b. 2289, l. 110.

[328] [Be datos], K. Bajko raštas [apie Vilniaus seminariją], *LMAB RS*, f. 43, b. 21586.

[329] Ibid.

[330] Vaižgantas, *Raštai*, t. 14, Kaunas, 1929, p. 267.

[331] *Виленский вестник*, 1897, н. 24, 25, 40, 42, 43, 45, 46.

[332] 1893 m. gruodžio 16 d. N. Klingenbergo raštas P. Orževskiui, *LVIA*, f. 378, BS, 1893 m., b. 466, l. 71.

Ar tokia tendencija buvo ir Vilniaus seminarijoje, kurioje bajorų procentas buvo didesnis, taigi tikėtina, ir kad jų išsilavinimo lygis aukštesnis? 1886 m. duomenys tą patvirtina (žr. 4 Priedą A). 1888 m. duomenys rodo, kad su "vaistininko mokinio" pažymėjimais stojo 9 (50%) visų stojančiųjų: 2 iš jų bajorai - tai sudarė 33,33 %. visų stojusių bajorų. Tačiau tarp jų nebuvo nei vieno iš 3-ų stojusių Vilniaus gubernijos bajorų. Vilniaus gubernijos bajorai stojo su gimnazijų ir progimnazijų išsilavinimu įgytu, beje, Vilniaus mokyklose. Toks išsilavinimas buvo būdingas ir iš Kauno gub. atvykusiems bajorams. Gimnazijų išsilavinimą turėjo ir miestiečiai. Galima daryti prielaidą, kad Vilniaus seminarijoje besimokantys miestiečiai artimesni buvo bajorijai. Vilniaus seminariją galima vadinti prestižine bajorų mokykla,...kurios seminaristų geografijoje beveik pusė buvo (52 %) atvykusių iš Kauno gubernijos.

XIX a. paskutiniojo dešimtmečio pabaigoje bajorų skaičius sumažėjo[333], tačiau ne valstiečių, o miestiečių naudai,[334] (žr.: 3 Priedą). Minėtos tendencijos bent iš dalies paaiškina, kodėl Vilniaus seminarija XIX a. paskutiniojo dešimtmečio pabaigoje buvo lenkų tautinių demokratų idealus pripažįstančios slaptos dvasininkų organizacijos *Collegium Secretum* interesų lauke, kodėl ją baigę dvasininkai dalyvavo minėtos organizacijos veikloje[335]. J. Stakauskas netgi teigia, kad prie vyskupo S. Zveravičiaus egzistavusi sistema nukreipta prieš "lietuvių kilimą", "rūpintasi visą kontingentą sudaryti iš lenkiškai kalbančių, iš miestiečių, ir iš baltgudžių"[336]. Betgi dar iki tampant vyskupu, S. Zveravičius buvo seminarijos rektorius, todėl sistema galėjo veikti ir ankščiau. 1893 m. P. Būčiui ir A. Dubinskui lankantis Vilniuje buvo kalbėta apie bendrą Kauno, Vilniaus ir Seinų seminaristų lietuvišką veiką. Bendradarbiais, nors, anot, P. Būčio, nemokančiais lietuviškai, buvo numatyti jau seminariją baigę St. Maciejevičius (vėliau tapęs *Collegium Secretum* nariu) ir Radzevičius[337]. Pastarieji manė, kad organizacija gali pakenkti besimokantiems seminarijoje klierikams. Tuo planai ir baigėsi. 1900 m. pavasarį charakterizuojant įšventintus kunigus buvo nurodomas ir jų polinkis "litvomanijai"[338].

---

[333]Apie asmenis norinčius stoti į Vilniaus ir Telšių Romos katalikų dvasines seminarijas, *LVIA*, f. 378, BS, 1898 m., b. 565, l. 1-4.

[334]Apie asmenis norinčius stoti į Vilniaus ir Telšių Romos katalikų dvasines seminarijas, *ibid.*, f. 378, BS, 1900 m., b. 492, l. 1 - 2.

[335] S. Kozicki, *Historia...*, s. 408.

[336] J. Stakauskas, Lietuvių sąjūdis Vilniaus seminarijoje, *Mūsų praeitis,* 1992, nr. 2, p. 116.

[337] P. Bučys, Prieš senajam "Tėvynės Sargui" užgenant, *Tėvynės Sargas,* 1947, nr. 1, p. 4.

[338] 1900 m. gegužės 21 d. įšventintųjų į kunigus Vilniaus seminarijos auklėtinių sąrašas, *LMAB RS*, f. 43, b. 21571, l. 6 -7.

Taigi problema seminarijoje (ir, be abejonės, už jos ribų) egzistavo. "Vėluojantis", lyginant su Žemaičių (Telšių) seminarija, Vilniaus seminarijos valstietėjimas, manytume, turėjo įtakos vėliau, nei seminarijoje Kaune, ėmusiai reikštis klierikų organizuotai lietuviškai veiklai. Kita vertus, ir Vilniaus seminarijos vadovybė, dėstytojai labiau angažavosi neformalią veiklą įtakoti[339].

Švietimo ministerijos pareigūnų nepasitenkinimą lėmė dar ir tai, kad stojantieji į seminarijas buvo įgiję "išsilavinimą Pabaltijo[340] krašto mokymo įstaigose, kur dėstoma vokiečių kalba, o tai neigiamai atsiliepia jų rusų kalbos žinojimui ir tarimui"[341]. Tai buvo būdingas stojančiųjų į Žemaičių (Telšių) seminariją bruožas, sąlygotas natūralių aplinkybių. Beje, dėmesį į tai Vilniaus švietimo apygardos globėjas N. Sergijevskis buvo atkreipęs dar 1887 m., svarstant I. Kachanovo siūlymus[342]. Tačiau, jeigu devintame deš. Žemaičių (Telšių) seminarijos "valstietiškumas" buvo savotiška lengvinančia aplinkybe vertinant mokymo lygį joje[343], tai paskutiniajame dešimtmety - seminarijos "valstietiškumas" pripažintas būdingu bruožu, tačiau ne kaip lengvinanti aplinkybė, bet kaip kliūtis rusų kalbai joje.

Toks poslinkis, įvyko dėl to, kad lojalumo valdžiai atžvilgiu vis sunkiau buvo įželgiamas skirtumas tarp dvasininkų valstiečių ir dvasininkų bajorų. Tačiau

---

[339] J. Stakauskas, Lietuvių sąjūdis Vilniaus seminarijoje, *Mūsų praeitis...*, p. 104 - 106.

[340] Kuršo, Livonijos ir Estijos gubernijose.

[341] 1892 m. lapkričio 5 d. N. Sergijevskio raštas apie mokymosi lygį Vilniaus ir Telšių Romos katalikų seminarijose, *RVIA,* f. 733, ap. 194, b. 1363, l. 23; ibid., (nuorašas), *LVIA,* f. 378, BS, 1877 m., b. 379, 2 dalis, l. 158.

[342] 1888 m. vasario 23 d. N. Sergijevskio raštas I. Kachanovui, *LVIA,* f. 378, BS, 1877 m., b. 379, 1 dalis, l. 508; 1888 m. balandžio 8 d. I. Kachanovo raštas D. Tolstojui, *RVIA,* f. 821, ap. 125, b. 433, l. 133.

[343] 1883/4 - 1885/6 mokslo metų inspektoriaus ataskaitose rusų kalbos lygis Žemaičių (Telšių) seminarijoje įvertinamas gana patenkinamai ir net VRM nematė reikalo keisti rusų kalbos, istorijos dėstymo programas ar valandų skaičių. Mokslą Vilniaus seminarijoje buvo siūloma sutvarkyti taip, kaip yra Žemaičių (Telšių) seminarijoje. Žr.: Svetovidovo raštas apie imperijos Romos katalikų dvasines seminarijas [apie 1896 m.], *RVIA,* f. 821, ap. 150, b. 607, l. 41 - 46. Taip pat: Vilniaus ŠA inspektoriaus Popovo ataskaita apie egzaminus Žemaičių (Telšių) seminarijoje 1883/4 m. (nuorašas), *ibid.*, f. 821, ap. 125, b. 433, l. 5-14; Vilniaus ŠA inspektoriaus Popovo ataskaita apie egzaminus Vilniaus seminarijoje 1883/4 m.m. (nuorašas), ibid., l. 18-42.

1884 m. Vilniaus švietimo apygardos inspektorius, dalyvavęs baigiamuosiuose ir keliamuosiuose egzaminuose Telšių seminarijoje teigė, kad, žinant iš kokių mokyklų į ją atvykę mokiniai, tai jų rusų kalbos lygis dar visai patenkinamas. Inspektorius konstatavo, kad beveik 2/3 išlaikiusiųjų egzaminus į Telšių

vienareikšmiškai tvirtinti, kad valdžia lietuvio sampratoje jau matė ne tik socialinį, etninį bet ir politinį turinį sudėtinga. 1893 m. I. Kachanovą pakeitė Petras Orževskis - jo veiklos programoje[344] katalikų dvasininkijai bendrai, ir seminarijoms atskirai, skirta itin daug dėmesio. Jis nebuvo už etnosocialinio turinio nuolaidas ir nelaikė dvasininkų valstiečių patikimesniais, akcentavo ne jų luomą, bet angažavimąsi katalikybei. (Paminėtina, kad ir I. Kachanovą jis pakeitė Kražių įvykių laiku - kai Kauno gubernijos valstiečiai katalikai gynė savo bažnyčią).

Kauno gubernatorius Nikolajus Klingenbergas, atsakydamas į P. Orževskio raštą, kuriuo pastarasis prašė išdėstyti siūlymus dėl katalikų dvasininkijos, teigė, kad 1883 - 1893 m. laikotarpį Telšių seminarijoje valstiečių kilmės auklėtinių buvo 75,5 %, o bajorų - 17%. "Tuo tarpu jaunųjų dvasininkų kryptis nė kiek nepasikeitė į gera politinio patikimumo prasme. Todėl reikėtų pakeisti ne mokinių sudėtį, bet seminarijų dvasią ir kryptį, dabar esančią išimtinėje dvasininkų įtakoje ir jų vadovaujamą"[345]. Beveik tokią pat nuomonę išsakė ir Vilniaus gubernatorius Nikolajus Grevenicas, prieš tai pasiūlęs priimti į seminarijas asmenis tik su pilnu viduriniu išsilavinimu ir paneigęs buvusio generalgubernatoriaus 1884 m. išsakytus būgštavimus dėl valstiečių baltarusių ir lietuvių vaikų sumažėjimo seminarijose: "pirmiausia įtakingų bajorų vaikai retai renkasi dvasininko karjerą, o antra, kunigai iš valstiečių, kaip rodo patirtis, niekuo nesiskiria nuo savo bajorų kilmės draugų. Besimokydami seminarijoje jie, ne mažiau prigimtų lenkų, perima lenkiškas tendencijas ir, daugiau už pastaruosius, persiima katalikiškuoju fanatizmu, o jį įveikti geriausias būdas - "osnovatelnoje" bendrasis išsilavinimas"[346]. Todėl jis siūlė reformuoti mokymą seminarijose, ypač bendrojo lavinimo dalykų, kurių tikslą nurodė tokį: "vystyti ir stiprinti auklėtiniuose rusiškąją savimonę, meilę ir ištikimybę sostui ir savo rusiškajai tėvynei"[347].

Susirūpinimas bendrojo lavinimo dalykų dėstymo lygiu turėjo reikšti didesnę seminarijų kontrolę. Tačiau naujų priemonių Šiaurės Vakarų krašto seminarijose valdžia nesiėmė. Kad neribojo socialinio kontingento - suprantama: nematė prasmės, tačiau nereagavo ir į

---

seminariją yra pateikę "*ostzėjos*", kitaip - Pabaltijo, gimnazijų pažymėjimus. Žr.: ibid., *RVIA*, f. 821, ap. 125, b. 433, l. 8.

[344] 1893 m. liepos 23 d. P. Orževskio raštas Vilniaus, Kauno, Gardino gubernatoriams, *LVIA*, f. 378, BS, 1893 m., b. 466, l. 1-4.

[345] 1893 m. gruodžio 16 d. N. Klingenbergo raštas P. Orževskiui, *LVIA*, f. 378, BS, 1893 m., b. 466, l. 70.

[346] 1893 m. spalio 11 d. N. Greveneco raštas P. Orževskiui, *LVIA*, f. 378, BS, 1893 m., b. 466, l. 45.

[347] Ibid., l. 44.

kitus vietinės administracijos[348], Liaudies švietimo ministerijos atstovų siūlymus. "Vaistininko mokinio" pažymėjimas tebegaliojo, buvo daug stojančiųjų su vadinamojo Pabaltijo gubernijų švietimo apygardų mokyklų baigimo pažymėjimais[349]. 1904 m. duomenys rodo (žr. 4 Priedą B)[350], kad ir Vilniaus seminarijoje absoliuti dauguma priimtųjų buvo mokęsi savarankiškai, t. y., tik išlaikę "vaistininko mokinio" egzaminus, nors ne vadinamųjų Pabaltijo gubernijų, o Maskvos, Peterburgo Švietimo apygardų komisijose. Be to, ir su gimnazijų 4 klasių baigimo pažymėjimais ar atestatais ne visada priimdavo.

Tokia valdžios pozicija, leidžia daryti prielaidą, kad ne tik aukštieji Bažnyčios hierarchai, bet ir valdžia baiminosi dėl dvasininkų stygiaus, kad religija (ir katalikų) buvo vertinama kaip socialinio stabilumo garantas visuomenėje, ypač stiprėjančio socialdemokratinio, socialistinio judėjimo kontekste.

Neaiškią valdžios poziciją apsprendė balansavimas tarp konservatyvaus luominio tautiškumo sampratos ir modernaus rusiškojo nacionalizmo, rusų kalbos pagrindu siekusio integralios visuomenės.

Taigi seminarijų demokratėjimą valdžios politika lėmė objektyviai. Demokratėjimui turėjo įtakos religijos (ir dvasininko) vieta valstietiškos visuomenės vertybių sistemoje. Dvasininkijos apsisprendimui modernaus (lenkų ar lietuvių) nacionalizmo atžvilgiu turėjo įtakos sociokultūrinis kontekstas. Seminarijos vidaus gyvenimas, kurio valdžiai nepavyko

---

[348] 1897 m. Kauno gubernatorius Sergejus Suchodolskis siūlė visiškai panaikinti leidimą stoti į seminarijas su "vaistininko mokinio" pažymėjimu, taip užtikrinant, kad į seminarijas stotų jaunuoliai mokęsi valstybinėse mokyklose, "kuriose viešpatauja rusiški pradai ir pažiūros", ir iš tokių būtų nedidelis procentas "lenkų idėjos skleidėjų" ir "religinių fanatikų". Žr.: Kauno gubernatoriaus Sergejaus Suchodolskio 1897 m. ataskaita, *RVIA* biblioteka, p. 9.

[349] Pvz., 1898 m. seminarijų 1-3 kursuose besimokamtys su Pabaltijo gimnazijų pažymėjimais Vilniaus seminarijoje sudarė 8,45%, o Žemaičių (Telšių) 65,57%. Skaičiuota pagal Vilniaus ir Žemaičių (Telšių) Romos katalikų seminarijų 1 - 3 kurso sąrašai, *LVIA,* 378, BS, 1877 m., b. 378, 2 dalis, l. 225 - 228.

[350] Į Vilniaus seminariją 1904 m. dokumentus pateikė 118 asmenų. Iš jų 100 (84,75 %) pateikė "vaistininko mokinio" pažymėjimus. Žr.: 1904 m. balandžio 14 d. N. Odincovo raportas (nuorašas), *ibid.*, f. 378, BS, 1904 m., b. 278, l. 8-12; Vilniaus ŠA inspektoriaus Kosakovskio ataskaita apie keliamuosius, baigiamuosius ir stojamuosius egzaminus Vilniaus Romos katalikų seminarijoje 1903 - 1904 m., (nuorašas), ibid., l. 78-82.

1904 m. stojimui į Telšių (Žemaičių) seminariją dokumentus buvo pateikę viso 119 asmenų. Jų išsilavinimas: 77 (64,7%) pateikė "vaistininko mokinio" pažymėjimą. Žr.: 1904 m. balandžio 14 d. Vilniaus ŠA inspektoriaus Sčestlivcevo raportas (nuorašas), *LVIA*, f. 378, BS, 1904 m., b. 278, l. 14 - 18; 1904 m. birželio 14 d. Vilniaus ŠA inspektoriaus Kosakovskio ataskaita apie keliamuosius, baigiamuosius ir stojamuosius egzaminus Telšių Romos katalikų seminarijoje 1903 - 1904 m., (nuorašas) ibid., 83 - 91.

kontroliuoti, taip pat buvo reikšmingas. Dėl įtampos tarp seminarijose jaučiamos lenkiškos kultūrinės įtakos, kuri reiškėsi vyskupų, dėstytojų laikysenoje ir besimokančiųjų, atėjusių į seminariją iš valstietiškos aplinkos, veikiamos lietuvių tautinio judėjimo idėjų, tautinio identifikavimosi procesas konfesinėje inteligentijoje įgaudavo lenkiškumo – lietuviškumo priešstatos formą.

III. KRIKŠČIONIŠKOSIOS DEMOKRATIJOS RAIŠKA LIETUVIŲ TAUTINIO JUDĖJIMO KONTEKSTE XIX A. PAB. - XX A. PR.

III.1. Katalikybės ir tautiškumo dermė dvasininkų nuostatose XIX a. pab. Lietuvoje

III.1.1. Tarp dviejų tautiškumo sampratų

Europos tautų moderniųjų nacionalizmų tyrinėtojas Miroslavas Hrochas išskyręs, tris - A, B, C fazes kiekviename tautiniame judėjime[351], trečiąją arba C fazę, apibūdino kaip masėms būdingą suvokimą, kad jų tautinis identitetas yra išskirtinė vertybė. Anot jo, politinių partijų programų formulavimas yra tipiškas C fazės bruožas - iki tol buvusios latentinės priešstatos tarp demokratų ir liberalų bei konservatorių ir klerikalų - išraiška[352]. XIX amžiaus paskutinysis dešimtmetis Lietuvoje - būtent tokios brandžios idėjinės takoskyros laikas: išryškėjusios idėjinės srovės jau formuoja ir partines savo programas[353]. Nelegali spauda buvo ir minėtų idėjinių krypčių formavimosi prielaida, ir jų nuostatų išraiška. Katalikiškoji (konfesinė) kryptis lietuvių tautiniame judėjime taip pat turėjo savo spaudą (chronologiniu požiūriu sinchronišką kitoms srovėms), tačiau partinė šios srovės struktūra susiformavo vėliausiai. Tai rodo, kad Lietuvos dvasininko apsisprendimas būti lietuviu dvasininku buvo komplikuotas procesas. Tačiau ar tai reiškia, kad "religinės

---

[351] Pažymėtina, kad pirmuosiuose (1968 m.) darbuose tuo klausimu M. Hrochas išskyrė dvi - A ir B - fazes. Minėta jo periodizacija ir lietuvių tautinio atgimimo vieta joje sulaukė polemikos tiek iš karto po darbo pasirodymo (Žr.: A. Tylos straipsnis - recenzija knygai: M. Hroch, Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas, Universita Karlova, Praha, 1968, 171 p., *Lietuvos istorijos metraštis,* 1971, p. 143-146), tiek vėliau - A. Kulakauskui apibrėžiant "lietuvių tautinio atgimimo pradžią, paties proceso sampratą ir etnosocialines charakteristikas". Žr.: A. Kulakauskas, Apie tautinio atgimimo..., p. 135. A. Kulakausko straipsnyje pateikiamos išvados atitinka vėlesnius, pakoreguotus jau paties M. Hrocho teiginius bei jo išskirtą trečiąją - C - fazę.

[352] E. Brunn, M. Hroch, A. Kappeler, Introduction, *Comparative Studies...,* p. 7.

[353] Apie tai: M. Römer, *Litewskie stronnictwa polityczne,* Wilno, 1921; A. Vyšniauskas, Lietuvos socialdemokratijos politinė transformacija 1898 metais, *LAIS,* t. 3..., p. 67-131; A. Vyšniauskas, *Lietuvos socialdemokratijos idėjinė politinė raida 1893 - 1899 metais,* humanitarinių mokslų srities istorijos krypties daktaro disertacija, Vilnius, 1993, *VUB RS,* f. 76, b. 3375; R. Miknys, E. Motieka, Tautiškoji lietuvių demokratų partija: idėjinės - politinės kūrimosi aplinkybės, *LAIS,* t.1..., p. 80-125; *LAIS,* t. 10: R. Miknys, Lietuvos demokratų partija 1902 - 1915 metais, Vilnius, 1995.

ideologijos pagrindais kuriamos visuomenės idealas buvo suformuotas Lietuvoje žymiai vėliau nei kitų grupių"[354]?

Tiesa, šio tyrimo objektas nėra krikščionių demokratų partijos istorija. Siekiama atskleisti krikščioniškų demokratinių nuostatų genezę, dvasininkijos požiūrį į problemas išeinančias už tiesioginių, tradicinių Katalikų bažnyčios kompetencijos ribų. Pozityvus dvasininkų - socialinės grupės angažuotos Bažnyčiai - apsisprendimas modernaus nacionalizmo (lietuvių tautinio judėjimo) idealų atžvilgiu buvo žingsnis į tą sritį, kurią Katalikų bažnyčia laikė ne dvasininkų kompetencijos sfera. Tai - esminė prielaida lietuviškosios krikščioniškosios demokratijos nuostatų formavimuisi. Kadangi pozityvus apsisprendimas lietuvių tautinio judėjimo atžvilgiu suponavo aktyvią socialinę dvasininkų laikyseną, buvo paskata išreikšti savo kultūrines, politines nuostatas, formuoti krikščioniškais idealais paremtą visuomenės modelį.

XIX a. paskutinįjį dešimtmetį Lietuvoje koegzistavo dvasininkų laikysenos, kurias lėmė skirtingos tautiškumo samprato. Dalis dvasininkų sintezės, o ne atmetimo būdu bandė suderinti katalikybę ir tautiškumą (lietuviškumą, lenkiškumą). Tautiškumas yra siejamas su modernios tautos, kuri apibrėžiama bendros teritorijos, kultūros ir pilietiškumo dimensijomis, samprata. Pastaroji - kokybiškai nauja - pripažįsta kiekvieno tos kolektyvinės bendruomenės individo lygybę[355]. Tuo tarpu ikimoderniai tautos sampratai buvo būdingas tradicinis (luominis, bajoriškasis) tautiškumo suvokimas. Jis asocijavosi su hierarchine feodaline visuomenės struktūra, kurioje Bažnyčia buvo ne tik moralinis, bet ir politinis autoritetas, todėl šios tautiškumo sampratos adaptavimas daliai dvasininkijos, socialiai artimos aukštiesiems luomams, buvo natūralus. Lietuvos kontekste tai reiškėsi lenkiškosios kultūrinės tradicijos adaptavimu, lenkiškumo ir katalikybės ryšio teigimu, ištikimybe buvusios unijinės Lietuvos - Lenkijos valstybės tęstinumo idėjai. Ji, dėl įvairaus lygio integracinių Lietuvos atžvilgiu projektų, konfrontavo su modernaus lietuviško nacionalizmo, siekusio etnolingvistiniu pagrindu integruoti visuomenę, projektais.

Besiskiriančias tautiškumo ir katalikybės dermės sampratas rodo reakcija į 1894 m. kovo 19 dieną popiežiaus Leono XIII paskelbtą encikliką *Caritatis* skirtą "lenkų vyskupams". Kreipimasis į "lenkų vyskupus" buvo svarus argumetas teigiant lenkiškumo ir katalikybės ryšį. Be to, kreipimosi į lenkų vyskupus geografija (kreipiamasi į vyskupus Prūsijoje, Austrijoje, Rusijoje) buvo pretekstas ją interpretuoti kaip atskleidžiančią vienos,

---

[354] J. Ambrazevičius, Ideologinių grupių santykiai "Aušros" ir *Varpo* gadynėje, *Krikščionyė Lietuvoje. Praeitis. Dabartis. Ateitis,* Kaunas, 1938, p. 240.

[355] A. D. Smith, Nationalism, *Current Sociology,* Vol. XXI (1973) No 3, p. 18.

nepadalintos Lenkijos idėją[356], vienos "tautos gyvenimo ir vienybės faktą"[357]. Lietuvių katalikų dvasininkų nelegaliai leista *Apžvalga*, buvo linkusi enciklikos visai nepastebėti. Tiesa, ne dėl kreipimosi (nors jo ir nekomentavo), bet dėl to, kad enciklikoje reikalaujamas paklusnumas valdžiai apžvalgiečiams[358] atrodė per daug akivaizdus. *Apžvalga* neprieštaravo principui, kad "visa valdžia iš Dievo", todėl reikia būti jai klusniems ir ją gerbti[359], bet manė, kad Lietuvoje būtent taip tiesiogiai ir bus suprastas šitas teiginys tiek visų tikinčiųjų, tiek ir kunigų, todėl ir prieštaravo jos skelbimui lietuviškai. "Mes matome, kad Enciklikos argumentus Lietuvoje visa kitaip supranta, neg juos turi suprasti"[360] - ir pateikė pavyzdžių, kurie rodė perdėtą dvasininkų pagarbą valdžiai dėl, *Apžvalgos* nuomone, silpnumo ir baimės[361]. Apžvalgiečių požiūris į encikliką rodo, kad ji nebuvo jų veikimą reglamentuojančiu dokumentu, juo labiau neturėjo tokios įtakos, kokią jai priskiria Edvardas Vidmantas: esą enciklika sustiprino teigiamą jų požiūrį į caro patvaldystę[362]. Tą rodo ir platesnė diskusija, kilusi po enciklikos komentarų pasaulietinėje spaudoje - *Varpe*. Enciklikos nuolankų toną ir raginimą klausyti valdžios *Varpas* įvertino kaip Kražiuose pralieto kraujo išdavystę[363]. *Apžvalga* nesutiko. Esą enciklika liepia ne tik valdžios klausyti, bet liepia saugoti tikėjimą - nepaisant jokių kliūčių pasyviai priešintis, jei ką valdžia liepia prieš sąžinę[364]. Vadinasi, ir dalyvavusių Kražių įvykiuose, enciklika nekaltina, nes jie gynė tikėjimą. Taigi *Apžvalgos* požiūris į enciliką parodė kokią dvasininkų laikyseną ji atmeta ir kokios siekia - patiems rūpintis tikėjimu ir jį ginti[365].

---

[356] S. Tarnowski, *Nasze dzieje w ostatnich stu latach.* Wydanie drugie, Kraków, 1896, s. 189.

[357] S. Tarnovskio komentaras popiežiaus Leono XIII enciklikai (lenkų klb.), *LNMMB RS*, f. 130, b. 2418, l. 17.

[358] Apžvalgiečiais tekste vadiname *Apžvalgos* bendradarbius, jos nuostatas palaikančius asmenis.

[359] Savo palankumą tam principui *Apžvalga* išsakė informuodama apie pasirodžiusį lietuvišką enciklikos vertimą (ko gero vertimas buvo atliktas ne *Apžvalgos* iniciatyva), bet pridėjo, kad ne tik valdžiai priklauso atiduoti kad dera, bet ir valdžia pavaldiniams turi atiduoti kas jiems priklauso - laisvę. Žr.: F. M. [?], Szvento Tėvo popiežiaus Leono XIII. Encyklika arba gromata visiems Lenku arcivyskupams ir vyskupams 1894 metuose, *Apžvalga,* 1894, nr. 15, p. 117.

[360] Priedas ir paaiškinimas nuo redakcijos, *Apžvalga,* 1894, nr. 23, p. 181.

[361] Ibid. , p.180-181.

[362] E. Vidmantas, *Katalikų bažnyčia ir nacionalinis...*, p. 74.

[363] M. Joniškis [?], Švento Tėvo enciklika, *Varpas*, 1894, nr. 10, p. 146. Turime pridurti, kad pirmieji enciklikos komentarai *Varpe* nebuvo tokie griežti. *Apžvalga* netgi susilaukė pagyrimo. Žr.: Tėvynės varpai, *Varpas,* 1894, nr. 7, p. 99-100; Red., Lietuviški laikraščiai , ibid.. nr. 8, p. 124-125.

[364] N.[?], Kritika enciklikos Leono XIII, *Apžvalga,* 1894, nr. 24, p. 189.

[365] F. M. [?], Szvento Tėvo popiežiaus Leono XIII..., p. 117.

Enciklika *Apžvalgoje* netapo priemone lietuvių - lenkų konflikto eskalavimui, nors tokia pozicija 1894 m. greičiau yra išimtis, o ne taisyklė.

Dera aptarti kokia buvo Katalikų bažnyčios - institucijos, oficialiosios bažnyčios doktrinos formuotojos - nuostata modernaus tautiškumo atžvilgiu. XIX a. revoliucijos, Italijos vienijimosi procesas jau XIX a. viduryje akivaizdžiai demonstravo modernaus nacionalizmo pavojus Bažnyčiai: ekonominės, politinės galios netekimą. Dėl modernių valstybių pastangų subordinuoti religiją valstybei, kintant valdžios prigimties sampratai, valstybės ir Katalikų bažnyčios konfliktas XIX a. antrojoje pusėje tik stiprėjo[366]. Tiesa, pozityvius pokyčius fiksuoti galime nuo popiežiaus Leono XIII pontifikato pradžios 1878 m.[367]. Jo politikoje matomos aiškios pastangos atkurti diplomatinius santykius ir su vadinamomis nekatalikiškomis valstybėmis. Leonas XIII siekė išlaikyti vieningą Bažnyčią ir, net nuolaidų Rusijai sąskaita, turėti nors minimalią įtaką jai. Tokių popiežiaus tikslų kontekste lenkų politinės aspiracijos, valstybingumo atkūrimo siekis, iššaukiantys represijas ir Bažnyčiai, komplikuodavo popiežiaus ir Rusijos santykius, todėl buvo nepageidautini[368].

Be to, valstybė nebuvo išskirtinis Bažnyčios mokymo objektas. Tiesa, pagal jį ir valstybė, ir tauta neprieštaravo prigimtinei teisei (teisei iš Dievo) - vienintelei Bažnyčios pripažįstamai teisei. Tačiau tauta turėjo pirmumą prieš valstybę. Tauta - dvasinė bendruomenė sukurta iš meilės - gali egzistuoti ir be valstybės - institucinės, teisinės visuomenės[369]. Tiesa, tautos ir valstybės ryšys nėra neįmanomas ar neigiamas[370]. Pagal

---

[366] Ch. Owen, *The Secularization ...*, p. 130 -131.

[367] Plačiau apie defensyvinę popiežiaus Pijaus IX (1846 - 1878) politiką, bei Leono XIII (1878 - 1903) Bažnyčios - valstybės kompromiso paieškos politiką: J. N. Moody, *Church and Society: Catholic Social and Political Thought and Movement, 1789 - 1953*, New York. 1953, p. 36-44.; B. Sobolewska, Z problematyki ewolucji doktryny katolickiej w kwestii stosunku Kościoła i państwa, *Państwo i prawo,* 1966, zeszyt 6, s. 931-940; L. P. Wallace, *Leo XIII and the Rise of Socialism,* Duke Univ. Press, 1966, p. 96-404.; K. Grzybowski, Watykan i jego doktryna w oczach historyka, *Kościół Katolicki wobec wczłowych problemów Polski w wieku XIX i XX,* Warszawa, 1968, s. 189-203.; J. Kelly, N. Davidson, *The Oxford Dictionary of Popes,* Oxford, 1985, p. 309-313; Z. Zieliński, Papiestwo i papieże dwóch ostatnich wieków, Poznań, 1986, s. 236-278.; G. Maddox, *Religion and the Rise of Democracy,* London, New York, 1996, p. 196-199.; J. Majka, Nauka społeczna Kościoła, jej charakter i mejsce w orędziu ewangelicznym, *Dokumenty nauki społecznej Kościoła,* cz. 1, Rzym - Lublin, 1996, s. 30; F. K. Seppelt, K. Löffler, Z. Zieliński, *Dzieje papiecy,* Poznań, Warszawa, 1997, s. 530-604.

[368] M. M. Szejnman, O stosunku Warykanu w kwestii polskiej w końcu XIX - początku XX w., *Studia z dziejów Kościoła katolickiego,* t. 2, 1960, (red. W. Łukaszewicz). Warszawa, 1961, s. 3-22.

[369] St. Jarocki, *Katolicka nauka społeczna,* Paris, 1964, s. 386-387.

Tomą Akvinietį, kurio filosofines ir teologines nuostatas Leonas XIII oficialiai paskelbė katalikybės atsinaujinimo pagrindu[371], tautos ir valstybės ryšys turi užtikrinti visuomenės labą (*bonum commune*) - krikščioniškos valstybės tikslą (toliau užtikrinantį išganymą). Dėl to "silpnos" tautos, kurių valstybės nepajėgtų to užtikrinti, gali būti atiduodamos stipresniųjų globai[372]. Toks mokymas nebuvo modernių tautinių (ypač nedidelių) aspiracijų atrama, taip pat komplikavo dvasininkijos dalyvavimą tautiniuose judėjimuose.

Būtent aptartą Bažnyčios mokymo kryptį atskleidė jau minėta 1894 m. kovo 19 dienos enciklika. Kreipiantis į lenkų vyskupus Austrijoje išdėstyta nuostata, koks turėtų būti lenkų santykis su "rusinais" - ukrainiečiais unitais (dėl nuosaikios Austrijos valdžios tautinės politikos to meto Galicija buvo virtusi "ukrainiečių Pjemontu" - tautinio judėjimo centru). Ko gero, jį įvardinti vertė pastarųjų tautinės aspiracijos, besikertančios su lenkų. Svarbiausiu ryšiu yra nurodomas vienas tikėjimas - "laikykite juos broliais", "kad širdis viena būtų ir troškimai vieni"[373]. Kadangi kreipiantis į Rusijos valdžioje esančius vyskupus tautiniai santykiai visiškai neaptariami, tai galime daryti tik prielaidą, kad lietuvių tautinio judėjimo atžvilgiu pozicija būtų buvusi panaši. Arba: kad lietuviai dar nebuvo atskiru popiežiaus politikos subjektu.

Oficialiajai Bažnyčiai svarbu buvo ne tai kas skiria (tautiškumas), o tai kas jungia - katalikų tikėjimas - Bažnyčios universalizmo pagrindas ir esmė. Tačiau Bažnyčios universalizmo XIX a. pab. nepakako nacionalizmo aspiracijoms įveikti. Netgi atvirkščiai: nacionalizmas diktavo Bažnyčios elgsenos modelį. Tiesa, ne tiek jos aukštiesiems hierarchams, kiek konkrečiuose sociopolitiniuose kontekstuose veikiantiems dvasininkams ir tikinčiųjų bendruomenėms. Skirtingi atsako į nacionalizmą būdai - jo atmetimas ir bandymas adaptuoti - skaidė dvasininkiją. Pastarąją poziciją pasirinkę dvasininkai turėjo pripažinti tautą apibrėžiančių požymių kompleksą, kuriame konfesija yra tiktai vienas iš tautiškumo kriterijų. Tuomet siekta užtikrinti jai pirmaujančią (arba bent) stabilią vietą toje vertybių sistemoje.

---

[370] Krikščioniškajai valstybės santvarkai paaiškinti popiežius Leonas XIII 1885 m. lapkričio 1 d. paskelbė encikliką *Immortale Dei*. Žr.: *Paskutiniųjų popiežių enciklikų ...*, p. 83-109. Beje, ši enciklika, priešingai nei kitos Leono XIII enciklikos, nebuvo spausdinta legaliame, valdžios cenzūruojamame Lenkijos Kralystėje leistame žurnale *Przegląd Katolicki*. Žr.: R. Dzwonkowski, *Listy społeczne ...*, s. 47.

[371] Z. Zieliński, *Papiestwo...*,s. 254-255.

[372]St. Jarocki, op. cit., s. 388.

[373] S. Tarnovskio komentaras popiežiaus Leono XIII enciklikai (lenkų klb.), *LNMMB RS*, f. 130, b. 2418, l. 22.

Dvasininkai, pasirinkę pozityvų atsako į modernųjį lietuvių nacionalizmą būdą: katalikybės ir lietuviškumo sintezę, buvo įvardinti pamišėliais - "litvomanais". Tokia buvo jų kolegų, ištikimų katalikybės ir lenkiškumo ryšiui arba neigiančių socialinį dvasininkų aktyvumą, kurio reikalavo katalikybės ir lietuviškumo sintezė, pozicija.

III.1.2. "Litvomanijos" dvasininkijoje pradžia

Manija - senovės italų požemių dievybė /.../. (Graikų kalboje - beprotybė, pamišimas), paprastai reiškia mąstymą užimtą vienu kokiu daiktu. Iš to ir posakiai: anglomanija, galomanija ir t. t. Mokslo kalba manija ne tik pamišimas, bet ir triukšminga, ūmi veikla /.../, ligotas mąstymas[374].

Taip "manija" buvo apibrėžiama 1864 m. Ko gero, būtent tokią - ligos - prasmę turėjo ir devintame dešimtmetyje atsiradusi "litvomanijos" sąvoka, kuri buvo vartojama lietuvių (dažniausiai pasauliečių) tautinėms aspiracijoms įvardinti. *Aušros* (1883 - 1886) polemikas su *Dziennik Poznański* galima laikyti "litvomanijos" krikštatėviais[375]. Tokia buvo ir Lietuvos visuomenės dalies, kurią siejo arba buvusios Lietuvos ir Lenkijos unijinės valstybės idėja arba veikė modernaus lenkų nacionalizmo idealai, lenkiškojo civilizacinio mesianizmo idėja, reakcija. Paulius Subačius linkęs atkelti lietuvių - lenkų susipriešinimo procesą į aštuntojo dešimtmečio vidurį[376]. Bet sąvoka "litvomanas" gimsta ne iš savo lietuviškos laikysenos teigimo, o iš kitų reakcijos į ją, todėl mes laikomės pirmosios nuomonės.

Devintojo dešimtmečio pabaigoje vėl kilo polemika dėl "manijos": pirmiausia pasaulietinėje spaudoje - lenkiškoje[377] ir lietuviškoje[378]. Nors lenkiškoji pusė teigė "litvomanų" sąvoką vartojusi tik socialistinės pakraipos "lietuviams šovinistams" įvardinti,

---

[374] *Encyklopedia Powszechna,* t. 17, Warszawa, 1864, s. 931.

[375] M. Römer, *Litwa...,* s. 99-102; J. Ochmański, *Litewski ruch narodowo - kulturalny w XIX wieku,* Białystok, 1965, s. 178-190.

[376] P. Subačius, *Lietuvių tapatybės kalvė. Tautinio išsivadavimo kultūra,* Vilnius, 1999, p. 78.

[377] [?]*Kraj,* 1888 m., nr. 43; J. Witort, Litwomani, z powodu pracy p. Szlupasa "Polacy i Litwini". New-York 1888, *Przegląd Literacki, dodatek do "Kraju",* 1889, nr. 32, s. 1-4; nr. 33, s. 3-5; nr. 34, s. 12-15; nr. 35, s. 9-11; nr. 36, s. 8-10; Ad. Pog. [?], Kilka słów z powodu "Litwomanów", *Przegląd Literacki "Kraju",* 1890, nr. 32, s. 8-10.

[378] Gaidys [J. Gaidamavičius], Audiatur et altera pars, *Varpas,* 1889, nr, 11, p. 164 -165; [?], Audiatur et altera pars, ibid., 1890, nr. 8, p. 119-120.

tačiau iš tekstų aiškėja, nesiskiriantis nuo ankstesniųjų metų, diskusijų požiūris į lietuvių tautinį judėjimą ir jo dalyvius "litvomanus" - jaunus, "labai žemo mąstymo lygio ir politinio išsilavinimo" žmones, juokingus "tautinius šovinistus", kurie yra šalininkai "įtartinos kilmės ir vertės" idėjos, pseudo-inteligentai įtakojami svetimų idėjų. Esą dauguma jų neapkenčia inteligentų, katalikų dvasininkų[379] ir pačios katalikybės[380]. Be to, teigta, kad jų neapykanta lenkiškumui gali turėti fatališkus padarinius: "kiek jie išeis iš lenkų civilizacijos įtakos, tiek turės arba sulaukėti, arba pasiduos svetimiems pradams, kadangi lietuviškos kultūros, kuri pakeistų lenkų - nėra"[381]. Priekaišto potekstė taip pat aiški: lietuvių judėjimas ne savarankiškai susiformavęs, o kažkieno inicijuotas. "Rusų - lenkų" konflikto kontekste "kažkieno" tapatumą suvokti nėra sunku. Lietuviškoji pusė gynė platųjį savo veiklos kontekstą (ir su socialistine "rūšimi") teigdama, kad patys lenkai nepripažįsta laiko permainų požiūryje į tautinį idealą, nenori pripažinti lietuviams skirtingumo[382]. Taigi "litvomanai" sąmoningai suvokė save, kaip pakitusio požiūrio į tautą rezultatą.

"Litvomanija" dvasininkijoje tai - pozityvaus dvasininkų apsisprendimo lietuvių tautinio judėjimo atžvilgiu problema: naujo katalikybės ir tautiškumo (lietuviškumo) santykio, jų sintezės padarinys. Mes ją vartosime būtent šia prasme. Tai nėra mechaninis ano laikotarpio sąvokos perkėlimas ir vartojimas. Tai - trumpai išreikšta sąmoningos individo laikysenos esmė.

Eduardas Volteris kelionių po Lietuvą ir Žemaitiją 1884 - 1887 m. ataskaitose jau vartojo šią sąvoką dvasininkams apibūdinti, nors ir jam "litvomanai su kunigų sutanomis" - nauja[383]. E. Volterio pastebėjimas greičiau rodo veiklių dvasininkų egzistavimą, bet ne jų pačių identifikavimąsi su "manija". 1887 m. *Šviesoje* Žemaičių (Telšių) kunigų seminarijos alumnas Jonas Mačiulis (Maironis) "litvomaniją" taip pat vertino stebėtojo, o ne dalyvio akimis[384].

---

[379] J. Witort, Litwomani, z powodu pracy p. Szlupasa "Polacy i Litwini". New-York 1888, op. cit. 1889, nr. 32, s.1.

[380] Ibid.

[381] Ibid., nr. 36, s. 10.

[382] Ad. Pog. [?], Kilka słów ..., 1890, nr. 32, s. 10.

[383] E. Volterio išankstinė ataskaita apie keliones po Lietuvą ir Žemaitiją 1884, 1885, 1886 ir 1887 m.,[perspausdinta iš Imperatoriškosios Rusijos geografų draugijos žinių, t. XXIV], *LVIA*, f. 378, bendrasis skyrius (toliau BS),1889 m., b. 4, l. 261.

[384] S. Z.[J. Mačiulis], Žodis prie Lietuviu mylinczius savo tėvynę, *Šviesa,* 1887, nr. 1, p. 3-7.

XIX a. paskutiniajame dešimtmetyje nelegalioje katalikų dvasininkų leistoje spaudoje ši sąvoka jau vartota ir savo laikysenai bei nuostatoms apibrėžti, tačiau ar dvasininkai priėmė pasauliečių, elgsenos ir idėjų modelį? Tik iš dalies: ir priėmė, ir jį modifikavo.

Dvasininkų nuostatose reiškinio, kurį nelegali katalikiška spauda XIX a. paskutiniajame dešimtmetyje jau nebijojo įvardinti "litvomanija" ir kuris reiškė lietuviškojo tautinio identiteto teigimą, jo reiškimosi erdvės paiešką, pradžios reikėtų ieškoti dar katalikų dvasinėse seminarijose tebesimokančių klierikų pažiūrose ir veikloje. Ir pirmiausia tarp tų, kurie į seminarijas atėjo ne su "vaistininko mokinio" pažymėjimais (mūsų atlikta analizė parodė, kad tokių Vilniaus ir Žemaičių (Telšių) seminarijose, kuriose galiojo leidimas stoti su "vaistininko mokinio" pažymėjimu, buvo didelė dalis), bet iš gimnazijų ar net universitetų auditorijų. Galbūt jie giliai ir nesuvokė pastoracinio dvasininko darbo, tačiau aiškiau suvokė savo ir tų, likusių universitetuose, pasaulėžiūrų skirtumą. Be to, jau galėjo turėti lietuviškosios veiklos praktikos.

Šiuo požiūriu labiau išsiskiria Seinų seminarija. Jos nemažą kontingento dalį devintajame dešimtmetyje sudarė buvę Marijampolės gimnazijos moksleiviai[385]. Šioje gimnazijoje buvo dėstyta ir lietuvių kalba, joje 1881-1887 m. mokytojavo Petras Kriaučiūnas. Anot Justino Staugaičio, jis "nebuvo geriausias pedagogas, bet buvo puikiausias lietuvių sąmoningumo žadintojas./.../ Nuo jo laikų iš Marijampolės gimnazijos jau turbūt nė vienas lietuvis neišėjo nežinodamas, kas esąs"[386]. Seinų vyskupijoje jau nuo aštuntojo dešimtmečio vidurio veikė kunigo Martyno Sederavičiaus lietuviškos religinio moralinio turinio spaudos rengimo ir platinimo organizacija, kuri aprūpino spaudiniais ir Seinų kunigų seminarijos klierikus[387]. Be to, jos veikla peržengė vienos vyskupijos ribas, ją rėmė ir vyskupas M. Paliulionis.

Seinų kunigų dvasinės seminarijos klierikų organizuotas lietuviškas veikimas prasideda lietuviškų knygų bibliotekėlės įkūrimu Antano Staniukyno mokymosi seminarijoje metais (1884 - 1889). Jis ir Tomas Žilinskas įkūrė slaptą klierikų draugiją, kurios tikslas buvo slaptos spaudos platinimas, lietuvių kalbos žinių tobulinimas, kad "būtų galima žmoniškai be barbarizmų sakyti pamokslus"[388]. Kol rūpintasi pastoracinio darbo kokybe, neigiamos reakcijos iš Seinų seminarijos vadovybės nebuvo. Tačiau bendradarbiauta ir su pasauliečiais varpininkais. 1891 m. Jonas Sutkaitis ir Antanas Milukas buvo pašalinti iš

---

[385] J. Stakauskas, Lietuviškoji sąmonė Seinų seminarijoje, *Tiesos kelias,* 1939, nr. 9, p. 645-646.

[386] J. Staugaitis, *Mano atsiminimai,* Vilnius, 1995, p. 90.

[387] V. Merkys, *Knygnešių laikai...,* p. 216, 246-250.

[388] J. Stakauskas, Lietuviškoji sąmonė..., nr. 9, p. 648.

seminarijos[389]. Pastarasis kurį laiką dirbo *Varpo* redakcijoje, o vėliau išvyko į JAV. Iš ten siuntė straipsnius *Apžvalgai*, vėliau - *Tėvynės Sargui*. Jis buvo bene daugiausiai susipažinęs su Vakarų Europos, JAV socialinės katalikybės idėjomis, su jomis supažindino minėtuose leidiniuose. Kiti žymesni katalikiškos spaudos bendradarbiai baigę Seinų seminariją: Pranas Būčys, Antanas Civinskas, Andrius Dubinskas. Visgi pažymėtina, kad ne buvę Seinų seminarijos klierikai devintojo dešimtmečio pabaigoje ėmė organizuoti nelegalios periodikos leidybą. Jie bendradarbiavo buvusių Žemaičių (Telšių) seminarijos klierikų organizuotoje *Apžvalgoje* (1889 - 1896), *Tėvynės Sarge* (1896 - 1904). Tiesa, prie pastarosios nuostatų formavimo prisidėjo kur kas labiau. (Apie tai dar kalbėsime.)

1881 m. nė kurso nebaigęs Peterburgo universitete, bet jau dalyvavęs lietuvių studentų veikloje (ir nuo jos nutolęs dėl savo aiškių religinių nuostatų[390]), į Žemaičių (Telšių) kunigų seminariją įstojo Aleksandras Dambrauskas[391] - vienas nuosekliausių ir įtakingiausių katalikiškosios krypties nuostatų formuotojų tiek seminarijoje, tiek nelegalioje spaudoje - *Apžvalgoje, Tėvynės Sarge, Žinyčioje*. Jis buvo 1883 m. seminarijoje leisto rankraštinio laikraščio "Lietuva" redaktorius[392]. Vadinasi, jau tada buvo grupė vienminčių. (Nors kitų bendradarbių pavardžių "užklaustas negalėjo atminti"[393], tačiau tikėtina, kad tai buvo tuo metu seminarijoje besimokę Stanislovas Stakelė, Juozas Lideikis.) Abejotume E. Vidmanto teiginiu, kad Antanas Baranauskas galėjęs skatinti leisti rankraštinį laikraštį ar "rašinėti"[394], kadangi, anot A. Dambrausko, pastarasis ir paliepė tokį "nesavalaikį" darbą nutraukti[395]. Taigi paliepimas buvo sutiktas nesipriešinant - "natūraliai" ir lietuviškosios studijos tapo kiekvieno asmeniniu reikalu[396]. Tačiau galime teigti, kad A. Dambrauskas ir toliau liko "užklasinės" veiklos koordinatoriumi: jis, anot

---

[389] V. Mingėla, *Kun. Antanas Milukas...*, p. 61.

[390] Ir savo apsisprendimą palikti Peterburgo univeritetą A. Dambrauskas aiškino užgautais religiniais įsitikinimais ir nesugebėjimu jų apginti. Žr.: Moje Curriculum Vitae, *VUB RS*, f. 1, E. 306, l. 17.

[391] Ibid., l. 18-19.

[392] Ibid. l. 19; V. Biržiška, *iš mūsų laikraščių praeities,* Kaunas, 1933, p. 22.

[393] J. Stakauskas, Lietuviškos minties pasireiškimas Žemaičių seminarijoje, *Tiesos kelias,* 1938, nr. 11, p. 735. Beje, autorius nurodo, kad laikraštis buvo leidžiamas 1884 m.

[394] E. Vidmantas, Religinis tautinis sąjūdis Žemaitijoje XIX a. pabaigoje, *LAIS,* t. 7: Atgimimas ir Katalikų Bažnyčia, Vilnius, 1994, p. 114.

[395] Moje Curriculum Vitae, *VUB RS*, f. 1, E. 306, l. 19.

[396] Ibid.

Antano Vytarto, inicijavo Martyno Bialobžeskio pamokslų rinkinio[397] perrašymą lietuviškai[398]. Nors, pagal nurodomą rinkinio pavadinimo pradžią - "Iszguldimas Ewangeliju" - galime spręsti, kad tai ne M. Bialobžeskio pamokslai, bet Otono Praniausko pamokslų rinkinys išleistas 1855 m. Galimas daiktas, tai - tas pats rinkinys, kurį 1890 m. išleido seminarijoje veikusi Lietuvos mylėtojų draugija[399], o parengė minėtasis A. Vytartas[400].

A. Dambrausko epistolinis seminarijos bei Peterburgo katalikų dvasinės akademijos studijų metų (1881 - 1888) palikimas leidžia gana aiškiai suvokti tuometinius jo (ir jo kolegų) veiklos motyvus bei nuostatas ir dėl lietuviškosios veiklos bendrai, ir dėl dvasininkų dalyvavimo joje. A. Dambrauskas buvo neabejingas pastangoms "pagerinti padėjimą musu szales ir atgaivinti musu tautą"[401], ypač legaliu, šviečiamosios veiklos būdu ir gaunant nuo vyresnybės "daleidimo spaudinti knigas"[402]. Tačiau jį domino ir būsimųjų bendradarbių - pasauliečių - nuostatos: kiek yra reali galimybė "eiti ne tik greta, bet susikibus"[403]. Bet kokį radikalumą veikloje jis atmetė: anot A. Dambrausko, "awinausiai" yra tie, kurie mano tautą pažadinti pirmiausia ją suardę "par isznaikinimą tikėjimo, par sukelimą žmoniu ant ponu ir bajoru..."[404]. Tų laikų A. Dambrausko nuostatose tarpusavyje natūraliai dera ir tautiškumas (lietuviškumas - liaudies ("žmonių") domenas), ir tikėjimas, ir luomų santarvė. Tokia nuostata visiškai neprieštaravo to laikotarpio A. Dambrausko nuostatose gana aiškiai tomistinės filosofijos[405] įtakai. Dievas yra suvokiamas kaip visa ko

---

[397] 1865 - 1867 m. M. Bialobžeskio pamokslai buvo išversti į lietuvių kalbą, tačiau atspausdinti 1870 m. rusiškuoju šriftu. Plačiau Žr.: V. Merkys, *Motiejus Valančius...*, ,p. 632 - 634. Pastarasis faktas tik didina abejones, ar tikrai M. Bialobžeskio pamokslus apsiimta perrašyti.

[398] 1884 m. gruodžio 12 d. Antano [Vincento] Vytarto laiškas A. Dambrauskui, *LNMMB RS,* f. 130 - 1770, (lapai nenumeruoti).

[399] J. Tumas, *Lietuvių draudžiamojo laiko...,* p. 10.

[400] J. Tumas *Lietuvių literatūros paskaitos. Draudžiamasis laikas."Šviesos" grupė,* Kaunas, 1924, p. 23 - 24.

[401] 1882 m. gruodžio 6 d. A. Dambrausko laiškas Jonui [Spuduliui], *VUB RS,* f. 1, E. 370, 1 laiškas (byloje lapai nenumeruoti, V. Ž.). Tautinės veiklos klausimais diskutuojama ir antrajame laiške [be datos], bei trečiajame - 1883 m. vasario 11 d. Beje, pastarąjame jis gana skeptiškai vertina ir pasauliečių studentų, ir savo kolegų darbą, kuris dažnai taip ir lieka tik kalbomis. Žr.: Ibid., 2, 3 laiškai.

[402] Ibid., 1 laiškas. Švietimo reikšmę akcentuoja ir 1883 m. gruodžio 1 d. laiške tėvui. Žr.: L. Dambrauskas, Seniausi Dambrausko - Jakšto laiškai, *Draugija,* 1939, nr. 5, p. 312 - 313.

[403] 1882 m. gruodžio 6 d. A. Dambrausko laiškas Jonui [Spuduliui], *VUB RS,* f. 1, E. 370, 1 laiškas.

[404] Ibid., 1 laiškas.

[405] Cz. Strzeszewski, *Katolicka nauka...*, s. 191 - 194.

pirminė priežastis, o mokslas - ir moralinio tobulėjimo priemonė, todėl tikėjimui neprieštarauja[406].

1884 m. iš Kijevo universiteto į tą pačią seminariją įstojo Jonas Mačiulis [407]. Tais pačiais metais jam jau teko vadovauti šv. Tėvų raštų vertimo į lenkų kalbą projektui, nors pats manė, kad teologinės literatūros lietuvių kalba stinga labiau nei lenkų[408]. Jis 1887 m. jau bendradarbiavo ir savo artimo draugo kunigo A. Vytarto (1886 m. baigė seminariją) redaguotame *Šviesos* laikraštyje[409]. Devintajame dešimtmetyje greta spaudos platinimo ryškėja dar viena dvasininkų aktyvumo forma - įsitraukimas į lietuviškos periodikos leidybą, t.y. ne tik bendradarbiavimas joje, bet ir jos organizavimas. 1887 m. A. Vytartas, pasižymėjęs religinio turinio literatūros vertimais ir rašymu[410], tapo naujo žurnalo *Šviesa* redaktoriumi. 1887 - 1888 m. leidinio katalikiška kryptis buvo akivaizdi[411]. Šiame žurnale 1887 m. buvo paskelbti Serafimo Kušeliausko, bendradarbiavusio su M. Sederavičiumi, steigiamo "Knyginio lietuviškos rašliavos banko" įstatai[412]. (Bankas turėjo remti katalikiškos spaudos leidybą ir platinimą, be to, numatė labdaringą, nemokamą, dalies tokios literatūros platinimą). Devintajame dešimtmetyje plečiasi dvasininkų veikos turinys.

Juozas Tumas, būsimasis nelegalios spaudos aktyvus bendradarbis, 1888 m. stoja į seminariją su Dinaburgo (Daugpilio) gimnazijos slapto "lavinimosi ratelio" patirtimi ir Povilo Matulionio skatintas "lietuviams tarnauti"[413]. Tiesa, tam P. Matulionis nesiūlė rinktis kunigo karjeros. Su J. Tumo vardu yra siejamas slaptos klierikų organizacijos Kauno katalikų dvasinėje seminarijoje įkūrimas 1888 m.[414], nors jos narių pavardės

---

[406] Apie tai diskutuoja su savo Šiaulių gimnazijos kolega Povilu Gaselkumi. Žr.:1882 m. vasario 12, 1883 m. balandžio 1 d. laiškai P. Gaselkui (juodraščiai), *VUB RS,* f. 1, E. 113, 1, 2 laišakai (lapai nenumeruoti, V.Ž.). 1881 m. gegužės 5 d., 1882 m. vasario 1 d., 1882 m. birželio 11 d. bei du P. Gaselkaus laiškai A. Dambrauskui (be datų), *LNMMB RS,* f. 130 - 1769, l. 3-12.

[407] V. Zaborskaitė, *Maironis,* Vilnius, 1987, p. 40.

[408] 1884 m. gruodžio 12 d. Antano [Vincento] Vytarto laiškas A. Dambrauskui, *LNMMB RS,* f. 130 - 1770, (lapai nenumeruoti).

[409] J. Tumas, *Lietuvių literatūros paskaitos...,* p. 10-11.

[410] Ibid., p. 31-32, 34.

[411] R. Vėbra, *Lietuvių tautinis ...,* p. 119.

[412] V. Merkys, *Knygnešių laikai...,* ,p. 249.

[413] A. Merkelis, *Juozas Tumas ...,* p. 19-20.

[414] J. Stakauskas nurodo J. Tumą buvus jau 1888 m. įkurtos Lietuvos mylėtojų draugijos iniciatoriumi. Žr.: J. Stakauskas, Lietuviškos minties pasireiškimas Žemaičių seminarijoje, *Tiesos kelias,* 1938, nr. 11, p. 754. Jo nuomonės laikosi ir R. Vėbra, P. Čepėnas. Žr.: R. Vėbra, *Lietuvos katalikų dvasininkija...,* p. 178; P. Čepėnas, *Naujųjų laikų ...,* p. 77. Taip pat ir V. Merkys. Žr.: V. Merkys, *Knygnešių laikai...,*p. 285. E.

(dauguma iš aukštesniųjų kursų,) rodo, kad tokia veikla seminarijoje nauja nebuvo, o tęsėsi nuo ankstesniųjų metų. Pavyzdžiui 1888/1889 m. ketvirtame kurse mokėsi šie organizacijos nariai: Jonas Karbauskas, K. Pakalniškis, Pranas Urbonavičius, Adomas Žeimavičius. P. Dogelis teigia, kad 1894 m. jam įstojus į Žemaičių seminarijoje veikusią slaptą klierikų organizaciją kalbėta, kad ji atsiradusi J. Vizbaro ir A. Dambrausko laikais[415]. Abejonių nekelia faktas, kad 1889 m. pabaigoje seminarijoje įkurta šv. Kazimiero draugija. Jos steigėjų tarpe buvęs ir J. Tumas[416]. Ši draugija jau veikė nuolat ir įtakojo klierikų sąmoningą lietuvišką laikyseną. Pavyzdžiui, 1890 m. įstoję pirmakursiai tarpusavyje nusprendė kalbėti tik lietuviškai[417]. J. Tumui 1893 m. seminarijos baigimo proga lietuvių kalba rašytą palinkėjimą su Dievo pagalba darbuotis "ant tėvynės naudos"[418] pasirašė 53 antro - ketvirto kurso klierikai (iš viso tuose kursuose buvo 95).

Vilniaus katalikų dvasinėje seminarijoje organizuota klierikų lietuviška veikla prasidėjo vėliau[419] tačiau, kaip jau minėta, 1893 m. buvo bandyta suorganizuoti klierikus (P. Būčys, Seinų seminarijos alumnas ir A Dubinskas, Peterburgo Romos katalikų dvasinės akademijos studentas, lankėsi Vilniaus seminarijoje), tačiau nesėkmingai[420].

Kai kurių Vilniaus vyskupijos kunigų (Silvestro Gimžausko, Aleksandro ir Jono Burbų) pozityvus apsisprendimas lietuvių tautinio judėjimo atžvilgiu reiškėsi ir devinto dešimtmečio pradžioje. Dėl veikimo Vilniaus seminarijos klierikų tarpe A. Burbai seminarijos rektorius Karolis Majevskis uždraudė lankytis seminarijoje[421]. Rytų Lietuvos regione, nors ir neprilygusiame kitiems regionams spaudos platinimo mastais, dvasininkai buvo pirmųjų kolektyvinių valstiečių prašymų (1881 - 1883) grąžinti lietuvišką raidyną iniciatoriai[422], bendradarbiavo *Aušroje*, vėliau - *Šviesoje*. Spaudos platinimas liko aktualus

---

Vidmantas taip pat remiasi J. Stakausku, nors J. Tumo, kaip įkūrėjo nemini. Žr.:E. Vidmantas, Religinis tautinis sąjūdis ..., p. 114. J. Tumo biografas A. Merkelis nemini J. Tumą buvus draugijos įkūrėju. Žr.: A. Merkelis, *Juozas Tumas..*, op. cit., p. 32. Neteigia to nė pats J. Tumas. Žr.: 1911 m. kovo 11d. J. Tumo laiškas Sofijai [Čiurlionienei], *VUB RS*, f. 1, F. 58, l. 151-160; J. Tumas, *Lietuvių draudžiamojo laiko...*, p. 9.

[415] P. Dogelis, *Mano gyvenimo prisiminimais,* Kaunas, 1936, p. 48.

[416] 1911 m. kovo 11d. J. Tumo laiškas Sofijai [Čiurlionienei], *VUB RS,* f. 1, F. 58, l. 159.

[417] 1895 m. kovo 18 d. A. Sabaliausko laiškas J. Tumui, *VUB RS*, f. 1, F. 54. (lapai nenumeruoti).

[418] 1893 m. rugsėjo 26 d. raštas, *VUB RS,* f. 1, F. 545, l. 70.

[419] J. Stakauskas, Lietuvių sąjūdis Vilniaus seminarijoje, *Mūsų praeitis,* 1992, nr. 2, p. 103-106.

[420] P. P. Bučys, Prieš senajam "Tėvynės Sargui" užgemant, *Tėvynės Sargas,* 1947, nr. 1, p. 4.

[421] J. Šliūpas, *Rinktiniai raštai,* Vilnius, 1977, p. 162.

[422] A. Kulakauskas, Penki 1882 - 1883 m. Rytų Lietuvos valstiečių kolektyviniai prašymai dėl lietuvių spaudos lotyniškuoju raidynu leidimo, *LAIS,* t. 4: Liaudis virsta tauta, Vilnius, 1993, p. 481.

ir XX a pr. Vilniaus vyskupijos dvasininkams: Kaziui Maštikui, Antanui Nenevskiui, Placidui Šarkauskui[423].

Paminėtina kunigo S. Gimžausko veikla Valkininkuose devintojo dešimtmečio viduryje - dešimtojo pradžioje: jo suburta spaudos platinimo mini organizacija[424]. Autoritetu jis buvo ir minėtiems Seinų seminarijos klierikams besilankiusiems Vilniuje 1893 m.[425]. Paulius Subačiaus S. Gimžausko veikloje mato katalikybės ir nacionalizmo pusiausvyrą, besireiškusią aktyvia bažnytiška pozicija, asmenine religine askeze ir išimtinai pasaulietinių patriotinių knygų rašymu bei platinimu[426].

Visgi devintojo dešimtmečio seminaristų veikla nebuvo seminarijų gyvenimo taisyklė, o daugiau individualių nuostatų nulemta elgsena. Tokios veiklos su pasauliečių "litvomanija" seminaristai netapatino, nors ji buvo panaši (leistas laikraštis, rengta literatūra lietuvių kalba (tiesa, teologinė). "Litvomanija" ir seminaristų savastimi tapo už seminarijos sienų - viešai savo nuostatas deklaruojant ir ginant spaudoje.

Be to, tai buvo ne seminarijų vadovybės inspiruota (greičiau pastarųjų neigiama nuostata galėjo paskatinti J. Tumo žodžiais klierikų "organinį refleksą" - "spaudžiant atsispaudžiama"[427]), o savarankiška būsimųjų kunigų veikla - viena iš krikščioniškosios demokratijos formavimosi prielaidų. Ir nors tai, vėlgi, anot J. Tumo, politika dar nebuvo[428], tačiau objektyviai jau talpino ir tokį turinį, kuris atsiskleidė jų leistoje nelegalioje spaudoje.

III. 2. "Kartų konflikto" dvasininkijoje turinys

III. 2.1. : Amžiaus ar pažiūrų skirtumai?

Dvasininkų pozityvus apsisprendimas lietuvių tautinio judėjimo atžvilgiu - daugiabriaunė problema. Istoriografijoje, o ir ano meto tekstuose dvasininkų nuostatų

---

[423] A. Tyla, Draudžiamosios literatūros platinimas XX a. pr. Švenčionių apylinkėse, *Kraštotyra,* 1969, p. 67-68, 72. Apie A. Nenevskį ir P. Šarkauską žr.: 1903 m. sausio 20 d. Vilniaus gubernijos žandarų valdybos politinė ataskaita už 1902 m., *LVIA,* f. 419, ap. 1, b. 470, l. 3. Dėkojame profesoriui A. Tylai leidusiam naudotis jo sukaupta archyvine medžiaga. V. Ž.

[424] Su S. Gimžausku susiję asmenys yra minimi penkis kartus. Žr.: V. Merkys, *Draudžiamosios lietuviškos ...,* (nr. 92, 1593, 1858, 1960, 2236).

[425] P. P. Bučys, Prieš senajam "Tėvynės Sargui" užgemant, *Tėvynės Sargas,* 1947, nr.1, p. 4-5.

[426] P. Subačius, *Lietuvių tapatybė...*,p. 170.

[427] J. Tumas, *Lietuvių draudžiamojo laiko...,* p. 4.

[428] Ibid.

išsiskyrimas dažnai įvardijamas senosios ir jaunosios dvasininkų kartos konfliktu[429]. Lietuvių tautinio judėjimo veikėjai ir šalininkai siejami su jaunaisiais, o priešininkai - su senaisiais. Toks skirstymas sietinas su jau aptarta dvasininkijos patronaline ir partneriavimo laikysena. Vadinamojo kartų konflikto turinio analizė bent iš dalies turėtų paaiškinti minėtas dvasininkų laikysenas. Taigi ir atskleistų krikščioniškų demokratinių nuostatų formavimosi procesą.

Be to, svarbus klausimas, kiek vadinamasis kartų konfliktas buvo sąlygotas amžiaus skirtumų, o kiek pažiūrų susidūrimo - skirtingos tautiškumo ir katalikiškumo dermės sampratos. Ar karta gali būti instrumentu, atskleidžiančiu takoskyrą dvasininkijoje, jos prielaidas, turinį ir raišką?

Į mokslinę apyvartą kartos sąvoka įėjo XIX a. antrojoje pusėje su sociologijos mokslu. Ji buvo modernios visuomenės formavimosi bei pakitusiosios individo savivokos laike padarinys[430]. Lietuviškoje istoriografinėje tradicijoje ji dažniau vartota kalbant apie literatūros istorijos reiškinius[431]. Istorijos moksle ši sąvoka vartota daugiau publicistiškai, arba formaliu aspektu, nebandant (ir, ko gero, nematant reikalo) preciziškai apibrėžti jos turinio. Lietuviškoje istoriografijoje išskirtume Juozo Ereto straipsnį[432]. Minėtas autorius išskyrė kartas pagal jų aktyvios veiklos laikotarpius, tačiau nestruktūrizavo pagal įtampas kartos viduje. Taip pat pažymėtina Vytauto Kavolio studija *Epochų signatūros*, kurioje tėvų - vaikų konfliktas - savotiška kartų konflikto forma - aptariamas kaip kultūros kaitos veiksnys[433]. Lenkų istoriografijoje sociokultūrinių, politinių faktorių svarbą kartos sąmonės formavimuisi analizavo Ludvikas Hassas, Bohdanas Cywińskis, Romanas Wapińskis[434].

---

[429][?],Truputis skaitlių isz Žemaiczių Vyskupijos, *Tėvynės Sargas,* 1900, nr. 1, p. 66.; M. Römer, *Litwa...,* s.117-120; J. Tumas, *Lietuvių draudžiamojo laiko literatūros paskaitos. "Apžvalga"...* , p. 9; R. Vėbra, *Lietuvos katalikų...*,p. 170-171; A. Gaigalaitė, *Klerikalizmas Lietuvoje*, Vilnius, 1970, p. 20-24; E. Vidmantas, *Katalikų bažnyčia ...,* p. 15, 58-59; E. Vidmantas, Inteligentijos vaidmuo. Jos idėjinė diferenciacija, *Lietuvių nacionalinio ...,* p. 167-171; E. Aleksandravičius, A. Kulakauskas, *Carų valdžioje...,* p. 191 - 192, 289.

[430] A. Kriegel, Generational Difference: The History of an Idea. *Daedalus,* Fall, 1978, p. 24.

[431] F. Kirša, Trys rašytojų kartos, *Vairas*, 1929, nr. 1, p. 74-82; nr. 2, p. 152-159; J. Radžvilas, Dėl literatūrinių kartų ir generacijų, *Kultūra,* 1930, nr. 2, p. 115-120; G. Viliūnas, *Literatūrinis gyvenimas nepriklausomoje Lietuvoje (1918 - 1940),* Vilnius, 1998, p. 23.

[432] J. Eretas, Dvi generacijos mūsų krikščioniškos kultūros tarnyboje, *Lietuvių katalikų mokslo akademija, suvažiavimo darbai,* t. 7, Roma, 1972, p. 3-54.

[433] V. Kavolis, *Žmogus istorijoje,* Vilnius, 1994, p. 464 -470.

[434] L. Hass, Pokolenia inteligencji Królestwa Polskiego, *Przegląd Historyczny,* 1974, tom LXV, z. 2, s. 286-316; B. Cywiński, Doświadczenie sześciu pokoleń, *Znak,* 1978, nr. 292 - 293, s. 1278 - 1331; ibid,

Laikysimės *kultūrinės - istorinės* kartos sampratos. Karta - žmonių grupė siejama bendrų vertybinių orientacijų, susiformavusių iš bendros patirties ar praeities, bendrų istorinių aplinkybių, sociokultūrinės situacijos. Jos bendra laikysena pasireiškia jiems būdingu kultūrinės informacijos adaptavimo ir perdavimo būdu. Tokiu požiūriu pripažįstamos kartos kaitos ribos kas 10 - 15 m., tačiau ne jos yra svarbiausios šioje definicijoje, bet sociokultūrinis kontekstas, kuriame tie tam tikru metu gimę individai gyvena ir veikia. Sociologijos požiūriu - kuria savą kolektyvinę biografiją. Tokia kartos samprata nėra generalizuojanti, kadangi bendra patirtis nebūtinai suponuoja identiškas reakcijas. Todėl ir galime kalbėti ne apie kartą *in corpore*, arba sociologijoje vartojamą kartą - kaip ypatingą *social location tipą*[435], bet apie kartos dalį[436] - mūsų atveju - lietuviškos orientacijos dvasininkiją, savo nuostatas reiškusią nelegalioje katalikiškoje spaudoje. Kartos "atskaitos taškas" mums yra 1861 m.- baudžiavos panaikinimas - ne tik padaręs valstietį bendros civilinės teisės subjektu[437], bet ir sąlygojąs naujo, išlaisvinto, todėl daugiau savimi pasitikinčio žmogaus formavimąsi ir raišką[438]. 1863 m. sukilimas ir jo pralaimėjimas taip pat yra svarbūs individų raiškai duota kryptimi - nauja demokratėjimo kryptimi, kurios rezultatas buvo lietuviškai kalbančios inteligentijos 1883 m. išleista *Aušra* - modernios Lietuvos deklaracija, greta dar tebeegzistuojančios istorinės Lietuvos idėjos. Taigi kartų chronologinės ribos: 1860 m. (1861 m., 1863 m.) - 1875 m. - 1890 m. - 1905 m. Kadangi vartojame kultūrinę - istorinę kartos sampratą, tai kartų kaitos "žingsnis" yra apie 15 m.[439] - anot sociologų, maždaug tokio amžiaus individas prasdeda kritišką dialogą su sava sociokultūrine aplinka.

Koks ir kaip kartų konfliktas atsiskleidžia dvasininkų leistoje periodikoje? Dvasininkų pozicijų išsiskyrimo esmė - skirtingas lietuvių tautinio judėjimo bei dvasininkų vietos jame vertinimas. Tačiau 1889 m. spalio mėnesį išspausdintame būsimojo laikraščio *Apžvalgos* programiniame prospekte nė žodžiu neužsimenama apie idėjinius prieštaravimus dvasininkijoje. Tik teigiama, kad naujasis laikraštis bus skiriamas "prasčiokams artojams" ir "bagotesniems žmoneliams" - visiems "Žemaičių ir Lietuvos Katalikams" ir rūpinsis jų

Rodowody niepokornych, Warszawa, 1996; R. Wapiński, The Problem of Generations in 19th and 20th Century, *Acta Poloniae Historica,* 1998 (78), p. 135-160.

[435]Plačiaus apie tai: K. Mannheim, *Essays on the Sociology of Knowledge,* London, 1964, p. 291 - 310.

[436]Ibid., p. 304.

[437] E. Aleksandravičius, A. Kulakauskas, *Carų valdžioje...,* p. 214.

[438] V. Kavolis, *Žmogus ...,* p. 450.

[439] Biologinėje kartos sampratoje kaita vyksta maždaug kas 30 m.

"geru ir nauda" šviečiamosios veiklos būdu[440]. Tikėtina, kad pradinį *Apžvalgos* neutralumą nulėmė jos pasirodymo aplinkybės. Laikraščio leidimo idėja kilo ir buvo realizuota Žemaičių (Telšių) seminarijos klierikų[441] - ten veikusios slaptos klierikų draugijos narių, kurie leidinyje ir bendradarbiavo. Paminėtini P. Urbonavičius, K. Pakalniškis. Vadinasi, atspindėjo seminarijoje susiformavusias ir suformuotas nuostatas. Taigi pradžioje *Apžvalga* atskleidė klierikų ir profesūros nuostatų sintezę. Tą rodo seminarijos profesorių, arba vadinamosios senosios kartos atstovų - Antano Baranausko (g. 1835 m.), Eduardo Barausko (g. 1836 m.) bendradarbiavimas leidinyje 1890 m.[442]. Tačiau dvasininkų konfliktas brendo, nors tiesiogiai įvardintas dar nebuvo. *Apžvalgoje* buvo konstatuotas aukštojo Lietuvos luomo - bajorijos (ir kunigų) sulenkėjimas, tačiau atsisakyta "tuo tarpu" būti lenkams priešingi [443]. "Tuo tarpu" - vadinasi, laikinai? Atrodo, taip. Juo labiau, kad neigiamą vertinimą, nors ir gana švelnų, apie lietuvius vartojančius lenkų kalbą, Kazimieras Pakalniškis, leidinio redaktorius, jau buvo išsakęs[444], beje, pirmą kartą *Apžvalgoje*. Nuo tada kuo toliau, tuo dažniau požiūris į lietuvių kalbą, jos vartojimą tampa matavimo vienetu vertinant bajorą, taip pat ir dvasininką. 1891 m. K. Pakalniškis reikalaudamas teisingumo teigė, kad dvasininkai turi Bažnyčioje vartoti lietuvių kalbą - ne tik ir ne tiek dėl tautiško, bet ir dėl dvasiško ganomųjų augimo ir tobulėjimo. To jis reikalavo iš parapijų vadovų - klebonų ir iš visų "brolių kunigų"[445]. 1892 m. K. Pakalniškis lenkiškus politinius idealus pavadino sapnais apie "Jeszcze Polska nie zginęła", identifikavo juos su bajorija, dalimi dvasininkų ir visiškai atmetė[446]. Toks senų politinių idealų atsisakymas ir savo lietuviškos veiklos deklaravimas minėtame straipsnyje įvardijamas įtampa tarp "lenkomanų" ir "litvomanų". Pastarąją jau galime susieti ir su kartų konfliktu. Tiesa, "lenkomanai" nėra tiesiogiai įvardinti "senaisiais", tačiau kunigai "litvomanai" savo genezę ir idealus *Apžvalgoje* aiškiai susiejo su baudžiavos panaikinimu -

---

[440] [?], Susitarimas ir Roda, [?], Iszpažinimas mislies, *Programas arba Apgarsinimas iszejnazcios Gazietos Žemajcziu ir Lietuwos Apszwalga,* 1899 m., spalio mėn. 22 d., p. 1 - 2.

[441] J. Tumas, *Lietuvių draudžiamojo laiko ...*, p. 27-30.

[442] Bangputys [A. Baranauskas ?], Bažnytinė unija Lietuvoje, 1890, nr. 8, p. 58 - 61 (pradžia). D. Skrobłus, [P. Viengalis], Tikra tevynes meile,ibi., 1890, nr. 1, p. 3 - 4. Pastarojo straipsnio bendraautorius, tiksliau - jo koncepcijos autorius Eduardas Barauskas. Žr.: J. Tumas, *Lietuvių draudžiamojo ...*, , p. 17.

[443] P. Zuikis [K. Pakalniškis], Isz szalies žiurint, *Apžvalga,* 1890, nr. 17, p. 133.

[444] Jurgis Szermunelis, [K. Pakalniškis], Keletas žodžių del atskalunų, *ibid.*, 1890, nr. 16, p. 121.

[445] Jurg. Szermunėlis [K. Pakalniškis], Szis - tas apie musų lenkininkus, *ibid.,* 1891, nr. 18, p. 138.

[446] J. Szermunelis, [K. Pakalniškis], Szis - tas apie mūsų bajoriją, kunigiją ir "mužikiją", *ibid.* , 1892, nr. 6, p. 43-44.

nauju reiškiniu bei po to valstiečių naudai pradėjusia keistis dvasininkų socialine sudėtimi[447]. Teigta, kad ir socialinė kilmė nulėmė jų laikyseną ir veiklą. Vadinasi, ji buvo ir kartos - jaunųjų - identifikavimo kriterijumi.

Taip *Apžvalga* palaipsniui ėmė tolti nuo savo seminarijos profesorių nuostatų. 1894 m. jau labai kritiškai įvertino situaciją dvasinėse katalikų seminarijose, kritikavo jų vadovybę dėl pastarųjų lenkiškos orientacijos, lietuvių kalbos teisių varžymo[448]. Vadinasi, *Apžvalgos* santykis su lenkiškumu nebuvo statiškas, jis evoliucionavo. Pradžioje leidinyje dar galima fiksuoti bandymų balansuoti tarp abiejų tautiškumų sampratos, lietuviškumo ir lenkiškumo idėjų. Dėl to pirmaisiais leidimo metais apžvalgiečiams tarsi nebuvo idėjinio kartų konflikto: jie priėmė vyresnės dvasininkų kartos pažiūras arba joms atvirai nesipriešino - neakcentavo konflikto su lenkiška kultūra. Kai 1890 m. JAV leidžiamas lietuvių laikraštis *Vienybė* priekaištavo *Apžvalgai* dėl jos lenkiškumo, kunigas Pranas Urbonavičius, beje, bajoras[449], (g. 1868 m.) - atsakė, kad "Mes galime mylėti savo brangią tėvynę ir kalbą" ir nebūti lenkų priešais[450]. Tačiau *Apžvalgai* ryžtingai ginant lietuvių kalbos vartojimo erdvę, betarpiškai siejant katalikiškumą su lietuviškumu (lietuvių kalba), ypač redaktoriaus K. Pakalniškio nuostatose, įtampa tarp jų ir dvasininkų, neigiamai vertinusių lietuvių tautinį judėjimą, buvo neišvengiama. Ir jau tada įgavo kartų konflikto formą. Lenkiška bajorų ir dvasininkų orientacija identifikuojama su "sapnais", "senomis svajonėmis" ir "senuoju patriotizmu"[451], o "litvomanija" su jaunųjų dvasininkų idealais[452]. Konflikto raišką kiek silpnino tai, kad, *Apžvalga* svarbiausiu priešu matė rusifikacijos grėsmę katalikų Bažnyčiai (ir lietuviškai, ir lenkiškai), o kitu - liberalios laikysenos (jos nuomone) pasaulietinę inteligentiją ir nenorėjo pripažinti jų pozityvaus vaidmens lietuvių tautiniam judėjimui. Be to, *Apžvalga* nesistengė pabrėžti, kad ji, apie ją besitelkią dvasininkai, yra lietuvių tautinio judėjimo dalis. Leidinys tarsi bendrai kariavo su "bedievyste", ateizmu, priešinosi valdžios

---

[447] *Ibid.*, p. 43. Be to, 1891 m. teigta, kad po 1863 m. "maišto" taip pat prabudo iš tautiško miego dalis dvasininkų. Žr.: Jurg. Szermunėlis [K. Pakalniškis], Szis - tas apie musų lenkininkus, *Apžvalga,* 1891, nr. 18, p. 137.

[448] Burbulys, [?], Isz Szalies žiurint, *ibid.*, 1894, nr. 18, p. 137-139

[449] 1886 m. Telšių Romos katalikų seminarijos klierikų sąrašas, *LVIA*, f. 378,BS, 1877 m., b. 379, l. 433.

[450] Pr. Vytautas [P. Urbonavičius], Isz szalies žiurint, *Apžvalga*, 1890, nr. 10, p. 76.

[451] Jurg. Szermunėlis [K. Pakalniškis], Szis - tas apie musų lenkininkus, *Apžvalga,* 1891, nr. 18, p. 138; A. J. [A. Dambrauskas], Padek Dieve, *ibid*, 1894, nr. 1, p. 5; Užrubežinis, [?], Isz svetur, *ibid.*, 1894, nr. 2, p. 16; A. Légeris [?], Kaip mums reikia taikinties prie Lenkų, *ibid.*, 1895, nr. 6, p. 41 - 42.

[452] [?], "Pro domo sua". Atsakymas kunigui ne - litvomanui, *ibid,* 1894, nr. 14, p. 105 - 108.

politikai, kuri buvo nukreipta prieš Bažnyčią. Savo lietuvišką veikimą grindė Evangelija, sveiko proto, teisingumo argumentais.

Naujo katalikų dvasininkų laikraščio *Tėvynės Sargo* atsiradimą 1896 m sąlygojo dalies dvasininkų, pirmiausia J. Tumo (g. 1869 m.), P. Bučio (g. 1872), A. Dubinsko (g. 1868 m.) (pastarieji mokėsi Seinų katalikų dvasinėje seminarijoje) nepasitenkinimas *Apžvalgos* tonu ir pozicija[453]. *Tėvynės Sargas* dėl katalikybės ir lietuviškumo dermės jokių kompromisų nepripažino, todėl lenkiškumo - lietuviškumo priešstata ir jame netruko išryškėti. Ar ji turėjo kartų konflikto turinį ? *Tėvynės Sargo*, kaip ir *Apžvalgo*", programiniuose straipsniuose tai neatsispindėjo. Pirmajame *Tėvynės Sargo* straipsnyje išvardijama kaip valdžia skriaudžia visus Lietuvos luomus - "dvarponius", kunigus, ūkininkus. Teigiama, kad laikraštis mokys "kaip kur prie aukštesnės valdžios savo tiesų (t.y. teisių, V.Ž) ieškoti"[454]. Aiškinant laikraščio programą "krikščioniška katalikiš ka idėja" minima pirmiausia ir priešpastatoma materialistinei pasaulėžiūrai, "bedieviškumui". Ant osios - tautiškos idėjos priešais įvardijami rusai ir "aukštoji Lietuvos luoma - bajorai"[455]. Tiesa, kiek vėliau patikslinama, kad tikri priešai yra tik svetimtaučiai[456]. Vadinasi, aukštąjį luomą, kad ir sulenkėjusį, laikė savu, o apie panašios laikysenos dvasininkus visai nutylėjo. Kai kur *Tėvynės Sargas*, atrodo, ir pats priėmė nuostatą, kad

---

[453] Vaižgantis [J. Tumas], "Apžvalga", *Tėvynės Sargas,* 1896, nr. 8, p. 28 - 29; 1911 m. kovo 11 d. J. Tumo laiškas Sofijai [Čiurlionienei ?], *VUB RS*, f. 1, F. 58, l. 151.

Beje, istoriografijoje nėra vieningos nuomonės dėl laikraščio "Tėvynės Sargas" steigimo idėjos autorystės. J. Tumo biografas Aleksandras Merkelis vienur J. Tumą vadina laikraščio įsteigėju, kitur - vienu iš steigėjų. Žr.: A. Merkelis, *Juozas Tumas..*, op. cit., p. 59; A. Merkelis, *Jaunoji Lietuva,* Kaunas, 1932, p. 136. Paties J. Tumo epistolinis palikimas taip pat neduoda pagrindo besąlygiškai teigti tik jį buvus steigėju, nors patvirtina jį buvus pavadinimo autoriumi. Pastarąjį teiginį patvirtina ir kitas "Tėvynės Sargo" steigėjas Felicijonas Lialis. Beje, pastarasis teigė, kad K. Pakalniškis ragino steigti naują laikraštį ir atidavė tam reikalui šv. Kazimiero draugijos iždą. Žr.: Petras Paystrietis, Kun. F. Lialis - komandiras ir "Tėvynės Sargo" pradžia, *Mūsų Senovė,* 1922, nr. 4 - 5, p. 634 -635. Paties J. Tumo akcentuota, kad K. Pakalniškis buvo priešingas naujo laikraščio idėjai. Žr.: J. Tumas, *Lietuvių draudžiamojo...*, p. 62. Taigi jau patys pirmieji "Tėvynės Sargo" redaktoriai ir bendradarbiai pateikia skirtingas versijas. Naujausioje J. Tumo biografijoje Aldona Vaitiekūnienė visai nedetalizvo laikraščio steigimo idėjos autorystės: anot Jos, J. Tumas redagavo laikraštį iki 1902 m. Žr.: A. Vaitiekūnienė, *Vaižgantas..*, p. 28. Aišku viena - naujasis laikraštis - bendro darbo pasekmė. Ir J. Tumui tame darbe skirtume ne paskutinę vietą.

[454] Vaižgantas, *Raštai,* Vilnius, 1994, t. 5, p. 52. (toliau - *R* 5)

[455] Ibid., p. 57.

[456] Ibid., p. 58.

jaunųjų (išryškina V.Ž) lietuvių tautinė veikla nėra visai teisinga[457] ar bent jau tokia, kurią dvasininkai turi kontroliuoti, kad ji nepadarytų žalos tikėjimui ir Lietuvai[458]. Tačiau tokia veikla buvo įvardinta jaunų kunigų darbu, jų "luomo" užduotimi.

Įtampa tarp dvasininkų ima ryškėti *Tėvynės Sargui* bandant paneigti negatyvų "litvomano" sąvokos turinį, pakeisti jį. Esą tai - ne "proto sukvailėjimas", o tikrų lietuvių veikimas[459]. Postuluojant ir ginant tokią veiklą išryškėja jos oponentai - bajorai bei dvasininkai (dažnai minimi klebonai), kurie nepritaria jaunųjų kunigų veikimui[460]. Iškalbingas šiuo požiūriu *Tėvynės Sarge* pateiktas Žemaičių vyskupijos kunigų suskirstymas pagal amžių. Teigiama, kad svarbus yra kunigų iki 40 m. skaičius (jų buvo 315), kadangi jie turi skirtingą nuo kitų "dvasią" [461]. 40 - 60 metų asmenys (jų 182) yra tarpinės laikysenos, o likusieji 145 asmenys yra senųjų laikų, senovę tesuprantantys[462]. Iš cituoto teiginio dėstymo logikos galima numanyti esant ryšį tarp amžiaus ir pažiūrų, vadinasi, kartų konfliktas įvardintas ne tik amžiaus, bet ir pažiūrų prasme. Be to, toks amžiaus grupių išskyrimas rodo ir socialinį kartų konflikto turinį (fiksuotą ir *Apžvalgoje*): po baudžiavos panaikinimo gimę dvasininkai, t. y. "40 metų", sudaro atskirą, besiskiriančią nuo kitų, dvasininkų grupę. Tačiau ar toks skirstymas - absoliutus? Ne. Sargiečiai patys neabejotinai priklausė tai didžiajai dvasininkų daliai - iki 40 metų. *Apžvalgos* ir *Tėvynės*

---

[457] Ibid., p. 72.

[458] A. Kuronelis [A. Alekna], Keli žodžei brolems Lietuvems, *Tėvynės Sargas,* 1896, nr. 2, p. 3; L. Aukupaitis [K. Kazlauskas], Vilkas avies kailyje, ibid, 1896, nr. 4, p. 11 - 14.

[459] Lietuvis, ne litvomanas [?], Bicziuolė Lenkija, ibid., 1897, nr. 5, p. 24 - 25.

[460]"Prabasčiaus" - klebono besilaikančio nuostatos, kad "musų, kaipo dvasiszkų asabų pareiga stoti už Lenkus" bei jauno vikaro norinčio "pataisyti savo łaiką" konfliktas yra vaizduojamas : Savasis [V. Pietaris], Keidošių Onutė, ibid., 1897, nr. 7 (pradžia), p. 37, *ibid.*, nr. 8, p. 43; "Jauno kunigo" pokalbis su "poneliu lenkomanu": A. G.[?], Lietuvio su lenkomanu pasznekesis, *ibid.*, 1897, nr. 10, p. 1-7. Apie "senųjų kunigų lenkiškumą". Žr.: Ryksztė [?], Musų bajorai - lenkomanai, *ibid.*, 1898, nr. 2, p. 3-8. Kaltinimai "jauniems kunigams" dėl lietuvių kalbos įvedimo į pamaldas. Žr.: A. Dagis [?], Isz Ukmergės, *ibid.*, 1898, nr. 7-8, p. 38. A. Dambrausko eilėse skirtose J. Tumui taip pat akcentuojama jaunimo (pasaulietinio ir konfesinio) lietuviška veikla. Žr.: A. J. [A. Dambrauskas], Litvomanai, *ibid.*, 1899, nr. 1, p. 4-7. Apie "jaunų kunigų, litvomanų" ir klebinų konfliktus dėl lietuvių kalbos bažnyčiose. Žr.: [Vaižgantas], Dėlko kyla Ukmergės ir k. panašios istorijos ?, *ibid.*, 1900, nr. 4 -5, p. 25-39. Kalbama apie skilimą tarp kunigų, kuriems " lietuvis be maskoliško rubliaus ir daug atvejose be lenkiškos kalbos nėra suprantamas"ir tų, kurie tarnauja "idėjai doriško ir tautiško Lietuvos atgijimo". Žr.: Krištupas [?], Lietuva sapne ir ištikro, *ibid.*, 1902, nr. 1, p. 14-16; Altaristo (seno dvasininko), klebono ir kamendoriaus (jauno) nuostatos atskleidžiamos: J.[?], Iš kelionės, *ibid.*, 1902, nr. 7-8, p. 2-11.

[461][?],Truputis skaitlių isz Žemaiczių Vyskupijos, *Tėvynės Sargas.* 1900, nr. 1. p. 66.

Sargo bendradarbių amžiaus analizė parodė, kad tiek viename, tiek kitame dominuoja dvasininkai gimę 1860 - 1875 m. *Apžvalgoje* jie sudaro apie 70%, o *Tėvynės Sarge* - 80%. Gimusių iki 1860 m. bendradarbių pirmojoje - apie 30%, o antrąjame - apie 8% procentai. Tačiau besireiškiančių *Tėvynės Sarge* dvasininkų tebuvo apie 50 - šeštadalis tos "didžiosios kartos", turinčios kitokią "dvasią". Be to, ir tie penkesdiašimt - tai per 1896 - 1904 m. laikotarpį bendradarbiavę asmenys. Dažnai jo redaktoriui J. Tumui tekdavo vos ne vienam užpildyti būsimą leidinio numerį.

Kam priskirtini likusieji "didžiosios kartos" bendraamžiai? Ir pasyviai masei, ir senąsias nuostatas palaikantiems kunigams. Tą rodo *Tėvynės Sarge* atsiskleidžianti dvasininko pareigos samprata.

III. 2.2. Dvasininko pareigos samprata

Dvasininkų konflikto "scenarijus" *Tėvynės Sarge* panašus į *Apžvalgos*, tačiau yra jame ir naujų akcentų. *Tėvynės Sarge* sudėtine kartų konflikto dalimi tampa ir santykio su autoritetu[463] problema. Ji, beje, eksplikuoja ir krikščioniškų demokratinių nuostatų raiškos galimybę. Kiek sugebama atsispirti autoriteto spaudimui tiek suformuojama erdvė naujai laikysenai, savo nuostatų teigimui, naujai dvasininko pareigos sampratai.

Apžvalgoje taip pat jau būta kritikos autoriteto - savo "luomo" vyresnybės - atžvilgiu, tačiau ji nėra dažna. *Tėvynės Sargas* jau 1896 m., t.y., pirmaisiais leidimo metais, kritiškai atsiliepė apie Žemaičių katalikų dvasinės konsistorijos nurodymus[464]. Rašyta, kaip jau minėjome, apie klebonų ir jaunųjų kunigų konfliktus.

Šiame kontekste negalime neįvertinti subjektyvios J. Tumo ir jo kolegų patirties. Gana įtempti buvo vikaro J. Tumo ir klebono Petro Valento santykiai Mintaujoje (Jelgavoje) 1894-1895 m.[465]. Vyskupo A. Baranausko kritika (esą jis nevertina savo buvusios

---

[462] *Ibid.*, p. 66.

[463] Čia kalbame apie dvasininkų - socialinės grupės - tarpusavio santykius, todėl autoritetas - hierarchiškai aukščiau stovįs asmuo, reglamentuojantis kitų tos grupės narių veiklą.

[464] [J. Tumas], Kaip reikia rašyti lietuviškus vardus ? (Paliepimas "Žemaičių" Konsistorijos"), *Tėvynės Sargas*, 1896, nr. 3, p. 1 - 16.

[465] A. Merkelis, *Juozas Tumas...*, p. 52-55.

lietuviškos veiklos)[466] buvo vienas iš J. Tumui pateiktų kaltinimų 1902 m. vykusiame Žemaičių (Telšių) Romos katalikų vyskupijos dvasinės konsistorijos teisme, kuris uždraudė J. Tumui be vyskupo aprobatos pateikti straipsnius į spaudą[467]. Po teismo, nors ir išteisintas, J. Tumas buvo pavestas kanauninko Romualdo Styros (Styrovičiaus) globai[468]. Kun. Juozas Šnapštis (Margalis) bendradarbiavęs *Tėvynės Sarge* ne iš karto po seminarijos baigimo buvo įšventintas į kunigus, o pirmiausia metams išsiųstas dekano Antano Jančevskio (g. 1860 m.) globai ir priežiūrai[469]. Visgi nemanome, kad kritiškas požiūris autoriteto atžvilgiu buvo asmeninių ambicijų išprovokuotas maištas prieš autoritetus.

Vikaro - dažniausia jauno dvasininko padėtis parapijoje nebuvo lengva. Administraciškai ir finansiškai jis priklausė nuo klebono. Nuo 1842 m., po bažnyčios turtų nusavinimo, dvasininkai turėjo gauti valstybės išlaikymą. Vyskupijos suskirstytos į klases. Nuo pastarųjų ir turėjo priklausyti išlaikymas. Žemaičių (Telšių) vyskupijos vikarams buvo numatyta 125 sidabro rubliai metams, Vilniaus 150, klebonams atitinkamai - 500 ir 600[470]. Tačiau 1898 m. J. Tumo formuliariniame lape apie atlyginimą radame ir tokį įrašą: "Telšių vyskupijos vikarai negauna atlyginimo pagal etatus"[471]. Kitų dvasininkų formuliariniai lapai rodo, kad per metus vikarai gaudavo 20 rublių išlaikymą iš klebono[472]. Palyginimui galima pasakyti, kad maždaug tokią sumą gaudavo alumnai, vykstantys į Peterburgo Romos katalikų dvasinę akademiją, kelionei[473]. *Tėvynės Sarge* taip pat rašyta, kad jie (vikarai ir klebonai) negauna atlyginimų iš valdžios[474]. Finansiškai nestabili buvo ne tik

---

[466]Kuršėnų klebono A. Eidimto papildymas prie 1902 m. gegužės 11 d. rašyto raporto Telšių vyskupijos vyskupui [dokumentas be pabaigos, be datos], *LNMMB RS*, PR 131, l. 2; A. Eidimto pranešimas apie J. Tumą (juodraštis), *LLTI* Rankraščių skyrius, f. 1, b. 3421, (lapai nenumeruoti)

[467] A. Merkelis, op. cit. p. 132.

Apie J. Tumo bylą, jo santykius su dvasininkais žr.: J. Tumo laiškai A. Dambrauskui: 1901 m. liepos 28 d. laiškas (nr. 23.); 1901 m. lapkričio 5 d. laiškas (nr. 25); 1901 m. lapkričio 9 d. laiškas (nr. 26), [1901m.] lapkričio 30 d. laiškas (nr. 27), 1902 m. gegužės 18 d. laiškas (nr. 28), 1902 m. spalio 1 d. laiškas (nr. 29), *VUB RS*, f. 1, b. E 118, (byloje lapai nenumeruoti).

[468] 1903 m. sausio mėn. 13 d. J. Tumo laiškas A. Dambrauskui, *VUB RS*, f. 1, E 118, laiškas nr. 32 (lapai nenumeruoti).

[469]J. Tumas, Kun. J. Šnapštis, *LMAB RS*, f. 12, b. 154, l. 3-4.

[470] J. Wasilewski, *Arcybiskupi i administratorowie archidiecezji mohylewskiej,* Pińsk, 1931[?], s. 23-24.

[471] Apie Kulių vikaro J.Tumo tarnybą 1898 m., *LVIA,* f. 696, ap. 2, b. 984, l. 246.

[472]Telšių vyskupijos dvasininkų formuliariniai lapai. 1841 - 1913 m., *LVIA*, f. 696, ap. 2, b. 984, l. 239.; Telšių vyskupijos dvasininkų formuliariniai lapai. 1841 - 1913., *ibid.*, b. 678, l. 77.

[473] *LVIA,* f. 669, ap. 3, b. 2142; b. 2857.

[474] Kelmelis isz Szilakojo [M. Simonaitis ?], *Tėvynės Sargas,* 1900, nr. 12, p. 21.

vikarų padėtis. Ko gero, galima teigti, kad ir XIX a. pabaigoje dvasininkų finansinė priklausomybė nuo pasiturinčių fundatorių - dvarininkų, taip pat kitų parapijiečių išliko. Tą rodo ir konsistorijos bylos dėl neišmokamų bažnyčioms procentų, teismai dėl paveldėto parapijiečių turto ir pan. Vikaras "litvomanas", ko gero, fundatoriams pasitikėjimo nepridėdavo. Taigi, klebonui jis parankus nebuvo. Tačiau tai tik vienas autoriteto problemos aspektas. Itin neakcentuotas, tačiau tarpusavio santykiams įtakos turėjęs.

Kitas aspektas - pažiūrų susikirtimas. Būtent jis atsiskleidžia *Žinyčioje*[475] - nuo 1900 m. *Tėvynės Sargo* redakcijoje pradėtame leisti dar viename laikraštyje, kuris buvo orientuotas konfesinei ir pasaulietinei inteligentijai. Absoliuti dauguma šiame leidinyje bendradarbiavusių buvo 1860 m. - 1875 m. kartos žmonės (dirbę ir *Tėvynės Sarge*, o kai kurie ir *Apžvalgoje*. Žymiausi: A. Alekna, J. Bikinas, P. Būčys, A. Dambrauskas, J. Tumas.

Taigi dvasininkų leistame laikraštyje, atsispindėjo jų angažavimasis Bažnyčiai, bet laikraščio adresavimas inteligentijai vertė būti saikingiems tą angažavimąsi išreiškiant. Tačiau minėto saikingumo nebuvo polemikose su kolegomis dvasininkais diskutuojant tautiškumo (lietuviškumo) ir katalikiškumo santykį. Polemikose tuo klausimu aiški kartų konflikto ir santykio su autoritetu sąsaja[476]. Iš sargiečių oponentų argumentų matyti, kad

---

[475] *Žinyčios* sumanytojas ir redaktorius buvo J. Tumas. Tačiau, dėl prasidėjusio prieš jį "bylos", 1902 m. *Tėvynės Sargo* nr. 4 -5 paskelbė, kad pasitraukia iš redaktoriaus pareigų. Tos pareigos buvo perduotos A. Milukui. Matyt, dėl tos pačios priežasties ir *Žinyčia* buvo sujungta su JAV leista ir A. Miluko redaguota "Dirva". 1903 m. "Dirva - Žinynas" išėjo su dviguba numeracija: "Dirvos" knyga 29, No. 1, metai VI, o "Žinyno" No. 6, taip pat ir nr. 7. Nuo liepos mėnesio dvigubos numeracijos ir pavadinimo neliko. Ėjo tik "Dirva". Nagrinėtos tos pačios, kaip ir *Žinyčioje* problemos, liko netgi tos pačios paantraštės, dirbo tie patys žmonės. Todėl "Dirvą - Žinyną" galima laikyti Lietuvos, o ne JAV lietuvių dvasininkų pozicijas atspindinčiu leidiniu.

Plačiau apie *Žinyčią:* V. Žaltauskaitė, "Žinyčia" - laikraštis "apšviestesniemsiems Lietuviams", *Lituanistica,* 1998, nr. 1 (33), p. 19-29.

[476] Pvz., teigiama, kad kun. J. Lideikis "tatai kaip karštas tiesos ir lietuvystės mylėtojas, negalėdavo kartais ir pats ištrivoti nepapeikęs tulų kunigų, ypač augštai stovinčiųjų, kurie vietoj` buti vadovais jaunųjų savo brolių, paikino tiktai dvasišką jaunuomenę, išjuokdami lietuvystę, arba įkalbinėdami, kad "mokytis lietuviškai vis tiek, ką tepti sviestą ant lašinių palties" (žodžiai praloto Barauskio) [Eduardo Barausko, V. Ž.] /.../ Didžiuomenė dvasiška, kaip Barauskas, Rodavyčius [prelatas, konsistorijos asesorius Jonas Rodovičius , V. Ž.] ir kiti - teipo - gi norią nuslupinti pačioje šaknyje lietuvišką dvasią; pagal jų, kas mislyja, jog lietuviui reikia mokytis savo kalbos, idant paskui tąją kalba galėtų mokyti žmones - ten ma skrzywione pojęcia" (žodžiai Barausko)". Žr.: Adomas Jakštas [A. Dambrauskas], Kunigas - Lietuvis (A.a. Juozas Lideikis), *Žinyčia,* 1900, nr. 1, p. 117. Be kita ko, apie tai, kokia turėtų būti vyskupų ir kunigų nuostata lietuvių kalbos bažnyčiose atžvilgiu. Žr.: Vaišgantas [J. Tumas], Bažnytinės kalbos dalykai, *ibid,* nr. 2, p. 82 - 83.; [Red.],

lietuvišką veiklą jie laiko jaunųjų "liga", nesuderinama su kunigo pašaukimu. Taigi, savo nuostatas jie motyvuoja ne politiniais idealais, o skirtingu kunigo pareigos suvokimu. Tačiau jie nenori pripažinti lietuvių kalbai teisių bažnyčioje, jeigu iki tol buvo lenkų kalba. Jiems, sargiečių oponentams, "**savoji** (išryškinta "Tėvynės Sargo") kalba: lenkiška ir žemaitiška"[477]. Argi tai nerodo jų sampratoje tebeegzistuojančios bajoriškosios tautinės savimonės konstrukcijos (*gente Lituanus natione Polonus*)? O pastaroji rodo ištikimybę jų jaunystės dramai - 1863 m. sukilimui. Tuo tarpu, jauniesiems - etnolingvistiniais kriterijais tautiškumą suvokiantiems - "savoji" - tik lietuvių kalba, o sukilimas - "lenkomanų " reikalas, "kvailas maištas"[478]. Taigi skiria ne vien dvasininko pareigos, vietos visuomenėje samprata. Tiksliau - skiria ir tautiškumo, ir dvasininko pareigos samprata.

Tačiau prieš plačiau aptariant, kokia dvasininko pareigos samprata atsiskleidžia nelegalioje spaudoje, kartų konflikto kontekste, aptarsime ir kitus ją formavusius veiksnius. Seminarijos - institucijos betarpiškai formavusios būsimojo kunigo nuostatas socialinio dvasininkų aktyvumo neugdė. Ar nėra iškalbingas faktas, kad tiek septintojo deimtmečio pradžioje Varšuvos arkivyskupas Zigmuntas Felinskis[479], tiek 1900 m. Vilniaus vyskupijos kunigas Henrikas Bolcewiczius[480], tiek 1903 m. Žemaičių (Telšių) vyskupijos kunigas Juozas Bikinas rašę apie dvasininkų laikysenas[481] labai panašiai suskirstė dvasininkus. Ir aktyviųjų dalis buvo pati mažiausia. Į valdžios iššūkį seminarijos atsakė *status quo* saugojimu. Šiame kontekste išskirtina M. Valančiaus formuota kunigų ugdymo sistema - dekanatų bibliotekų steigimas[482], tačiau po 1863 m. sukilimo valdžia ją visiškai išardė. Be to, ir represuota buvo aktyviausių dvasininkų dalis. Tai negalėjo nedaryti neigiamos įtakos dvasininkų aktyvumui.

Pažymėtina, kad panašios kontrolę stiprinančios, Prūsijos valdžios priemonės Katalikų bažnyčios atžvilgiu, siekimas ugdyti dvasininkus - Prūsijos valstybės piliečius, vadinamasis

---

Lietuvių padėjimas Vilniaus vyskupijoje, *ibid.*, 1901, nr. 3, p. 50 - 62.; Red.[J. Tumas], Protestai prieš "litvomanus", *ibid.*, 1902, nr. 4 - 5, p. 112 - 121.

[477] Red.[J. Tumas], Protestai prieš "litvomanus", *Žinyčia,* 1902, nr. 4 - 5, p.115.

[478] A. J. [A. Dambrauskas], Koks tai paukštis "kun" V. Dembskis?, *Tėvynės Sargas,* 1902 , nr. 4-5 , p. 3, 6.

[479] Z. Feliński, *Pamiętniki,* [be l. v.], 1911, t. 2, s. 9.

[480] [H. Bolszewicz], *Stosunki kościelne na Litwie,* Monachium, 1905, s. 19-22. (Pirmasis leidimas 1900 m.)

[481] D.D.[J. Bikinas], Didžiojo Jubiliejaus atbalsiai, *Dirva,* 1903, nr. 3, kn. 31, p. 84.

[482] V. Merkys, *Motiejus Valančius,...,* p. 273-276.

"kulturkampfas" 1873 - 1887 m.[483], lenkiškoje Gniezno ir Poznanės arkivyskupijoje situaciją pakoregavo iš esmės. Ir toli gražu ne pagal valdžios planą[484]. Prūsijos valdžios kelti aukšti reikalavimai dvasininkų išsilavinimui (seminarijų išsilavinimas buvo laikomas universitetinio lygio išsilavinimu, valstybiniai bendrojo lavinimo dalykų egzaminai prieš įšventinimus), bei kiti direktyviniai nurodymai dvasininkams, jų paskyrimų kontrolė ir kt.[485] sustiprino valdžios kontroliuojamų dvasininkų pozicijas visuomenėje. Be to, prisidėjo prie dvasininko veiklos sampratos transformavimo, pagreitino naujo Katalikų bažnyčios socialinio mokymo adaptaciją dvasininkijoje. Todėl čia jau nuo 1890 m. galima kalbėti ne tik apie pavienių dvasininkų naują socialinį veikimą, bet ir apie vyskupo Floriano Stablewskio socialines iniciatyvas[486]. Tu tarpu, jo pirmtakas arkivyskupas Mieczysławas Halka Ledóchowskis kunigo veiklos vieta laikė tik bažnyčią ir zakristiją[487].

Religinė literatūra, katalikiška spauda taip pat analizavo dvasininko pareigos, jo vietos visuomenėje klausimą. Tame kontekste buvo aptartas ir seminarijų vaidmuo. Jos įvertintos gana kritiškai: esą prisideda prie tipiško neveiklaus dvasininko suformavimo[488]. Iš

---

[483] Z. Zieliński, Wykonanie ustawy sejmu pruskiego z 11 V 1873 r. o kształceniu i zatrudnieniu duchowieństwa na terenie archidiecezji Gnieznieńskiej i Poznańskiej 1873 - 1887, *Studia historyczne,* pod. red. ks. M. Żywczyńskiego i ks. Z. Zielińskiego, Lublin, 1968, t. 2, s. 7-172.

[484] A. Rogala, Walka Bismarka z Kościołem w okresie kulturkampfu i jej znaczenie dla działalności kleru, *Przegląd Tomistyczny,* 1986, t. 2, s. 342-343; M. Chamot, W obronie społecznych zaangażowań duchowieństwa wielkopolskiego na przełomie XIX i XX wieku, *Na przełomie stuleci. Naród - Kościół - Państwo w XIX i XX wieku,* (red. M. Piotrowski) Lublin, 1997, s. 708-709.

[485] Z. Zieliński, Wykonanie..., s. 19-25.

[486] A. Wóycicki, Oddzwiek encykliki "Rerum Novarum" na ziemiach polskich, *Przewodnik Społeczny,* 1921, nr. 2, s. 284; J. Kodrębski, Recepcja encykliki "Rerum Novarum" na ziemiach polskich do I - szej wojny Światowej, *Studia Prawno - Ekonomiczne,* t. XLVIII, 1993, s. 26; K. Śmigiel, Kierunki działalności społecznej duchowieństwa wielkopolskiego (1891 - 1918), *Analecta Cracoviensia,* XXVII, 1995, s. 316-318; Z. Zieliński, *Kościós i naród w niewoli,* Lublin, 1995, s. 258-266.

[487] A. Wóycicki, Oddźwićk encykliki "Rerum Novarum"..., s. 283. M. H. Ledóchowski s Gniezno ir Poznanės arkivyskupijos vyskupu tapo 1865 m., nuo 1876 m. gyveno Vatikane. 1886 m. atsisakė vyskupo sosto. 1886 - 1890 m. Gniezno ir Poznanės arkivyskupijos vyskupu buvo vokietis Julijus Dinderis. Žr..: Z. Zieliński, *Kościół...*, s. 215-248.

[488] X. K. Niedziałkowski (Biskup Samoski), Ksieża i nauka. Pogadanka o kwestyi palącej, *Przegląd Katolicki,* 1901, nr. 2, s. 17; nr. 7, s. 97 - 98; nr. 10, s. 148 - 149.; J [?], Iš kelionės, *Tėvynės Sargas,* 1902, nr. 7 - 8, p. 9.

komentarų spaudoje, teologinės literatūros[489] aiškėja toks dvasininko idealas: dvasininko pašaukimas ir veiklos tikslas - išlaikyti įtaką liaudžiai ir visuomenei, skleisti Kristaus mokymą[490], kunigas Dievo ir artimo meile turi sujungti visus Dievo meilėje[491]. Tačiau kunigas tėra žmogus, jam būdingos ir visos žmogiškos nuodėmės ir žmogiški paklydimai, todėl jų vengdamas jis turi nuolat tobulinti savo vidinį gyvenimą[492]. Tobulėjimas turi apimti dvasinę, protinę ir ganytojišką (pastoracinę) sritis[493]. Toks idealas.

Būtent šių, dvasininko veiklą apibrėžiančių komponentų skirtingas suvokimas, ir buvo egzistavusio nesutarimo dėl dvasininko pareigų esmė. Ko gero, mažiausiai abejonių ir nesutarimų kėlė dvasinio tobulėjimo reikalavimas ir priemonės, kuriomis to siekta - malda, askezė[494].

Kūrybinis darbas ir lavinimasis nebuvo nekvestionuojami. Dvasininko kūrybinė veikla, tame tarpe ir spaudos leidyba, dažnai buvo suvokiama kaip laiko švaistymas, atsitraukimas nuo dvasinio tobulėjimo ir ganytojiškų savo priedermių[495]. Antanas Baranauskas 1893 m. laiške A. Dambrauskui rašė, kad dvasininkas gali užsiimti pasaulietiniais mokslais, tačiau tik turėdamas aukštesnį tikslą, misiją. Tuo jis aiškino ir savo darbą seminarijoje - lietuvių kalbos dėstymą, kuris turėjo tarnauti ginant Dievo tiesas

---

[489] K. Paltarokas įstojęs į Žemaičių (Telšių) seminariją 1894 m. mini skaitytą H. M. Dubois *Przewodnik dla kleryków i młodych kapłanów,* Warszawa, 1877. Žr.: Iš Panevėžio vyskupo Kazimiero Paltaroko užrašų, *KAK*, b. 496, l. 6.

[490] Ks. A. Brykczyński, Kilka myśli po odczytaniu dziełka "Ideał kapłana", *Przegląd Katolicki,* 1898, nr. 28, s. 447. [Recencija kun. A. Pleszczyński knygai *Ideał kapłana*, Warszawa, 1898].

[491] Ks. M. Ciemniewski, W czem tkwi siła kapłana ?, *Przegląd Katolicki,* 1898, nr. 36, s. 564.

[492] *Ibid.*, s. 563-564.

[493] Būtent tokios sferos akcentuotos: Ks. L. Gołębiowski, O stałym przepisie życia praktyczne rady dla alumnów przgotowujących się do święceń kaplańskich, *Przegląd Katolicki,* 1898, nr. 25, s. 393. Protinę (mokslinę) ir dvasinę sferas išskiria: Ks. M. Ciemniewski, W czem tkwi ...,*ibid,* s. 563 - 564. Šventumas ir dvasinio gyvenimo tobulinimas bei gilinimasisi į teolgiją ir pasaulietinius mokslus yra dvasininko pareiga. Žr.: X. K. Niedziałkowski, Księża i nauka...,*ibid.*, nr. 8, s. 116.

[494] Askezė buvo apmąstyta J. S. Pelczar darbuose. Žr.: Ks. J. Machniak, Kapłan według Serca Jezusowego. Duchowość kapłana w pismach ascetycznych bł. Józefa Sebastiana Pelczara, *Analecta Cracoviensia,* XXVII, 1995, s. 233 - 242. J. Pelczaro darbai buvo cituojami ir *Apžvalgoje*, ir *Tėvynės Sarge*. Jo darbų randame J. Tumo bibliotekos knygų sąraše. Žr.: *VUB RS,* f. 1, D. 623, l. 3.

[495] Apie neigiamą dvasininkų požiūrį į dvasininko mokslinį darbą ar lavinimąsi toje srityje ar net nuomonę, kad dvasininkui mokslas nereikalingas: X. K. Niedziałkowski (Biskup Samoski), Księża i nauka...., nr. 2, s. 17 - 18; nr. 7, s. 98.;

ir lietuvių liaudies tikėjimą. Kitaip - kunigas be mokslo yra geresnis už išsilavinusį[496]. Beje, matematikos moksle, kuriuo pats domėjosi, A. Baranauskas tos misijos nematė, todėl jam esą nuolat kyla nuogąstavimas, kad tik savo polinkį patenkina[497]. J. Tumas taip apibūdino vyskupo M. Paliulionio požiūrį į kūryba užssimantį dvasininką: "Literatiškas darbas, nors jis ir nekalčiausias, ne tik nepakelia kunigo akyse Jo Mylistos (t. y. vyskupo M. Paliulionio, V. Ž) bet, man matos dar nužemina. Nes Jo Mylista yra persitikrinęs, jog kunigas literatas - negal buti geru kunigu; toksai mat visada esąs nepilnai atsidavęs Dievui ir Bažnyčiai, nes dalį savo pajiegų ir laiko atiduoda literaturai, ir per tai divisus est. Prieg tam - kiekvienas literatas kunigas, ypač lietuvys, akyse Jo Mylistos yra visados didesnis ar mažesnis maištinįkas, neliuosas nuo puikybės, užsikrėtęs kritizmo liga , etc. /.../"[498].

Tokio pobūdžio buvo ir sargiečių oponentų priekaištai *Žinyčioje*[499]. Tik vargu ar galėjo jie įtikinti, sakysime, A. Dambrauską - aktyvų *Apžvalgos*, *Tėvynės Sargo* ir *Žinyčios* bendradarbį. Jo, jau seminarijos laikų nuostatose, aiškus mokslo - kaip priemonės moraliniam tobulėjimui vertinimas[500]. Jo Peterburgo Romos katalikų dvasinės akademijos laikotarpio užrašuose randame išrašus iš Joachimo Pecci (būsimojo popiežiaus Leono XIII) darbo "Bažnyčia ir civilizacija"[501], laikomo naujo požiūrio į Bažnyčios vietą ir vaidmenį visuomenėje, kultūroje (moksle) deklaracija[502]. A. Dambrauskas įkalbinėjo J. Tumą rašyti doktoratą: tai būtų dar vienas argumentas paneigiant priekaištus "litvomanams" dėl jų tamsumo[503]. J. Tumas atsisakė. Tačiau ne todėl, kad skyrėsi jo požiūris į mokslą. Jis savo

---

[496] 1893 m. vasario 26 d. A. Baranausko laiškas A. Dambrauskui, *VUB RS,* f. 1, E. 332, 21 laiškas (lapai nenumeruoti V.Ž.).

[497] *ibid*; taip pat - laiškas 1 (be datos).

[498] 1903 m. gruodžio 20 d. A. Dambrausko laiškas J. Tumui, *Atheneum,* 1938, t. IX, sąs. I, p. 6.

[499] Šėtos klebono Juozo Sakalausko priekaištai "jauniesiems kunigams" leidžiantiems spaudą - ja sėjantiems neramumus, neapykantą. Žr.: dėl Red. [J. Tumas], Protestai prieš "litvomanus", *Žinyčia,* 1902, nr. 4 - 5, p. 113.

[500] A. Dambrauskas teigia savarankiškai seminarijoje studijavęs A. J. Gratry (moralinės teologios profesorius Paryžiaus universitete - mokslo ir tikėjimo sintezės apologetas), T. Pesch ir kitų ano meto teologų darbus. Žr. Mano curriculum vitae, *VUB RS,* f. 1, E. 306, l. 19; 1882 m. vasario 12 d. A. Dambrausko laiškas (juodraštis) P. Gaselkui, *ibid.*, f. 1, E. 113, 1 laiškas (lapai nenumeruoti); 1883 m. vasario 11 d. A. Dambrausko laiškas Jonui [?], *ibid.*, f. 1,E. 370, 3 laiškas (lapai nenumeruoti).

[501] Išrašai iš darbo *Kościół i cywilizacja,* Kraków, 1878. Žr.: Išrašai iš perskaitytų darbų, *VUB RS*, f. 1, b. C. 114, l. 287.

[502] M. Mylik, Udział polskich uczonych w przygotowanie encykliki "Rerum nowarum", *Przegląd Religioznawczy,* 1993, nr. 3 (169), s. 43-44.

[503] 1904 m. sausio 18 d. A. Dambrausko laiškas J. Tumui, *Atheneum,* 1938, t. IX, sąs. I, p. 8- 9.

vaidmenį matė ne tame[504]. Švietimo, mokslo vertės suvokimą J. Tumas diegė ir *Tėvynės Sarge*. Daug vietos skyrė pradiniam mokymui, tačiau reikalavo ne išsilavinimo minimumo, ne maldaknygę paskaityti. Įvertino ir gimnaziją, ir universitetą.

Argumentų tokiai dvasininkų pozicijai XX a. pradžioje suteikė vyskupo Karolio Niedziałkowskio darbas "Kunigai ir mokslas"[505]. Minėtas darbas atspindėjo popiežiaus Leono XIII pozicijas - bandymą suderinti mokslą ir tikėjimą[506], atskleidė klausimo, kas kunigui svarbiau - pamaldumas ar mokslas - ydingumą. Skatino ne tik intelektualinę, bet ir socialinę dvasininkų veiklą: ragino išeiti už zakristijos sienų[507]. Dirbti pagal savo išgales: dvasininkas turi pažinti visuomenę, jos ligas, blogam (t.y. nekrikščioniškam) mokslui priešpastatyti gerą, teisingą, o ne kritikuoti nieko neveikiant[508]. Taigi, intelektualinis darbas turėjo suponuoti aktyvią dvasininko laikyseną.

Reakcija į aktyvią dvasininko laikyseną, *contra* argumentai padeda suvokti oponentų dvasininko idealo sampratą. Dvasininko ganytojišką darbą už zakristijos ribų jie suvokė tradiciškai. Tokia dvasininko veikla tai - vyskupijos vizitacija ar parapijos klebono vizitas pas parapijietį kartą metuose: jeigu dvasininkas tinkamai kalėdoja, tai jam negalima priekaištauti esą jis neina už zakristijos sienų, - teigė buvęs Vilniaus katalikų dvasinės

---

[504] 1903 m. gruodžio 30 d. laiške A. Dambrauskui J. Tumas rašė (kalba taisyta, V.Ž.): /.../ Savo protiškas pajėgas ir visą vertę nebešendieną supratęs, nebešendieną ir rolęsau pasižymėjau - tarnauti smulkiai, tarnauti atskirai (pabraukta J. Tumo) kiekvienam neišdidusjam, [neišdygusiam?, V.Ž], buti magnetišku perleidėju galybės iš šaltinių, kur gema, ant objektų. Ir lyg šiol aš neturėjau didesnio užsiganėdinimo, kaip kad pavyksta man nuo vienų išmilžti ir kitiems atiduoti ! Abejoju, ar didesnę satisfakciją turi toksai A. J. [A. Dambrauskas] - gimdydamas, neg aš - paleisdamas. Tebūnie gana to mano paslankumo jums, nuo kurjų "hasła wychodzą", ir jums, kurie žinoti apie tai trokštate (mažučiai) ! Dixi - /.../, *VUB RS*, f. 1, E. 118, laiškas 43 (lapai nenumeruoti). Beje, panašiai J. Tumas rašė laiške A. Dambrauskui 1899 m. apie sumanymą leisti *Žinyčią*, *ibid.* lšk. 10.

[505] X. K. Niedziałkowski (Biskup Samoski), Księża i nauka. Pogadanka o kwestyi palącej, *Przegląd Katolicki,* 1901, nr. 2, s. 17 - 21; nr. 3, s. 33 - 36; nr. 4, s. 49 - 51; nr. 5, s. 65 - 67; nr. 6, s. 81 - 84; nr. 7, s. 97 - 99; nr. 8, s. 115 - 116; nr. 9, s. 129 - 132; nr. 10, s. 146 - 149.

[506] Tomistinė filosofija pripažinta priemone galinčia sumažinti atotrūkį tarp mokslo ir Bažnyčios. Enciklika *Aeterni Patris* 1879 m. rugpjūčio 4 d. Žr.: Z. Zieliński, *Papiestwo i papieże...*, s. 254 - 256.

[507] Popiežiaus Leono XIII raginimas pasakytas per susitikimą su prancūzų piligrimais. Šiuos žodžius K. Niedziałkowski paėmė kaip *motto* savo darbui. Taip pat ir Luko evangelijos ištrauką (XIV, 21, 23). Žr.: X. K. Niedziałkowski, Księża i nauka..., nr. 2, s. 17.

[508] X. K. Niedziałkowski, Księża i nauka, op. cit., 1901, nr. 8, s. 115 - 116; nr. 10, s. 146 - 149.

seminarijos rektoriaus Konstantas Majewskis[509]. Kitokia veikla "už zakristijos sienų" laikoma perankstyva, neįmanoma esant dabartiniam dvasininkų išsilavinimui[510]. Vadinasi, su išsilavinimu ją siejo ir oponentai. Tačiau poreikio ką nors keisti jų nuostatose nebuvo: nesiūlė išeities, kaip "dabartinį išsilavinimą" pagerinti. Nuogąstavimas, kad "klasa obywatelska całkiem się od kapłańskiego stanu usuwa" (bajorija visiškai šalinasi dvasininkų luomo), esą į seminariją stoja smulkūs suvalstietėję bajorai, miestiečiai ir kaimiečiai be gimnazijų išsilavinimo, o tų "vargšų" per ketverius metus neįmanoma išlavinti[511] skamba bajoriškai - patronališkai.

Atsakymai į klausimus, ką ir kaip kunigas turi veikti už zakristijos sienų - esminiai, formuojantys skirtingas dvasininko pareigos sampratas. Su jai susijusias problemas sprendė ne tik Lietuvos dvasininkai, siekę rasti veikloje už zakristijos, vietos ir lietuviškai veiklai. Lenkijos Karalystėje panašios diskusijos 1905-1906 m. peraugo į vadinamąjį bažnytininkų - visuomenininkų ginčą[512], kvestionavusį tradicinę, anot D. Olszewski, tridentiškąją Katalikų bažnyčios laikyseną visuomenėje[513]. Lietuvos dvasininkai juo domėjosi[514]. Taigi kartų konflikto kontekste užsimezgusi diskusija apie dvasininko priedermes buvo gilios problemos dalis. Mes fiksuojame jos pradžią lietuviškoje dvasininkijoje - "Tėvynės Sargo", "Žinyčios" puslapiuose. Vaclovas Biržiška rašė, kad trumpai ėjusi "Žinyčia" svarbesnio vaidmens viešajame lietuvių gyvenime suvaidinti nesuspėjo[515]. Manome, kad jos vaidmuo

---

[509] Ks. K. Majewski, Odpowiedź na "Listy otwarte księdza do księdzy", *Przegląd Katolicki,* 1902, nr. 48, s. 760 - 761.

[510] *Ibid.*, s. 763 - 764. Be to, Leono XIII raginimą išeiti už zakristijos sienų jis taikė tik santykiams su pasaulietine inteligentija. Teigta, kad "išėjimui" į pasaulietinę visuomenę - susitikimui su inteligentu - dvasininkas turi pasiruošti teoriškai (malda ir apmąstymu), kad nesusikompromituotų. O išėjęs "neužsižaistų kortomis", nepamirštų sugrįžti į zakristiją, vėlgi - maldai. Žr.: *ibid.*, s. 761 - 72. Tokia pozicija nėra nepagrįsta, tačiau yra joje ir nenoro praplėsti dvasininko veiklos ribas.

[511] *Ibid.*, s. 763.

[512] S. Gajewski, *Społeczna działalność duchowieństwa w Królestwie Polskim 1905 - 1914,* Lublin, 1990, s. 25.

[513] D. Olszewski, *Polska kultura religijna na przełomie XIX i XX wieku,* Warszawa , 1996, s. 227 - 229.

[514] 1905 m. vasario 16 d. J. Tumo laiškas A. Dambrauskui, *VUB RS,* f. 1, E. 118, 58 laiškas (lapai nenumeruoti). Laiške minimas prof. Marian Zdziechowski, kaltinęs Bažnyčio hierarchus savo ir Bažnyčios interesų tapatinimu. J. Tumas taip pat nagrinėja dvasininkų tarpusavio santykių, asmens pažeminimo, problemą.

M. Zdziechowskį mini ir panašias problemas nagrinėja A. Dambrauskas 1905 m. kovo 21 d. laiške [adresatas nenustatas], *ibid.*, f. 1, E. 370, laiškas 24 (lapai nenumeruoti).

[515] V. Biržiška, *Iš mūsų laikraščių praeities*, Kaunas, 1933, p. 52.

buvo svarbus tiek, kiek svarbus buvo lietuviškajai dvasininkijai katalikybės ir tautiškumo dermės klausimas, dvasininko aktyvios socialinės pozicijos pagrindimas. O minėti kausimai XIX - XX amžių sandūroje buvo aktualūs dvasininkijai ir visuomenei.

Žinyčioje vadinamieji vyresnieji dvasininkai teigė, kad kunigo veikla turi užtikrinti ramybę visuomenėje[516], vesti žmogų į išganymą. Jie pabrėžė santarvę, meilę ir nuolankumą - krikščioniškąsias dorybes itin akcentuotas patronalinės laikysenos dvasininkų. Daugiausia - dvasininkas turi siekti išsaugoti katalikybę tokią, kokią ją užklupo caro valdžios represijos, svarbiausiu priešu matant stačiatikybę. Tokia laikysena dažnai balansavo ties pasyvumo, indiferentizmo bet kokiai veiklai, riba[517]. J. Tumas kritikavo: "Ar Dievo prakeikimas, ar kas: kaip tiktai kunigas - nė platesnių pažiūrų, nė draugijos reikalų supratimo, nei noro nors pirštą pakrutinti daugiaus, neg to parapijos reikalauja. Kartais, tiesa, pirštą kyšteli, bet vien iš atžvilgio į agituojančio personą, o ne į idėją"[518]. Vadinasi, pasyvumas nėra tik vadinamųjų vyresnės kartos atstovų "liga". Panaši laikysena buvo būdinga ir jau minėtai didžiosios dvasininkų kartos daliai.

Veiklūs jaunieji ganytojišką savo misiją derino su tautiškumu, dalyvavimu lietuvių tautiniame judėjime. Minėtų krikščioniškų dorybių jie nekvestionavo, tačiau laikėsi nuostatos, kad jas įmanoma pasiekt tik tuomet, kai katalikybė bus lietuviška. Jie nesutiko su nuostata, kad lietuvis - patriotas negali būti geras kunigas ar, kad lietuviška veikla prieštarauja kunigo pašaukimui[519]. Jauno kunigo, sargiečio, atsakymas į klausimą "ar Bažnyčia ir kunigija turi prisidėti prie tautiško lietuvių krutėjimo?" buvo "taip", o motyvas:

"/.../ Bažnyčia yra visų motina: ir todel turi padėti kiekviename atsėjime žmogui daryti viską ant didesnės Dievo garbės. Todėl ar politišku, ar tautišku krutėjimu užsiėma žmonės, Bažnyčia turi rupintis teip tuos apsireiškimus pakreipti, kad ne tikt nebūtų tame Dievo užrustinimo, bet būtų jam

---

[516] Red.[J. Tumas], Protestai prieš "litvomanus", *Žinyčia,* 1902, nr. 4 - 5, p. 112, 113, 116.

[517] Apie dvasininko profesijos ir "jaunojo gyvenimo pažangos " suderinimą seminarijoje J. Tumas rašė: "Papirmeiviausi - atsidursi modernistuose ir konflikte su ortodoksija; o ortodoksalumas dažnai būdavo tiek konservatyvus, jog tai ribavosi su neveiklumu arba pasitenkinimu darbu viduj bažnyčios ir tai dažnai nesumaningu, nemetodingu, pripuolamu ir asmenine nuožiūra. Už bažnyčios bevelyta nieko neveikti, neg padėti klaidamoksliams ar kam panašu". Žr.: J. Tumas, *Lietuvių draudžiamojo laiko...,* p. 8. Beje, 1900 m. *Tėvynės Sargo* nr. 12 J. Tumas rašė apie tai, kad, kunigai arba užsiėmę tikybiškais dalykais arba niekuo neužsiėmę, nepritaria tautiniam judėjimui, bet ir nieko nedaro, kad jį paveiktų. Žr.: Vaižgantas, *R* 6, p. 152.

[518] 1904 m. spalio 25 d. J. Tumo laiškas A. Dambrauskui, *VUB RS,* f. 1, E.118, 51 laiškas, (byloje lapai nenumeruoti).; 1900 m. *Žinyčios* nr. 2, p. 82 - 83 jis taip pat pateikė ilgą alegoriją apie pasyvius, veiklos vengiančius dvasininkus. Plačiau apie tai.: V. Žaltauskaitė, "Žinyčia" - laikraštis ..., p. 23 - 24.

[519] Jakštas Adomas [A.Dambrauskas], Kunigas - Lietuvys, *Žinyčia.* 1900, nr. 1. p. 114; Jurgis [J. Matulevičius?] Keli žodžiai musų Kunigėliams, *Dirva,* 1903, nr. 4. kn. 32, p. 43 - 69.

garbė. Ir tikrai Bažnyčia gerai supratusi tą savo tikslą, pildė jį per XIX amžių kuogražiausiai. /.../ Bažnyčia sutvėrė civilizaciją. Ir šendien Bažnyčia neišsižadėjo tos savo užduoties; ir šendien kaip per XIX amžių ji rupinasi, idant iš kiekvieno apsireiškimo žmonių gyvenimo butų Dievui garbė. Pažvelgkime į didžius darbus garbingai viešpataujančio popiežiaus Leono XIII. Jis veda Bažnyčią senais takais, tik gal tuos takus dar praplatino. Atmeta jis tuos žmonių darbus, kurių negalima daryti Dievui ant garbės kaipo nedorus savyje (kaip tai masoneriją - Enc. Humanum Genus 20. April 1884 de secta massonica), bet visus kitus teip rupinasi surėdyti, idant iš jų butų ta tikra garbė; nėra bemažko apsireiškimo žmonių gyvenime, kurio jis nebutų pasiekęs savo encyklikose. Socializmas, kuriuo teip užsiima šendien žmonija, kurį teip kraipo kiekvienas į savo pusę, socializmas, kurio pats vardas nevienam musų kunigeliui rodosi baisiausiu žodžiu, socializmas gerai - krikščioniškai suprastas randa sau apgynimą pas Leoną XIII. (sk. Encyklikas: Rerum novarum. Graves de communis)./.../ Tarp daugelio kitų apsireiškimų žmonijos gyvenimo iš kurių Bažnyčia rupinasi daryti Dievui garbę yra ir gyvenimas tautų kaipo tautų ir tautiškas žmonių kilimas arba krutėjimas./.../ Bet ar gali Bažnyčia išsižadėti tos įtekmės ant tautiško žmonių gyvenimo? Atsakau stačiai juog ne. Nacionalizmas kaip ir kiekvienas kitas apsireiškimas žmonių gyvenime yra tai kardas iš abiejų pusių aštrus.

Jei Bažnyčia išsižadės tos įtekmės, tautiškas kilimas, gyvenimas bus ir be jos - tai tiesa; bet tas tautiškumas gali kilti nekartą prieš pačią Bažnyčią, ir tuomet vietoje garbės Dievui bus tiktai Dievo užrustinimas. Tolesnei Bažnyčia išsižadėdama įtekmes tautiškuose dalykuose išsižadėtų įtekmės viename iš karščiausių apsireiškimų žmonių gyvenime, kurs yra nekaipo krauju to gyvenimo, ir per tai įtekmė jos ant dvasiško gyvenimo tos tautos susimažintų labai ir labai. /.../ tai kaip gi tuom turi užsilaikyti Lietuvos dvasiškija iš atžvilgio į lietuvišką krutėjimą. Ar gali ji rankas sudėjus ir svajoti, juogei lietuviai yra tai lenkai, iki laikui dar nemokantys savo tikros lenkiškos kalbos ir dėlto vartojantįs lietuvišką kalbą ? ar gali šalintis nuo to krutėjimo, sakydama, juog, tai ne jos darbas, juog dvasiškija turi mokyti Dievo meilės, o ne mylėjimo tautos, juog iš dvasiškijos maišymosi į tą klausymą kils sumišymas irtt? Ne ir ne. Laikas jau visiems suprasti, juog lietuviai tai ne gudai, bet lietuviai. Rrzecz pospolita polska šendien išardyta, o nors ir stovėtų kuotvirčiausiai, lietuvis ar šalyje lenko stovėdamas ar budamas po gudų valdžia pasiliks lietuviu. Jis tai supranta, jis to jieško. Dvasiškija to nepermainys, ar ji prisidės, ar ne, lietuvių krutėjimas bus./.../" [520].

Netrumpoje citatoje aiškiai atsispindi ir sargiečių nuostatų evoliucija, ir... pastovumas. 1896 m. *Tėvynės Sarge* irgi kalbėta apie dvasininko pareigas atlaikius šv. Mišias, pabaigus bažnytinius savo darbus[521]. Raginta nebūti pasyviais, įveikti baimę, kovoti su "bedievyste"

---

[520] J[?], Iš kelionės, *Tėvynės Sargas*, 1902, nr. 7 - 8, p. 5 - 8

[521] L. Aukupaitis [K. Kazlauskas], Vilkas avies kailyje, *ibid.*, 1896, nr. 4., p. 12.; Vaišgantas [J. Tumas], Kas girdėties ?, *ibid.*, 1896, nr. 5, p. 21 - 23.

- šviesti žmones, būti "gerais katalikais" - laikytis "savo kalbos", rašyti lietuviškai. 1902 m. siūlyta panaši laikysena ir veikimo būdas, tačiau motyvai ir forma - subtilesni, labiau pagrįsti Katalikų bažnyčios socialiniu mokymu. Sava veikla teigiama ir ginama ne tik populiariu argumentu esą tėvynės meilė yra duota Dievo, todėl jam neprieštarauja ir kunigui nėra užginta. Sava veikla teigiama remiantis popiežiaus Leono XIII socialinėmis enciklikomis[522]. Ir to negalime sieti su *Tėvynės Sargo* redaktorių pasikeitimu 1902 m. viduryje. J. Tumo redaguota *Žinyčia* 1900 - 1902 m. neabejotinai yra tų problemų ir tokio jų argumentavimo "pionierė".

Taigi *Žinyčioje* buvo aiškiausiai įvardintas konfliktas dvasininkijoje. Kartų konfliktas joje įgavo pažiūrų konflikto pobūdį. Taip, *Žinyčia* neatmetė nei amžiaus, nei socialinio kriterijaus kartai identifikuoti, bet jų nesuabsoliutino. Socialinį dvasininko aktyvumą - laikyseną - taip pat laikė kartos kriterijumi. Ji praplėtė dvasininko pareigos ir vietos visuomenėje sampratą. Pagrindė ją nauju socialiniu Katalikų bažnyčios mokymu. Pastarąjį interpretavo modernaus lietuviškojo nacionalizmo naudai. Taip eliminavo įtampą tarp dvasininko pašaukimo ir dalyvavimo lietuvių tautiniame judėjime. Todėl kiekvienas ir bet kokio amžiaus dvasininkas oponuojantis jų - "Žinyčios", o platesne prasme, sargiečių nuostatoms - buvo "senas". Senas pažiūromis.

Tokį pozicijų skirtumą kartų konfliktu galime vadinti ne tiek formalios, biologinės kartos chronologijos prasme, kuri yra apibrėžiama amžiumi, bet daugiau kultūrinių, politinių orientacijų prasme. Vadinamoji senųjų - jaunųjų priešstata reiškėsi ne tiek amžiaus grupių konfliktu, bet ir vienos amžiaus grupės narių skirtingai suvoktu katalikybės ir tautiškumo santykio deriniu, skirtingu veiklos modeliu.

III. 3. Dvasininko veiklos "už zakristijos sienų" socialinis, kultūrinis, politinis turinys

III. 3.1. Žemaičių ir Lietuvos Apžvalga 1889 - 1896 m.

Vakarų Europoje krikščioniškoji demokratija formavosi veikiama socialinės katalikybės, visuomeninės - politinės minties, bendros intelektualinės aplinkos[523]. Tuo

---

[522] Augštaitis [?], Lietuvaitės prie darbo, *Tėvynės Sargas,* 1902, nr. 6, p. 11; Aluskis [A. Milukas], Fuori della sacrestia, *ibid.,* 1902, nr. 10 - 11, p. 13 - 18.; D. D [J. Bikinas], Didžiojo Jubiliejaus atbalsiai, *Dirva,* 1903, nr. 3., kn. 31, p. 74 - 93; Jurgis [J. Matulevičius ?], Keli žodžiai musų Kunigėliams, *ibid.,* 1903, nr. 4, kn. 32, p. 43 - 69.

[523] *Encyklopedia Katolicka,* Lublin, 1979, t. 3, s. 387.

tarpu, lietuviškosios krikščioniškosios demokratijos, kaip ir lenkiškosios, nuostatų formavimąsi lėmė praktinis dvasininkijos veikimas sąlygotas nacionalizmo bei valdžios politikos katalikybės atžvilgiu.

Nelegali spauda - tokio praktinio veikimo išdava. Be to, joje atsiskleidžia dvasininkų socialinio, kultūrinio, politinio veikimo turinys. Jis, priklausomai nuo to, kiek išeina už tik religingumo stiprinimo ribų, generuoja ir išreiškia krikščioniškosios demokratijos nuostatas. Koks dvasininko veiklos turinys, motyvai atsiskleidžia katalikiškosios krypties *Apžvalgoje*? Ar yra analizuojamos socialinės katalikybės idėjos, Leono XIII socialinis mokymas? Kokia prasmė jam suteikiama lietuviškame kontekste?

SOCIALINIO KLAUSIMO SAMPRATA. 1895 m. *Apžvalgoje* Jonas Mačiulis (Maironis), atsakydamas į *Varpo* priekaištus dėl poemos "Tarp skausmų į garbę", "socialinio klausimo" neišsigynė, tačiau teigė, kad tokio Lietuvoje nėra, o ir sąlygų juo užsiimti nėra[524]. Vadinasi, XIX a. pabaigos socialinės katalikybės idėjos nebuvo *terra incognita* apžvalgiečiams[525]. Kad *Apžvalgos* leidėjai ir bendradarbiai buvo susipažinę su egzistavusia problema ir jos samprata Vakarų Europoje bei nauju socialiniu Katalikų bažnyčios mokymu rodo tos srities veikėjų, pavyzdžiui, kardinolo E. Maningo[526] citavimas[527] ar Antano Miluko iš JAV atsiųsti kardinolo Irelando kalbų vertimai publikuoti leidinyje 1893 m.[528] ir 1894 m.[529].

---

[524] St. Garnio [J. Mačiulio] atsakymas į *Varpo* kritiką, *Apžvalga*, 1895, nr. 22, p.

[525] Aleksandro Dambrausko Peterburgo katalikų dvasinės akademijos studijų laikų (1884 - 1888) išrašuose iš perskaitytų darbų yra išrašai apie "ketvirtojo luomo" - darbininkų - padėtį. Žr.: *VUB RS*, f. 1, C. 114, l. 286. Taip pat informacijos apie katalikų suvažiavimą Fuldoje 1890 m., kitos socialinio turinio informacijos. Žr.: *ibid.*, f. 1, C. 112, l. 126; *ibid.*, f. 1, C. 110, l. 85 - 86; *ibid.*, f.1, C. 111, l. 18; [?1894 m.] rugsėjo mėn. 22 A. Dambrausko laiškas Stasiui [?], *VUB RS*, f. 1, 1, E. 370, 12 laiškas (lapai nenumeruoti). Minėtame laiške A. Dambrauskas rašo apie visuomenės reformos būtinumą. Teigė, kad ji neįmanoma be vidinės kiekvieno asmens, sudarančio visuomenę, reformos. Asmens reforma negalima be Dievo, be jo teisės. /..../Tik tai suvokę žmonės ims keistis. (Tomistinės nuostatos).

[526] Kardinolas Eduardas Manningas (1808 - 1892). Anglijos katalikų krikščioniškosios socialinės reformos teoretikas.

[527] J. Szermunelis, [K. Pakalniškis], Ar veikei skambįs mums Maskolei po duszių ?, *Apžvalga,* 1890, nr. 9, p. 66.

[528] A. Milukas, Arcivyskupo Irelando kalba, *ibid.,* 1893, nr. 23, p. 183 -184.

[529] Vertė A. Milukas, Arcivyskupo Irelando kalba apie "Bažnyčią ir amžių", *ibid.*, 1894, nr. 5, p. 37 - 40. Johno Irelando kalba buvo skirta kardinolo Jameso Gibbonso (1834 - 1921) 25 m. vyskupavimo jubiliejui. Beje, abu minėti asmenys buvo "amerikanizmo", t.y. krypties siekusios kai kurių Bažnyčios dogmų reformos bei glaudesnio Bažnyčios prisitaikymo prie JAV kultūrinio, politinio ir religinio gyvenimo realijų, atstovai.

Kardinolo Irelando kalba apie "Bažnyčią ir amžių" - visa XIX a. Bažnyčios socialinio mokymo evoliucijos enciklopedija, pradedant nuo H. F. Lamennais, E. Kettelerio, o baigiant popiežiumi Leonu XIII. Tiesa, komentaras pastarajam straipsniui trumpas, ir, ko gero, rodantis požiūrį į pačios problemos aktualumą Lietuvoje - tikintis, kad "ir mums lietuviams bus šiek - tiek ji akyva"[530].

Apžvalgos straipsniuose nerandame savo veiklos ir nuostatų pagrindimo socialine Leono XIII enciklika *Rerum novarum* (1891 m. gegužės 15 d.)[531]. Tačiau ne dėl to, kad ji nebūtų žinoma, o dėl to, kad *Rerum novarum* pirmiausia buvo suvokta kaip popiežiaus enciklika prieš socializmą[532], o jis nebuvo pagrindine šiame leidinyje nagrinėta problema. Nors *Apžvalgos* straipsniai, kuriuose analizuojama socializmo problema iš dalies atspindėjo ir *Rerum novarum* dvasią. Sakome "iš dalies", kadangi enciklikoje paliestos ekonominės priežastys sąlygoję sunkią darbininkų padėtį *Apžvalgoje* liko nutylėtos. Be to, *Apžvalga* manė, kad ne "peiliais" ir "kumščiais" "darbininkų klausimą" galima išspręsti, o moralės tobulinimo būdu - krikščioniška meile, krikščionišku mokslu ir apšvietimu (ir darbininkų, ir darbdavių)[533]. Taigi klausimas suvokiamas pirmiausia, kaip moralės problema: ją sąlygojo moralės (religijos) vertės smukimas. Beje, ekonominių, politinių priežaščių nutylėjimas, akcentuojant moralinę problemos pusę, buvo būdingas ir Rusijoje legaliai leistai, vadinasi cenzūruojamai. katalikiškai spaudai[534], kuri buvo skaitoma Lietuvos dvasininkų[535]. Pavyzdžiui, *Przegląd Katolicki* savaitraščiui neoficialiai turėjusiam Varšuvos arkivyskupijos leidinio vardą. Jis buvo vienu pagrindinių šaltinių formavusių minėtos problemos suvokimą ir Lietuvos dvasininkijai, taigi ir apžvalgiečiams. *Przegląd*

1899 m. Leonas XIII laišku J. Gibbonsui "Testem benevolentiae" pasmerkė "amerikanizmą". Žr.: B. Kumor, *Historia Kościoła...* ,s. 271 - 272.

[530] Vertė A. Milukas, Arcivyskupo Irelando ..., p. 37.

[531] Naudotasi enciklikos verimu į lietuvių kalbą, kuris pateiktas: *Logos,* 1991, nr. 3, p. 55 - 81.

[532] [?], Atžvilgis į praejusius metus. (isz Nr. 1 "Przegląd Katolicki" 1892 m.), *Apžvalga,* 1892, nr. 5, p. 39.

[533][?], "Darbininkų klausimas", *Apžvalga,* 1894, nr. 9, p. 67.

[534] Būtent tokį socialinio klausimo suvokimą lenkų katalikiškoje publicistikoje akcentuoja R. Dzwońkowski. Žr.: R. Dzwonkowski., *Listy społeczne biskopów polskich 1891 - 1918,* Paris, 1974, s. 46 - 49.

[535] *Varpas* pateikė duomenis, kad Kauno gubernijoje prenumeruojančių minėtą savaitraštį 1889 m. buvo 190. Žr.: [?], Szis tas, *Varpas,* 1891, nr. 7, p. 112. Be to, jau programiniame *Apžvalgos* prospekte buvo paminėtas *Przegląd Katolicki.* Žr.:[?], Iszpažinimas mislies, *Apžvalga,*1889, spalio mėn. 22 d., p. 2.

Katolicki informavo apie enciklikos *Rerum novarum* paskelbimą[536], bei tai, kad ją gavo Lenkijos Karalystės vyskupai[537]. (Nors archyvuose nepavyko rasti žinių apie Vilniaus ir Žemaičių (Telšių) vyskupijas, tačiau logiška būtų manyti, kad ir pastarųjų vyskupai ją gavo), publikavo visą enciklikos tekstą, tačiau be komentarų[538]. Būtent pagal *Przegląd Katolicki* enciklika buvo įvertinta ir *Apžvalgoje*. Minėtas socialinio ir socialistinio klausimų tapatinimas kiek paaiškina ir "darbininkų klausimo" komentarus *Apžvalgoje*.

Taigi ir "darbininkų klausimas" buvo analizuotas[539]. Pasitelkiant Vakarų Europos šalių pavyzdžius buvo aiškintas klasinis darbininkų - darbdavių arba kapitalistų susipriešinimas[540]. Toliau gi aiškinta socializmo siūloma to klausimo sprendimo būdo žala: atmesta revoliucija, klasių supriešinimas bei privačios nuosavybės panaikinimas[541]. Žodžiu, "darbininkų klausimo" analize *Apžvalgoje* siekta parodyti socializmo ideologijos klaidas. Tik Vakarų Europos abstarkcijomis neapsiribota: pavyzdžiu pateikta socialistinės pakraipos lietuviška JAV spauda[542] bei Jono Šliūpo pažiūros[543]. Socialistų veiklos programa, dėl jos antireliginio ("bedieviško") turinio, buvo sutapatinta su Rusijos valdžios siekimais, o socialistų tikslo realizavimo priemonės įvertintos taip pat, kaip buvo vertinamas valdžios įvykdytas baudžiavos panaikinimas - tai esąs nesantaikos tarp luomų ("klasių") kurstymas tam, "kad drumstame barnių vandenyje paskui dėl pravoslavijos žuvis galėtų gaudyti"[544]. Pasaulėžiūrų susidūrimo akivaizdoje deklaruojama ir ginama socialinė

---

[536] Ostatnia encyklika ojca św. o kwestji socjalnej, *Przegląd Katolicki,* 1891, nr. 22, s. 351.Pridursime, kad informacija buvo pateikta gana greitai - gegužės mėn. 16 (28) d. numeryje, tuo tarpu enciklką popiežius paskelbė gegužės 15 d. (n.s.).

[537] Kronika Kościelna Krajowa, *Przegląd Katolicki,* 1891, nr. 31, s. 491.

[538] Encyklika Jego Świątobliwości Papieża Leona XIII o kwestji socjalnej, *ibid.*, nr. 34, s. 529 - 533; *ibid.*, nr. 35, s. 545 - 554; *ibid.*, nr. 36, s. 561 - 570; *ibid.*, nr. 37, s. 577 - 588.

[539] [?], "Darbininkų klausimas", *Apžvalga,* 1894, nr. 9, p. 65 - 67; [?], Pons Szlupas ir jo "darbininkų klausimas" Lietuvoje, *ibid.*, nr. 13, p. 97 - 98.

[540] [?], "Darbininkų klausimas", *ibid.,* 1894, nr. 9, p. 65.

[541] *Ibid.*, p. 66.

[542] *Ibid.*, p. 66.

[543] [?], Pons Szlupas ir jo "darbininkų klausimas" Lietuvoje, op. cit. Beje, J. Šliūpo pažiūros kritikuotos ir 1890 m. aptariant jo knygą "Iszganymas vargdienio". Žr.: Bangputys, [?], Raszliaviszki Rupescei, *Apžvalga,* 1890, nr. 7, p. 51 - 52; *ibid.*, nr. 8, p. 61; *ibid.*, nr. 9, p. 67 - 69; *ibid.*, nr. 10, p. 75 - 76; *ibid.*, nr. 11, p. 82 - 85; *ibid.*, nr. 12, p. 91 - 92; *ibid.*, nr. 13, p. 98 - 99; *ibid.*, nr. 14, p. 107 - 108; *ibid.*, nr. 15, p. 115 - 116; *ibid.*, nr. 16, p. 123 - 124; *ibid.*, nr. 17, p. 130 - 131. *Iszganymas vargdienio* pirmą kartą išleista 1886 m. Niujorke. Žr.: *Lietuvos filosofinės minties istorijos šaltiniai,* Vilnius, 1991, t. 2, p. 345.

[544] [?], Pons Szlupas ir jo "darbininkų klausimas" Lietuvoje, *ibid.*, nr. 13, p. 98.

vienybė. Tuo tarpu, tautos sampratoje, kurios kitimą dar aptarsime, nebuvo vengta ir socialinės įtampos.

VEIKIMAS VISUOMENĖJE. Kita vertus, *Apžvalgoje* teigiamas dvasininko pareigos ir veikimo visuomenėje modelis yra panašus į Leono XIII enciklikoje siūlomą organizuotą katalikų veikimą: savišalpos organizacijų, darbdavių ir darbininkų savitarpio pagalbos draugijų, darbininkų sąjungų steigimą[545]. Tik turinys jų kitas. Leonas XIII tuo siekia darbininkų būklės pagerinimo, sumažinti socialinę įtampą, o *Apžvalga* siekia socialinio aktyvumo ginant katalikų tikėjimą. Pastarąjį tapatinant su lietuviškumu tokia nuostata formavo konfesinę lietuvių tautinio judėjimo programą. *Apžvalgoje* kunigai buvo raginami imtis iniciatyvos - burti žmones į slaptas savišvietos draugijas. Su tuo siejant tautinio sąmoningumo lygio kėlimą[546]. Tokios draugijos pavyzdžiu nurodoma "Atgaja", pasauliečių draugija veikusi nuo 1889 m., savo tikslu įvardijusi švietimą per spaudą[547]. Raginta atnaujinti ir valdžios draudžiamų religinių brolijų veiklą, vėlgi slaptą[548].

Pamirint, anot *Apžvalgos*, liūdną 25 metų nuo popiežiaus valstybės žlugimo datą, buvo aptartas Italijos katalikų veikimas. Beje, Italijos katalikų socialinis veikimas pasižymėjo konservatyvumu. (Jį aptarėme darbo pirmajame skyriuje). Straipsyje rašyta apie vyskupų, kunigų ir ponų susitarimą "daryti naujas draugystes ir kiek tik galima rupinti toms draugystems ekonomiszkas pinigų kasas dėl gelbėjimo vargdienių, atitraukimo jų nuo massonų partijos, o privienijimo prie Kristaus Bažnyczios", kurį palaimino popiežiaus[549]. "Bagotesniems" kunigams ir "ponams" tą siūloma daryti ir Lietuvoje, tokią veiklą priešpastatyti socialistų veikimui, kad Dievas už mūsų "mielaširdystę" tuo pačiu atsilygintų[550]. Kovojant su socialistų įtaka siūloma steigti krikščioniškas savišalpos draugystes, rūpintis gauti valdžios leidimus joms, pateikiamas netgi prašymo pavyzdys[551]. Tačiau "mielaširdystė", labdara tik vienas ir, beje, tradicinis Bažnyčios siūlytas socialinių problemų sprendimo būdas. *Apžvalga* tokią veiklą adresavo tik tiesioginės socialinės paramos reiklalaujantiems. Tuo tarpu patiriantys religinius ar tautinius suvaržymus

---

[545] Jo šventenybės p. Leono XIII enciklika Darbininkų klausimu, *Logos,* 1991, nr. 3, p. 74 - 78.

[546]Jurgis Szermunelis [K. Pakalniškis], Draugysczių reikalingumas, *Apžvalga,* 1891, nr. 2, p. 9 - 10.

[547] Plačiau apie "Atgajos" veiklą. Žr.: V. Merkys, *Knygnešių laikai...*, p. 259-263.

[548]J. S. [K. Pakalniškis], Dėlko maskolei nori isznaikinti brolijas arba brostvas?, *Apžvalga,* 1891, nr. 22, p.169.

[549] [?], Liudnas atsiminimas del Katalikų, *Apžvalga,* 1895, nr. 20. p. 153.

[550] *Ibid.*, p. 154.

[551] [?], Kokiu būdu galima atitraukti žmones nuo socijalistų ir isznaikinti jų tamsią galybć?, *ibid.,* 1896, nr. 5, p. 33 - 34.

priešintis privalo patys[552]. Kunigai (ar net bajorai) gali jiems vadovauti - dirbti ant gero ir naudos brolių[553], tačiau tai turi būti ne nurodinėjimas, o darbas kartu - "mūsų" veikimas. Taigi "klasikinė" - patronalinė socialinė veikla *Apžvalgoje* neatmetama, tačiau ji orientuota tik į tam tikrą žmonių grupę, o pagrindinė dvasininko ir jo ganomųjų veikla turi būti koncentruota į savo tikėjimo ir lietuviškumo sąmoningą apsaugą: atskymų klausimams "kame esame? kas aplink mus dedas? ir ką turime daryti?"[554] paiešką. Pirmiausia tai reiškė - priešintis *savo valia, vienytis, melstis*, o taip pat - ieškoti *mokslo* ir *šviesos* (išryškinta *Apžvalgos*)[555]. Būti *lietuveis* ir *katalikais* ne iš vardo, bet iš *gerų darbų*[556]. Žodžiu, veikti.

Spaudos atgavimo klausimas, švietimas buvo pastovios *Apžvalgoje* nagrinėtos problemos ir pripažintos dvasininko veiklos sferos[557]. Tiesa, būta nuogastavimo, kad tokiomis valdžios cenzūros sąlygomis, atgavus spaudą bus prarastas svarbus tautą jungiantis veiksnys[558], tačiau tai toli gražu nereiškia, kad *Apžvalgai* nerūpėjo spaudos atgavimo klausimas, o juo labiau, kad tai buvo kategoriška *Apžvalgos* nuostata[559]. Manome, kad V. Biržiškos išvada, kuria remiasi ir Leonas Mulevičius, esą "eilė gyvų to laiko lietuvių gyvenimo klausimų, pirmoj galvoje lietuvių spaudos uždraudimas, kaipo tiesiogiai su katalikybe nesusidūrę, *Apžvalgai* beveik visiškai nerūpėjo ir nebuvo

---

[552]Jurgis Szermunelis [K. Pakalniškis], Gera Roda, *ibid.*, 1890, nr. 3, p. 18.

[553] Jurgis Szermunelis [K. Pakalniškis], Draugysczių reikalingumas, *ibid.*, 1891, nr. 2, p. 9.

[554] Jurgis Szermunelis [K. Pakalniškis], Apie Lietuva ir Žemaiczius, *ibid.*, 1890, nr. 2, p. 9.

[555] *Ibid.*

[556] S.[K. Pakalniškis], Pirma diena 1894 metų, *ibid.*, 1894, nr. 1, p.1; *ibid*, Atsisveikinimas su szeis metais, *ibid*, 1895, nr. 24, p. 186.

[557] Jurgis Szermunelis [K. Pakalniškis], Apie Lietuva ir Žemaiczius, *ibid.*, 1890, nr. 2, p. 9. Jurgis Szermunelis [K. Pakalniškis], Gera Roda, *ibid.*, 1890, nr. 3, p. 17-18;

Apie "tikro katalikiško" mokslo naudą rašoma: *ibid*, Keletas žodžių apie isznaikinimą naminės meilės tarp tėvų ir vaikų, *ibid.*, 1891, nr. 7, p. 51; *ibid.*, nr. 13, p. 98; Negudas [?], Neleiskite vaikus daugiau į Narodną iszkalą, *ibid.*, 1893, nr. 18, p. 140 - 141; *ibid*, Dar apie "narodnas szkałas", *ibid*, nr. 19, p. 148-151; A. Guž.[?], Atžvilgis į vaikų mokinimą, *ibid*, nr. 21, p. 163 - 164; [?], Keletas žodžių apie valstines iszkalas, *ibid*, 1895, nr. 22, p. 169-170;

Apie kunigo pareigas, būtinybę rašyti, platinti spaudą ir t.t.: [?], Žinios ir patarimai nuo Redystės, *ibid.*, 1894, nr. 4, p. 31; KPJJB [?], Apie Lietuvos nelaimes, *ibid.*, 1895, nr. 7, p. 50-51. Kovos dėl spaudos metodika aiškinama: [?], Balsas Lietuvos žmonių į mokytuosius brolius, *ibid.*, 1895, nr. 10, p. 75-76; [?], Isz svetur, *ibid*, nr. 13, p. 103; [?], Dar apie lietuviszkos spaudos grąžinimą, *ibid.*, 1896, nr. 5, p. 34 -35.

[558] Paraszė Tabokius [?], Isz szalies žiurint, *ibid.*, 1891, nr. 6, p. 45-46.

[559] L. Mulevičius, Nacionalinio judėjimo socialinė - ekonominė ir politinė programa, *Lietuvių nacionalinis...*, p. 209.

nagrinėjami"[560] yra per daug kategoriška Dėmesys spaudos klausimui buvo gana pastovus, spauda suvokta kaip visapusiško - dvasinio ir "kūniszko" gyvenimo tobulėjimo pagrindas, su ja siejamas tolesnis Lietuvos likimas. Jau *Apžvalgoje* buvo atkreiptas dėmesys į kolektyvinių prašymų dėl spaudos legalizavimo organizavimą, nors straipsnis nebuvo originalus - perspausdintas iš *Varpo*[561]. *Tėvynės Sargas* 1896 m. tęsė ir išplėtė tokio pobūdžio veikmą, tačiau nebuvo pirmasis katalikiškos krypties periodinėje spaudoje.

Kritikuodama liberalizmą ir dažnai tapatindama jį su "bedieviškumu"[562] *Apžvalga* teigė siekianti tautos, tikėjimo, sąžinės laisvės[563]. Nuo tų, kuriuos kritikavo ji skyrėsi tuo, kad savo reikalavimus grindė prigimtine teise - teise iš Dievo. Akcentuodama teisingumo principą, siekė laikytis krikščioniškų moralės normų. Todėl ir gero tikslo - visuomenės labui - teigė neaukosianti moralės[564]. Kadangi katalikų nuostatose moralinis asmens tikslas (išganymas) yra aukščiau už visuomenės interesą. Teigė pasyvų priešinimąsi, jeigu pasaulietinė valdžia peržengia savo kompetenciją - kėsinasi į sąžinės dalykus[565]. Kražių įvykiai taip pat suvokiami, kaip tikėjimo gynimas, todėl ir žmonių auko- pateisintos.

Kita vertus, jų nuostatose atsirandantis ir moralinio, ir materialinio gyvenimo tobulinimo siekis[566], tų dviejų dalių sintezė rodo, kad *Apžvalga*, nors ir pripažino hierarchinę vertybių seką Dievas - asmuo - artimas (šeima) - tauta, tačiau artėjo prie krikščioniškajai demokratijai būdingos personalizmo nuostatos[567] (moderniųjų laikų

---

[560] V. Biržiška, *Iš mūsų laikraščių...*, p. 47.

[561] [?], Balsas Lietuvos žmonių į mokytuosius brolius, *Apžvalga*, 1895, nr. 10, p. 75-76.

[562] Jurgis Szermunelis [K. Pakalniškis], Keletas žodžių apie išnaikinimą naminės meilės tarp paczių tėvynainių, *ibid.*, 1891, nr. 14, p. 105. Tačiau ne visur liberalus yra tapatu "bedieviui". Pavyzdžiui "dabartinis popiežius Leonas XIII yra vienas isz liberaliszkiausių szio amžiaus vyrų". Žr.: A. Milukas, Arcivyskupo Irelandoo kalba, *ibid.* 1893, nr. 23, p. 183. Vadinasi, suvokta ir pozityvi liberalizmo prasmė.

[563] [?], Ant naujų 1895 metų, *ibid.*, 1895, nr. 1, p. 1.

[564] "Ne reikia daryti prasto daikto idant iszeitu isz to geras" teigė polemikoje su J. Šliūpu. Žr.: Bangputys, [?], Raszliaviszki Rupescei. Iszganymas vargdienio. J.S. Kuokštis, *ibid.*, 1890, nr. 8, p. 61. "Nuo velniszko mokslo nejoks geras neiszdygs". Žr.: [?], Kokiu būdu galima atitraukti žmones nuo socijalistų ir isznaikinti jų tamsią galybę?, *ibid.*, 1896, nr. 5, p. 33.

[565] N.[?], Kritika enciklikos Leono XIII, *Apžvalga,* 1894, nr. 24, p. 189.

[566] Tą teigė 1889 m. programiniame numeryje, straipsnyje Parmaina, *ibid.*, 1889, spalio mėn. 22 d. p.1; taip pat: Jurgis Szermunelis [K. Pakalniškis], Žodis i Skaitytojus, *ibid.*, 1890, nr. 3, p. 17; [Buris lietuvių isz Suvalkų gubernijos] Balsas Lietuvos žmonių į mokytuosius brolius, *ibid.*,1895, nr. 10, p. 76.

[567] M. Fogarty, *Christian Democracy ...*, p. 27.

personalizmo), kuri nesupriešina, o bando išlaikyti balansą tarp asmens ir visuomenės, amžinųjų ir laikinųjų tikslų ar interesų[568].

VEIKIMO VISUOMENĖJE PARTNERIAI. Minėtai personalistinei nuostatai yra būdingas hierarchinis visuomenės struktūros, laiduojančios tvarką visuomenėje, suvokimas.

Hierarchinė visuomenės samprata luominėje visuomenėje buvo dvasininko patronalinės laikysenos ir nuostatų sudėtinė dalis. Pirmumas buvo atiduodamas politinę valdžią turinčiam aukštajam luomui. (Aukštasis luomas rūpinasi žemojo dora - turinčia užtikrinti jam kelią į išganymą, o žemasis luomas rūpinasi žemiškais, laikinais dalykais.) Tuo tarpu, visų lygybė buvo substancinė - prieš Dievą[569]. Tačiau XIX a. pabaigos dvasininkui reikėjo suderinti ir krikščioniškąjį mokymą, ir savo tautinio identiteto pasirinkimą bei teigimą. Kaip tai atsispindi dvasininkų, derinančių katalikybę su lietuviškumu - iš esmės žemojo, valstietiškojo luomo domenu - pažiūrose?

Atsakymą tikimės rasti analizuojant tautos sampratos kaitą, kadangi ji rodo, kaip buvo suvokiamas luomas, jo vieta visuomenėje. 1890 m. pirmame *Apžvalgos* numeryje buvo straipsnis "Tikra tevynės meilė"[570], kurio bendraautorius[571] - Kauno kunigų seminarijos inspektorius Eduardas Barauskas nebuvęs lietuviškos kunigų veiklos šalininku[572]. Minėtame straipsnyje, analizavusiame "tėvynės meilės" formas, laicistinis patriotizmas buvo sutapatintas su Rusijos interesu surusinti katalikišką Lietuvą, t.y. sukoncentruotas į valstybės (Rusijos) - Bažnyčios konfliktą. "Teisinga" gi tėvynės meilė yra tokia, kurios vertybių sistemos viršuje - katalikų tikėjimas ir išganymo siekis.

Straipsnyje eksplikuota tautos samprata: teigta, kad "mūsų" tauta susideda iš žmonių aukštesnės kilmės - "ponų" ir žmonių žemesnės kilmės - "šeipjau žmonių"[573]. Abi tos grupės turi savo vaidmenis: pirmieji - reikalingi "yra tautai dėl apšvietimo"ir pavyzdžio, antrieji - "atlieka įvairius laikinus reikalus, kurie yra reikalingi sielos išganymui"[574],

---

[568] Cz. Strzeszewski, *Katolicka nauka...*,s. 144. Apie krikščioniškojo personalizmo elementus Tomo Aviniečio teologinėse nuostatose bei vėlesnę jo raidą žr.: *ibid.*, s. 139-152.

[569] J. Keller, *Katolicka doktryna,* s. 162-163.

[570] D. Skrobłus [P. Viengalis], Tikra tevynes meile , *Apžvalga,* 1890, nr. 1, p. 3-4.

[571] J. Tumas, *Lietuvių draudžiamojo laiko...*, p. 17.

[572] Jis, anot J. Tumo, buvo "senuomenės atstovu", "lenkiškuoju patriotu": *ibid.*, p. 3, 8. Inspektorius nepritarė seminarijos klierikų lietuviškai veiklai, buvo unijinės kultūrinės tradicijos šalininku. Žr.: J. Skvirecko atsakymai apie Kauno kunigų seminariją, *KAK*, b. 291, l. 2.

[573] D. Skrobłus, [P. Viengalis], Tikra tevynes meile , *Apžvalga,* 1890, nr. 1, p. 4.

[574] *Ibid.*,

teikiančiam prasmę tautos egzistavimui. Abiejų grupių "meilė, vienybė, ramumas"[575] yra tautos vystymosi (ėjimo į išganymą) sąlyga, kurią valdžia nori eliminuoti tuos luomus supriešindama. Teigiama, kad, panaikinusi baudžiavą (kuri, esą, ir taip jau savo laiką "atbuvo") valdžia "bando suvesti mūsų krašto ponus į amžiną kerštą su šeip jau žmonėmis"[576]. Žodžiu, tokioje sampratoje socialinė įtampa neįmanoma, pateikiama kaip svetimybė - valdžios politikos padarinys. Kultūrinis (etninis) gi tos įtampos turinys (lietuviškumas - lenkiškumas) visiškai nediskutuojamas.

Panašus požiūris į tautą atsiskleidžia ir *Apžvalgos* leidimo metais visuomenėje funkcionuoti pradėjusiame jau minėtame lietuviškame tekste "Paskutinis pamokslas vieno žemaičių kunigo prieš smertį". Beje, sulaukusiame *Apžvalgos* kritikos[577]. Tekstas gynė istorinės Lietuvos ir Lenkijos ryšius, idealizavo Lietuvos - Lenkijos santykius po unijų[578], pripažino lygiavertį lenkų kalbos funkcionavimą Lietuvoje[579], teigė luomų santarvę bei bajorijos - liaudies švietėjos, gynėjos ir mokytojos vaidmenį[580], o grėsmę matė tik pravoslavų tikėjime[581].

Straipsnyje "Tikra tėvynės meilė" pateiktą luominį tautos modelį sutinkame ir vėlesniuose *Apžvalgos* numeriuose[582], todėl būtų galima manyti, kad tai ne tik esamos padėties konstatacija, bet pozicija, seminarijoje suformuotų nuostatų adaptavimas. Tačiau vienareikšmiškai to teigti negalime. Juo labiau teigti, kad *Apžvalgos* programoje ryškėjo feodalinė ideologija[583]. *Apžvalgoje* galima fiksuoti ir luominės tautos sampratos metamorfozę modernaus lojalumo tautai link. Jos straipsniai komentuojantįs aukštojo luomo laikyseną yra kriktiški pastarojo luomo atžvilgiu dėl sulenkėjimo (t.y. atsisakymo "prigimtos" kalbos), dėl neigiamo požiūrio į tautinį lietuvišką darbą, o taip pat dėl

---

[575] *Ibid.*, p. 3.

[576] *Ibid.*, p. 4.

[577] Nelenkas[?], Isz Lietuvos, *Apžvalga*, 1895, nr. 7, p. 54; [?], Isz Lietuvos, *ibid*, 1895, nr. 20, p. 159.

[578] *Paskutinis pamokslas wiena zemajczu kuniga priesz smerti,* [be leid. vietos], 1899, p. 10, 61.

[579] Ibid., p. 56.

[580] *Ibid.*, p. 11 - 12, 52, 55

[581] *Ibid.*, p. 19.

[582] P. Zuikis [K. Pakalniškis], Isz szalies žiurint, *Apžvalga* , 1890, nr. 17, p. 133; J. Szermunelis, [K. Pakalniškis], Szis - tas apie mūsų bajoriją, kunigiją ir "mužikiją", *ibid.*, 1892, nr. 6, p. 42 - 44; taip pat buvo spausdinti paskutiniai vyskupo M. Valančiaus ganytojiški laiškai visiems Žemaitijos katalikams bei "dvarponiams": Gromata a.a. Jo Mylistos Vyskupo Motiejaus Valanczauskio pas visus katalikus Žemaičių vyskupystės, *ibid.*, 1894, nr. 10, p. 73 - 75; Gromata a.a. Jo Mylistos Vyskupo Motiejaus Valanczauskio i dvarponius (obyvatelus), *ibid.*, nr. 12, p. 89 - 92.

pasyvumo. Teigiama, kad - esą jis neatlieka savo luomo funkcijų (taigi, aukštojo luomo ypatingą vaidmenį pripažįsta) - nėra liaudies apgynėjais, vadais ir pavyzdžiais[584]. Minėta kritika neperžengia "sava" ribų: bajorija nėra eliminuojama iš tautos sampratos, jie tebelieka "mūsų bajorais" - tautos dalimi[585]. Tačiau iš bajorų reikalaujama grįžti prie "prigimtos" lietuvių kalbos[586], kartu kovoti su tautos priešais[587]. O kalbos pakeitimas, anot "Apžvalgos", keičia ir savimonę, ir laikyseną[588]. Vadinasi, toks bajorų luomo "sugrįžimas" reikštų ir jų mąstymo, ir laikysenos pasikeitimą. Tokia liaudies ir bajorų vienybė nėra tolygi ikimoderniai tautai ir jos luomų "vienybei". Manytume, kad *Apžvalgos* tautos vienybė yra artima pasauliečių *Varpo* tautos vienybės idėjai. Pastarieji kaip atsvarą rusifikacijai ir polonizacijai tautiškumą iškėlę aukščiausia vertybe, pasisakė prieš bandymus skirstyti tautą į luomus (klases), atidėjo socialinius klausimus vėlesniam laikui[589]. *Apžvalgoje* pripažįstmi luomai, bet nepriešinami, jų funkcijos visuomenėje išplečiamos, o socialinio klausimo sprendimas atidedamas.

Be to, liaudies vadovų funkciją ir dvasinėje sferoje, ir tautinėje veikloje siekė užimti dvasininkai[590]. Tačiau jų siekiamas santykis su liaudimi - ne hierarcho - siuzereno, o

---

[583] E. Vidmantas, *Katalikų bažnyčia ...*, p. 68.

[584] Redakcijos priedas korespondencijai iš Šiaulių, *ibid,* 1894, nr. 18, p. 143; [?], Isz priežasties knygelės P. D - ro Bassanavičiaus "Etnologiszkos smulkmenos", *ibid.,* 1895, nr. 8, p. 59; [?], Pora žodelių apie Czekų parodą Pragoje, *ibid.*, nr. 17, p. 129 - 130; Pabalda [?], Tytavėnai, *ibid,* nr. 18, p. 140 - 142.

[585] [?], Musų bajorai, *ibid.,* 1893, nr. 16, p. 121-122.

[586] Ragina ir liaudį, ir bajorus saugoti ir vartoti lietuvių kalbą. Žr.: Jurgis Szermunelis, [K. Pakalniškis], Keletas žodžių del atskalunų, *ibid,* 1890, nr. 16, p. 120 - 121; M - s [Marcijonas Jurgaitis ?], Atmink mylėti ir didžioje garbėje łaikyti savo tėvų kałbą, *ibid,* 1892, nr. 3, p. 17 - 18, *ibid.*, nr. 4, p. 25 - 27; A. J.[A. Dambrauskas], Gentiškumas ir Evangelija, *ibid,* 1892, nr. 11, p. 83; [?], "Pro domo sua". Atsakymas kunigui ne - litvomanui, *ibid,* 1894, nr. 14, p. 105 - 108; [?], Guodonė lietuviszkos kalbos Ryme, *ibid,* 1895, nr. 14, p. 105 - 106 ir kt.

[587] [?], Musų bajorai..., p. 121 - 122.

[588] A. Lėgeris [?], Kaip mums reikia taikinties prie Lenkų, *ibid*, 1895, nr. 6, p. 42.
Be to, "Lietuva sziandieną nuo bajorų nereikalauja nei "titulų" nei "privilegijų", kurie ją nei szildo nei szaldo, bet reikalauja parmainos nuomonių, parmainos vidurinio ir virszutinio gyvenimo budo, ot to reikalauja". Žr.: [?], Musų bajorai,..., p.122.

[589] R. Miknys, E. Motieka, Tautiškoji lietuvių demokratų partija: idėjinės - politinės kūrimosi aplinkybės, *LAIS,* t.1..., p. 86 - 87; *LAIS,* t. 10: R. Miknys, Lietuvos demokratų..., p. 20 - 23.

[590] Jurgis Szermunelis [K. Pakalniškis], Ar veikei skambįs mums Maskolei po duszių?, *Apžvalga,* 1890, nr. 9, p. 66; J. Szermunelis [K. Pakalniškis], Szis - tas apie mūsų bajoriją, kunigiją ir "mužikiją", *ibid.,* 1892, nr. 6, p. 42 - 44; Žinios ir pritarimai nuo Redystės, *ibid.*, 1894, nr. 4, p. 30 - 32; Vaiszgantas [J. Tumas], Neiszpildžiusios viltįs, *ibid,* 1895, nr. 4, p. 26; Nelenkas [?], isz Lietuvos, *ibid,* 1895, nr. 6, p. 48; KPJJB [?],

lygiaverčių partnerių - bendradarbių. Taigi tautinį judėjimą susieją su naujais "demokratinės" kilmės kunigais[591] apžvalgiečiai kitaip vertino ir liaudį - aplinką iš kurios jie atėjo. Jie mato save liaudies vadovais, tačiau reikalauja aktyvios laikysenos ir iš kunigų, ir iš liaudies.

Lietuvių - lenkų lygiaverčio partneriavimo, priešinantis Rusijos valdžiai, kontekste (matyt, atsakant į Lenkijos socialistų partijos (PPS) keltą federalistinę Lietuvos - Lenkijos idėją), buvo svarstytas ir "akivaizdžiai" modernus, t.y., tautos be bajorų modelis. Kalbėta apie inteligentų ir "praszcziokėlių" santykius. Tačiau suabejojus lietuvių - lenkų partneriavimo realumu toliau nesvarstytas ir inteligentijos vaidmui[592]. Nors pasaulietinės inteligentijos vaidmuo tautinėje veikloje pripažįstamas[593]. "Apšviestieji", t.y., pasaulietinei ir dvasinei inteligentai laikomi tėvynės globėjais ir vadovais[594]. Tačiau toks vaidmuo jiems pripažįstamas tik tada, jeigu jie nėra 'bedievei", jeigu nesikėsina į tautos tvirtybės pamatą - moralę[595], o ji priklauso nuo religijos. Kadangi tarp pasuliečių inteligentų, ypač leidžiančių spaudą JAV, *Apžvalga* nematė sąjungininkų, tai ir teigė nuo pasauliečių atsiribojanti[596]. "Bedievius" inteligentus *Apžvalga* kriktikavo, polemizavo su *Varpu*, *Ūkininku*. Tačiau tik 1895 m. pabaigoje vienu iš savo uždavinių nurodė ir kovą su jais[597]. Manytume, kad santykių su *Varpu* paaštrėjimą lėmė ne tik *Apžvalgos* pozicija, bet ir pokyčiai *Varpe*- nuosaikiųjų ir radikalų skilimas 1895 m. viduryje[598].

Taigi *Apžvalgos* "Lietuva - lietuviams"[599] modelis artimesnis ne luominės, o modernios tautos sampratai, kurioje visi tautos nariai yra lygūs (ne tik kaip žmonės iš Dievo gavę tą pačią prigimtį - kaip teigia katalikų nuostatos), tačiau lygūs ir savo politiniu (pilietiniu)

Apie Lietuvos nelaimes, *ibid.*, 1895, nr. 7, p. 50 - 51; [?], Keli žodžiai apie kaimieczių sueigas, *ibid*, nr. 24, p. 187.

[591] J. Szermunelis, [K. Pakalniškis], Szis - tas apie mūsų bajoriją..., p. 43.

[592] A. Lėgeris [?], Kaip mums reikia taikinties prie Lenkų, *ibid.*, 1895, nr. 6, p. 43.

[593] J. Szermunelis [K. Pakalniškis], Keletas žodžių apie isznaikinimą naminės meilės tarp paczių tėvynainių, *ibid.*, 1891, nr. 12, p. 89-90; *ibid.*, nr. 13, p. 97-98.

[594] *Ibid.* nr. 12, p. 89.

[595] *Ibid.*, nr. 14, p. 106.

[596] *Ibid.*, nr. 13, p. 97.

[597] S. [K. Pakalniškis], Atsisveikinimas su sziais metais, *ibid.*, 1895, nr. 24, p. 185.

[598] *LAIS*, t. 10: Miknys, Lietuvos demokratų ..., p. 24.

[599] S. [K. Pakalniškis], Pirma diena 1894 metų, *ibid*, 1894, nr. 1, p. 2.

reikšmingumu[600]. Visų piliečių lygybės prieš įstatymus reikalaujama ir iš valdžios: "Bet ar mes nelygias krauname aukas (apieras) su kitais Vieszpatystes gyventojeis? Ar ne užmokame padotkų? Ar ne atliekame kariuomene (vaisko)? Rodos tą viską padarome. Todel už lygias aukas (apieras) turi buti mums lygi ir teisybe"[601].

Nekvestinuojame teiginio, kad *Apžvalga* mėgino įtraukti bajoriją į nacionalinį judėjimą ir, kad būta tuo klausimu įvairių nuomonių[602], tačiau ar skyrė bajorijai vadovaujantį vaidmenį? Greičiausiai - buvo tik linkusi pasidalinti tuo vaidmeniu su bajorija, jeigu ji pasikeistų. Taip, *Apžvalga* džiaugėsi, kad tokių bajorų atsiranda[603], tačiau ne dėl to siūlė jiems palikti titulus ir privilegijas, o todėl, kad pastarieji jau nebetekę savo vertės, kad "dabar" žmogus yra vertinamas ne už titulą, o už sugebėjimus, išsilavinimą: "Szendieną svietas nežiuri *isz kur* tu ateini, bet žiuri *ką* atsineszi t.y. nežiuri ar tu ėsi griovas (grapas) ar kunigaiksztis ar bajoras ar "mižikas", bet žiuri kokia yra tavo iszmintis koksai protas, koksai apszvietimas, žodžiu sakant, žiuri į tą koks tu ėsi *žmogus* patsai savyje" (išskirta *Apžvalgos*)[604].

Taigi *Apžvalgoje* galime fiksuoti ir ikimodernios tautos sampratos egzistavimą, ir jos kaitą moderniosios link. Socialinės (etninės) įtampos gi siekta išvengti abiejose. Tačiau, kai modernėjimo tendencijoje buvo įžvelgta grėsmė lenkiškajai kultūrai Lietuvoje, tada apžvalgiečių veikla ir nuostatos buvo įvardintos liga - "litvomanija". Pastaroji vis dažniau įgaudavo ir socialinį - valstiečių - bajorų supriešinimo turinį[605], nors "sociališkojo klausimo" tokio, koks jis buvo Vakarų Europoje, anot J. Mačiulio (Maironio) - nematė.

Apžvalgoje socialinio klausimo sampratą bei dvasininkų veikimo turinį lėmė lietuvių tautinis judėjimas, dvasininkijos apsisprendimas jo atžvilgiu. Katalikų bažnyčios socialinis mokymas ir krikščioniškosios socialinės reformos šalininkai nebuvo apžvalgiečiams

---

[600] "Visa syla yra šeip jau žmonėse", teigė K. Pakalniškis kalbėdamas apie kunigų ir liaudies vienybės galią ginant katalikybė. Žr.: Jurgis Szermunelis [K. Pakalniškis], Ar veikei skambįs mums Maskolei po duszių?, *ibid.*, 1890, nr. 9, p. 66. "Ar praščiokas ne žmogus ?" (beje, "žmogų" vartoja bendrine prasme, o ne kaip žemesnio luomo asmens įvardijimą) - vėlgi klausė, gindamas lietuvių ir lenkų kalbų lygiavertį statusą. Žr.: Jurgis Szermunelis [K. Pakalniškis], Keletas žodžių del atskalunų, *ibid*, 1890, nr. 16, p. 121.

[601] Jurgis Szermunelis [K.Pakalniškis],Gera Roda, *ibid.*,1890, nr. 3, p.17.

[602] L. Mulevičius, Nacionalinio judėjimo socialinė - ekonominė ir politinė programa, *Lietuvių nacionalinis...*, p. 186.

[603] *Ibid.*

[604] [?], Musų bajorai, *Apžvalga,* 1893, nr. 16, p. 122.

[605] [?], Amerika, *ibid*, 1895, nr. 23, p. 181 -182.

nežinomi, tačiau apžvalgiečių veiklos sąlygos bei tai veiklai keliami tikslai socialinį klausimą "klasikine" Vakarų Europos samprata darė marginaliniu.

Valdas Pruskus, kalbėdamas apie socialinio klausimo iškilimą ir jo aiškinimą, teigia, kad XIX - XXa. sandūroje lietuvių katalikiškoje spaudoje šis klausimas nebuvo struktūralizuotas - nebuvo tapęs vienos ar kitos socialinės grupės (valstiečių, darbininkų) klausimu[606]. Mes gi manome, kad tautinės tapatybės klausimas ir buvo socialinio klausimo turinys XIX a. pab. lietuvių katalikiškoje spaudoje, o strultūralizavosi jis tuo aiškiau, kuo aiškesnė ir aštresnė buvo įtampa tarp dviejų tautiškumų - lietuviškumo ir lenkiškumo (dažnai identifikuojamų su liaudimi (valstiečiais) ir bajorais). Nelegalioje katalikiškoje spaudoje kalbama ne tik apie "laimingą ir nelaimingą žmogų"[607], bet ir apie priežastis jį tokiu darančias, taip pat ieškoma būdų tokią situaciją pakeisti.

POLITINĖS NUOSTATOS. Savo tikslus realizuoti *Apžvalga* siekė legalaus priešinimosi valdžiai būdu[608]. Nors gana sudėtinga suderinti nelegalų laikraštį su legaliu priešinimosi būdu. Tokia pozicija pirmiausia reiškė "naujstų arba revoliucijų" atmetimą - laikyseną, kurią katalikiška *Apžvalga* gynė nuo pirmųjų leidimo metų[609].

Keliamų tikslų realizavimo būdas yra viena iš sąlygų, kurios egzistavimas leidžia kalbėti apie krikščioniškas demokratines nuostatas. Ją eksplikuoja politinių *Apžvalgos* nuostatų analizė. Dėl jos politinės laikysenos istoriografijoje gana vienareikšmiškai teigima apie pastarosios promonarchistines nuostatas ar procarizmą[610], priekaištaujama dėl Lietuvos politinių projektų neturėjimo[611]. Kita vertus, pripažįstama ir griežta caro valdžios kritika[612]. Beje, M. Krupavičius teigia, kad *Apžvalgoje* buvo iškelta ir nepriklausomos

---

[606] V. Pruskus, Katalikų socialinė mintis Lietuvoje (XIX a. antroji pusė - XX a. pradžia), *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis,* t. 9, Vilnius, 1995, p. 110.

[607] *Ibid.*, p. 111.

[608] J. Szermunelis [K. Pakalniškis], Pastarasis szio meto "Apžvalgos" numeris, *Apžvalga,* 1891, nr. 24, p. 186.

[609] [?], Iszpažinimas mislies, *ibid.*, 1889 m. spalio 22 d., p. 2. Teigė kariausianti "kčstinį karą" prieš valdžią: viską kentėti, bet nieko nedaryti, kas priešinga tikėjimui. Žr.: D. Skrobłus [P. Viengalis], Tikra tevynės meile, *ibid.*, 1890, nr. 1, p. 4. J. Szermunelis [K. Pakalniškis], Pastarasis szio meto "Apžvalgos" numeris, *ibid.*, 1891, nr. 24, p. 186.; [K. Pakalniškis], Metams besibaigiant, *ibid.*, 1894, nr. 24, p. 186.

[610] R. Vėbra, *Lietuvos katalikų...*, p. 121; E. Vidmantas, *Katalikų bažnyčia...*, p. 67 - 74; E. Vidmantas, Inteligentijos vaidmuo. Jos idėjinė diferenciacija, *Lietuvių nacionalinis ...*, p. 168; L. Mulevičius, Nacionalinio judėjimo socialinė - ekonominė ir politinė programa, *ibid.*, p. 209 - 210.

[611] M. Römer, Litwa..., s. 208 - 212.

[612] *Ibid.*, s. 209; M. Biržiška, *Iš mūsų laikraščių ...*, p. 47.

Lietuvos idėja[613]. Visi minėti teiginiai nėra be pagrindo, tačiau vargu ar būdingi tik "klerikalams". Juk pasauliečių *Varpo* politinė programa iki skilimo 1895 m. nepasižymėjo aiškiu politinių tikslų formulavimu[614]. Taigi, eklektiškumas nėra tik katalikiškosios krypties spaudinių bruožas, bet greičiau tendencija atspindinti savos laikysenos, veikimo būdo paieškas. Vargu ar tokia "neaiški" *Apžvalgos* laikysena paaiškintina tik tradiciniu krikščionybės postulatu, kad kiekviena valdžia yra iš Dievo[615], tarytum tai savaime suponuotų lojalumą monarchijai. Be to, *Apžvalga* žinojo ir aiškai skyrė pasaulietinės ir dvasinės valdžios kompetencijas[616].

Pažymėsime, kad ir minėtasis "tradicinis" krikščionybės postulatas popiežiaus Leono XIII enciklikose buvo naujai eksplikuotas, atskleidžiant dvigubą valdžios pobūdį: pirma, pripažįstama valdžios teisė valdyti gauta iš Dievo[617], o antra, pripažįstamas valdymo faktas, kuris praktikoje yra vykdomas asmens (ar asmenų) [618]. Taigi valdymo forma nereglamentuojama: "nėra jokių racijų, kodėl Bažnyčiai nebūtų vistiek vieno ar daugelio asmenų rankose esanti valdžia, jei ji yra tiesėta ir siekia bendro gero"[619].

Pagrįstai gali kilti abejonių, kiek *Apžvalga* žinojo popiežiaus politikos teorinius niuansus, kiek jai buvo prieinami patys šaltiniai - enciklikos, kiti dokumentai ? Pavyzdžiui, enciklika apie krikščionišką valstybę *Immortale Dei* nebuvo publikuota katalikiškoje legalioje spaudoje[620]. Analizuojant "socialinį klausimą" buvo minėta, kad spauda lenkų kalba buvo svarbus šaltinis. Ir ne tik legali, Rusijoje leista, suvaržyta

---

[613] M. Krupavičius, Krikščioniškoji demokratija Lietuvoj, *Krikščionis demokratas,* 1927, nr. 3 - 5, p. 49.

[614] *LAIS,* t. 10: R. Miknys, Lietuvos demokratų partija...,p. 24 - 25.

[615] E. Vidmantas, *Katalikų bažnyčia s...,* p. 68.

[616] Juozapas iš Popšutės [J. Tumas], Apie priklausymą svietiškų valdžių, *Apžvalga,* 1890, nr. 12, p. 89 - 90; J. Szermunelis [K. Pakalniškis], Pastaras szio meto "Apžvalgos" numeris, *ibid.*,1891, nr. 24, p. 186. Savo palankumą tam principui *Apžvalga* išsakė informuodama apie pasirodžiusį lietuvišką enciklikos "lenkų vyskupams" vertimą (ko gero vertimas buvo atliktas ne *Apžvalgos* iniciatyva), bet pridėjo, kad ne tik valdžiai priklauso atiduoti kad dera, bet ir valdžia pavaldiniams turi atiduoti kas jiems priklauso - laisvę. Žr.: F. M. [?], Szvento Tėvo popiežiaus Leono XIII. Encyklika arba gromata visiems Lenku arcivyskupams ir vyskupams 1894 metuose, *ibid.,* 1894, nr. 15, p. 117.

[617] Minėta teisė teigiama daugelyje enciklikų, tačiau itin daug dėmesio jai enciklikoje *Immortale Dei* (1885 m. lapkričio 1 d.). Beje, *Przegląd Katolicki* jos publikacijos nėra. Žr. R. Dzwonkowski, *Listy społeczne...,* s. 47.

[618] B. Sobolewska, Z problematyki ewolucji doktryny katolickiej w kwestii stosunku Kościoła i państwa, *Państwo i prawo,* 1966, zeszyt 6, s. 935.

[619] Apie politinę valdžią *(Diuturnum illud), Paskutiniųjų Popiežių Enciklikų...,*p. 72.

[620] R. Dzwonkowski, *Listy społeczne...,* s. 47.

cenzūros. Vienas didžiausių *Apžvalgos* autoritetų buvo Jogailos universiteto Krokuvoje profesorius Józefas Pelczaras, kuris savo darbuose[621] sintetino Leono XIII nuostatas.

Vienareikšmiškai teigti, kad tik dėl savo angažuotumo Bažnyčiai *Apžvalga* buvo ištikima monarchistinei valdymo formai, nėra pagrindo. Faktas, kad visus leidimo metus ji liko ištikima nesipriešinimo "maištu" principui taip pat to nepatvirtina. Juk buvo reikalauta aktyvios pozicijos[622] iš dvasininkų, iš liaudies ginant tikėjimą (identifikuojamą su lietuviškumu), o tai peržengė pasyvaus priešinimosi ribas, skatino socialinį aktyvumą. Vargu ar pasyviu vadintinas *Apžvalgos* raginimas ginti ketinamą uždaryti Kražių vienuolyno bažnyčią, nesibijant ir galvą padėti "už tikėjimą, už bažnyčią ir tėvynę"[623].

Apžvalga teigė evoliucinį, o ne revoliucinį pokyčių visuomenėje ir valstybėje kelią. Tuo tarpu naujoji demokratinė valdymo forma - respublika - dažnai asocijavosi su revoliucija[624].

Taigi *Apžvalga* pirmiausia gynė krikščionišką teisėtos valdžios principą (teisėta valdžia yra ta, kuri suvokia savo kompetencijos ribas, atsižvelgia į visuomenės poreikius - "visuomenės labą", netrugdo siekti aukščiausio tikslo - išganymo[625]), o ne jos konkrečią formą. Teiginiai, kad reikia valdžios klausyti dažnai būdavo socialistinės ideologijos kritikos leitmotyvu[626]. Kaip jau minėta, ir enciklikos "lenkų vyskupams" "*Apžvalga* nenorėjo "pastebėti" būtent tiek dėl pastarojoje skelbiamo klusnumo valdžiai, o dėl dvasininkų perdidelio sąžiningumo visose gyvenimo srityse (dvasinėje ir pasaulietinėje) rą nurodymą vykdant.

Kalbėta *Apžvalgoje* ir apie "savistovios viešpatystės, kurioje bus liuosybė tikėjimo ir sąžinės"[627] galimybę, bei galimybę "išsipainioti" iš dabartinės "vergijos", bet tai palikta Dievo valiai bei pokyčiams Europos politiniame "horizonte". Jeigu pirmoji sąlyga yra

---

[621] *Apžvalgoje* cituojamas jo darbas *Życie duchowne czyli doskonalość chrześcijańska*, 2 t.,(iki 1908 m. buvo 6 leidimai). Nuo 1899 m. J. Pelczar - Pšemislo vyskupas, pasižymėjęs socialine veikla.

[622] T. y. reikalavimas būti lietuviu "ne tik iš gimimo, bet ir iš pasielgimo". Žr. :[?], "Pro domo sua", *Apžvalga*, 1894, nr. 14, p. 105. Arba - būti lietuviais ir katalikais ne iš vardo, bet iš gerų darbų. Žr.: S.[K. Pakalniškis], Atsisveikinimas su sziais metais, *ibid.*, 1895, nr. 24, p. 186.

[623] J. B.[?], Lietuvei ir Žemaiczei saugokitės, *ibid.*, 1892, nr. 2, p. 10.

[624] Kurmis isz dobiłų [A. Žeimavičius], Brazylija, *ibid.*, 1890, nr. 18, p. 143.

[625] Apie pagrindines krikščionių piliečių pareigas (*Sapientiae Cristianae* - 1890 m. sausio mėn. 10 d.), *Paskutiniųjų popiežių enciklikų...*, p. 144 - 145.

[626] Pvz.: "Tegul tokie Jonai [J. Šliūpas] mus nekelia į maištą prieš mūsų valdžią, mes mylime ir šloviname savo valdžią, nes ji iš Dievo valios duota". Žr.: Juozas Miglovara, Sziaulei, *Apžvalga*, 1890, nr. 20, p. 156.

[627] [?], Ant naujų 1895 metų, *ibid.*, 1895, nr. 1, p. 1.

būdinga konfesinei krypčiai, tai antroji - nesvetima ir pasauliečiams[628]. Galimybė atsiskirti nuo Rusijos išdėstoma ir straipsnyje, perspausdintame iš *Vienybės*, kuriame bene aiškiausiai išdėstyta politiškai savarankiškos Lietuvos idėja[629]. Teigta, kad norima pasiekti tokį tautos sąmoningumo lygį, kad ji ne tik atsilaikytų prieš rusifikaciją, bet dar "pasiremdos ant teisybės, imtu reikalauti atsiskyrimo nuo Rosijos ir užsimanytu jieškoti savvaldystės"[630]. Priemonės, kuriomis siekiama tikslą realizuoti rodo pastangas suderinti ir konfesinės, ir pasaulietinės srovės interesus. Rūpintasi ekonominių - socialinių klausimų sprendimu, pilietinėmis teisėmis, spaudos atgavimu. *Apžvalgos* redakcija, nors ir nesiėmė komentuoti minėto straipsnio, bet jau pats faktas, kad jį publikavo, rodo jog ji buvo linkusi svarstyti Lietuvos politinės ateities klausimą, neatmetė išsivadavimo iš Rusijos galimybės. Pasitikėjimas Dievo valia nereiškia siūlymo nieko neveikti, o veikimas vardan tikėjimo, kuris *Apžvalgoje* tapatintas su lietuviškumu, objektyviai suponavo dėmesį jo raiškos erdvei - Lietuvai. Ji nebuvo konkretizuota, apibrėžta geografiškai, bet jau pats leidinio pavadinimas yra nuoroda į ją.

III.3.2. Tėvynės Sargas 1896 - 1904 m.

1896 m. pasirodęs *Tėvynės Sargas* buvo naujos kokybės konfesinės krypties lietuvių tautiniame judėjime leidinys, nors sargiečių atskira, priešinga apžvalgiečiams, politine idėjine grupuote[631] nevadintume. Mūsų vartojamas sargiečių terminas reiškia apie šį leidinį besitelkusius, bendradarbiavusius asmenis. Mus domina kaip ir kokie šiame leidinyje išryškėję dvasininko veikimo visuomenėje motyvai, tikslai, taktika išreiškia krikščioniškąsias demokratines nuostatas.

Lietuviškosios krikščioniškos demokratijos istoriografija neakcentuoja skirtingo *Apžvalgos* ir *Tėvynės Sargo* požiūrio į pasaulietinę inteligentiją[632], nors fiksuotas jis yra[633].

---

[628] L. Mulevičius, Nacionalinio judėjimo socialinė - ekonominė ir politinė programa, *Lietuvių nacionalinis* ..., p. 207.

[629] [?], Praneszimas apie naują laikrasztį, *Apžvalga,* 1895, nr. 13, p. 103 - 104.

[630] *Ibid.*, p. 103.

[631] E. Vidmantas, Inteligentijos vaidmuo. Jos idėjinė diferenciacija, *Lietuvių nacionalinis išsivadavimo judėjimas...*, p.169.

[632] M. Krupavičius, Krikščioniškoji demokratija Lietuvoj, *Krikščionis...*,p. 48-51; M. Krupavičius, Krikščioniškoji demokratija Lietuvoje, *Tėvynės...*, p. 8-10;

[633] A. J. Kasulaitis, *Lithuanian ...*, p. 40.

Katalikiškosios tautinio judėjimo srovės istoriografija minėtą skirtumą įvardija, tačiau nelaiko svarbiu. Pabrėžia, kad abiejuose leidiniuose liko tie patys katalikybės ir tautiškumo derinimo rūpesčiai[634]. Skirtingas požiūris į pasaulietinę inteligentiją yra reikšmingas analizuojant krikščioniškosios demokratijos genezę. Be to, kad jis rodo modernaus lietuviškosios visuomenės modelio (taigi, ir su juo susijusių problemų) adaptavimą dalyje dvasininkijos, dar rodo ir galimybę į krikščioniškąjį demokratinį judėjimą įtraukti ir pasaulietinę inteligentiją - išplėsti krikščioniškosios demokratijos raiškos bazę. (Kitas klausimas, kiek ta galimybe buvo pasinaudota.).

Analizuojant tautos sampratą *Apžvalgoje* buvo pažymėta, kad pasaulietinės inteligentijos reikšmės "tautos kėlimo" darbe ji neatmetė, bet visgi skelbė nuo inteligentojos atsiribojanti dėl "bedieviškumo". Savo bendradarbiu ir adresatu *Apžvalga* pasirinko liaudį. *Tėvynės Sargo* tokia vienpusiška pozicija netenkino.

Dar 1893 m., Seinų kunigų seminarijos klierikų P. Būčio ir A. Dubinsko, *Varpo* pozicijų šalininkų[635], iniciatyva buvo bandyta tartis su *Apžvalgos* redaktoriumi K. Pakalniškiu, kad jis pakeistų laikraščio toną, požiūrį į pasauliečius, tačiau susitarti nepavyko. Anot, J. Tumo, Žemaičių seminarijos klieriko deleguoto tartis, K. Pakalniškis "klausėsi, šypsojosi, nieko nesakė, bet matėsi, kad nepritaria. Jis tada nieko nelaukė iš svietiškių - pozityvistų ir nesuprato jog, 'kunigas su pozitivistu" galės kuomet nors iš vieno darbuotis arba kad pozityvistai pasidarytų aiškiais Katalikų Bažnyčios nariais./.../ *Apžvalga* pasiliko tokia pat, kokia buvus, bet aš [J. Tumas, V.Ž.] kiek įnirtau ir darbu pasiryžau, patapęs kunigu, ją paversti į B. [P. Būčio, V.Ž.] ir D. [A. Dubinsko, V.Ž.] nurodytąją pusę"[636]. Tačiau planuoto darbo J. Tumas ėmėsi tik 1895 m. pabaigoje, iš Kuršo gubernijos grįžus į Mosėdį. Ir tai buvo ne *Apžvalgos* redagavimas, o naujo leidinio organizavimas kartu su Kretingos vienuolyne bausmes atliekančiais "nepatikimais" valdžiai kunigais[637]. Dauguma jų buvo seminarijos laikų bendramoksliai ar net bendrakursiai, pvz., Felicijonas Lialis ir Kazimieras Kazlauskas (abu baigė Žemaičių seminariją 1892 m.), slaptos klierikų organizacijos nariai (F. Lialis, J. Tumas), panašaus amžiaus (gimę apie 1860-1870 m.) ir socialinės kilmės - valstiečiai.

---

[634] E. Vidmantas, *Katalikų bažnyčia* ..., p. 75. E. Vidmantas šiuo klausimu sutinka su A. Merkelio pozicija.

[635] 1889 - 1892 m. varpininkų suvažiavimuose dalyvavo ir Seinų seminarijos klierikai, Seinų vyskupijos dvasininkai. Žr.: *LAIS*, t. 10: R. Miknys, Lietuvos demokratų ..., p. 174-175.

[636] 1911 m. kovo 16 d. J. Tumo laiškas Sofijai [Čiurlionienei ?], *VUB RS*, f. 1, F. 58, l. 153.

[637] P. Paystrietis, Kun. F. Lialis - komandiras ir "Tėvynės Sargo" pradžia, *Mūsų Senovė*, 1922, nr. 4-5, p. 634-636.

Be minėtų kunigų Kretingos vienuolyne tuomet dar buvo kunigai: Jonas Juozapavičius (Juozapaitis)[638] (g. 1867 m., įšventintas į kunigus 1889 m). Nuo 1894 m. gruodžio iki 1896 m. gruodžio[639] - Pranciškus Petras Gugis (g. 1867 m., įšventintas 1890 m.). 1896 m. gegužę - 1898 m. rugsėjį[640] - Adomas Pronckūnas (g. 1872 m., įšventintas 1894 m.). Nuo 1896 m. spalio iki 1897 m. balandžio - ten buvo ir kun. Kazimieras Domarkas (g. 1864 m., įšventintas 1890 m.)[641]. Stanislovas Stakelė (g. 1863 m., įšventintas 1885 m.) taip pat gyveno Kretingos vienuolyne, bet jau ne kaip kalinys, o kaip neturintis paskyrimo vietos[642].

Tarp *Tėvynė Sargo* sumanytojų, pirmųjų metų bendradarbių buvo dvasininkų turėjusių bendradarbiavimo (ar pozityvaus bendravimo) ir su pasauliečiais inteligentais - varpininkais - patirties. Seinų seminarijos auklėtiniai (P. Būčys, A. Milukas) buvo įsitraukę į varpininkų veikimą dar nuo devintojo dešimtmečio pabaigos, *Varpas* buvo platinamas seminarijoje[643]. Tiesa, apie 1894-1895 m. santykiai atšalo. J. Tumas vikaraudamas 1894-1895 m. Mintaujoje (Jelgavoje) buvo lietuvių inteligentų kolonijos (ten tuomet gyveno Jonas Jablonskis, Motiejus Lozoraitis), kuriems, anot J. Tumo, buvo pramušta galva dėl lietuviškos spaudos, narys[644]. Nors Mintaujoje būta ir kitų patyrimų: pasauliečių ir dvasininkų kortuotojų[645],"vinto" bei vyno mėgėjų, moterų draugija[646] ir dvasinis diskonfortas dėl tokio gyvenimo, neveiklumo ir rutinos[647]. J. Tumo to laikotarpio pamoksluose (lenkų kalba) yra gana ryški, jo nuomone, inteligentijos ligų - materializmo,

---

[638] *Lietuvių Enciklopedija,* Bostonas, 1956, t. 8, p. 41; Petras Paystrietis, Kun. F. Lialis...,p. 633.

[639] *Lietuvių enciklopedija,* Bostonas,1956, t. 8, p. 41.

[640] *Ibid.,* t. 24, 1961, p. 98.

[641] *Ibid.,* t. 5, 1955, p. 104.

[642] Rylys [?], Pasvalys, *Tėvynės Sargas,* 1896, nr. 3. p. 39-40.

[643] J. Stakauskas, Lietuviškoji sąmonė Seinų seminarijoje, *Tiesos kelias,* 1939, nr. 9, p. 648-653; Vyskupo P. P. Būčio *Atsiminimai,* Chicago, 1966, t. 1, p. 107; *LAIS:* t.10, R. Miknys, Lietuvos demokratų..., p. 174-175. Plačiau apie pasaulietinės ir konfesinės grupių santykius 1890-1895/6 m., įtakingiausias asmenybes žr.: J. Ambrazevičius, Ideologinių grupių santykiai "Aušros"ir *Varpo* gadynėje, *Krikščionybė Lietuvoje. Praeitis. Dabartis. Ateitis,* Kaunas, 1938, p. 236-238.

[644] J. Tumas, Lietuvių kultūros centrai Mintaujoje, *Lietuvos aidas,* 1928, nr. 75.

[645] A. Tyla, Vaižganto ir jo brolio Jono Tumo 1896-1897 m. byla dėl draudžiamos literatūros platinimo, *Literatūra. AMMD,* 1970, t.12, sąs. 1, p. 38

[646] Plačiau žr.: J. Tumas, Lietuvių kultūros centrai Mintaujoje, *Lietuvos aidas,* 1928, nr. 74-76; 1898 m. vasario 11 d. Juozo Bakučionio [jis 1895 m. buvo paskirtas vietoje J. Tumo į Mintaują, V. Ž.] laiškas J. Tumui, *VUB RS,* f.1, F. 545, laiškas 23 (taip pat 22,24).

[647] Vaižgantas, *Raštai,* Kaunas,Vilnius, 1922, t. 3, p. 131-132.

religinio indiferentizmo - kritika[648]. Tačiau ji santykių su lietuviais inteligentais negadino, buvo pretekstu diskusijoms. Taigi būsimiesiems sargiečiams pasauliečiai neatrodė nesutaikomais priešais. Kaip minėta pozicija konkretizavosi *Tėvynės Sargo* puslapiuose?

"AUKSO VIDURIO" SANTYKIUOSE SU PASAULIETINE INTELIGENTIJA SIEKIMAS. Pagrindinis *Tėvynės Sargo* nuostatų formuotojas buvo J. Tumas. Tiesa, *Tėvynės Sargo* redaktoriaus atsakomybę J. Tumas prisiėmė tik nuo 1897 m. nr. 12[649], tačiau jo ranka rašytų straipsnių kiekis jau 1896 m. (vadinamojoje slepiamojoje laikraščio "A" dalyje) įspūdingas ir iškalbingas: kai kuriuose numeriuose siekė 69%, o viso sudarė 41% (žr.: 5 Priedą)[650]. Pagrįstai A. Merkelis 1896 - 1902 m. laikotarpiu J. Tumui pripažįsta leidinio ideologo vaidmenį[651], nors ideologijos turinį apibūdina kaip miglotą. 1934 m. išleistoje J. Tumo biografijoje teigia sargiečius turėjus "įgimtą" tautinę ideologiją pasireiškusią praktiniu veikimu, nors teorijoje buvo sunkiai išreiškiami katalikybės ir tautiškumo derinimo principai[652]. Manome, kad *Tėvynės Sargo* - nelegalaus leidinio puslapiuose - buvo išreikštas ir praktinis veikimas, ir teorinės sargiečių nuostatos sintetinant katalikybę ir tautiškumą. "Miglotumą" daugiau lemia retrospektyvus žvilgsnis, o ne tuometinio ideologinio konteksto analizė.

Tėvynės Sargo programiniuose straipsniuose, kurių autorius J. Tumas, teigta, kad bus saugomi ir inteligentų ir "prastesnių lietuvių" reikalai[653]. Ketinta šviesti, kaip teisingai iš valdžios savo teisių reikalauti, kaip ekonominiame gyvenime įveikti žydų įtaką ir kaip su "išgamomis lietuviais" elgtis. Paaiškinta, kad taip yra vadinami "bedieviai", raštais platinantįs savo pažiūras, išjuokiantįs ir kritikuojantįs tikėjimą, bažnyčią, kunigus bei tokie, kurie valdžiai įduoda "lietuvius raštininkus", spaudinių platintojus ir skaitytojus[654]. Taigi, galimi "priešai" diferencijuojami. Bendradarbiavimo su pasauliečiais inteligentais galimybė neatmetama, nors ji ir prilyginama tobulybės siekimui. Dvasininkų - "klerikalų davatkų" ir pasauliečių - "bedievių, liberalų" skilimas laikomas natūraliu dalyku. Esminiu abi grupes skiriančiu bruožu yra laikomas ne bendrai skirtingas švietimo reikšmės tautos sąmoninimo

---

[648] J. Tumo pamokslai, 1894 m., *Maironio lietuvių literatūros muziejus*, R 1 12037, R 1 1696, l. 106-107.

[649] Dabartinis "Tėvynės Sargo" ir "Žinyčios" redaktorius [J. Tumas], Vardan Dievo ir Tėvynės ir per 1902 metus, *Tėvynės Sargas,* 1902, nr. 1, p. 3

[650] Skaičiuota pagal pagal J. Tumo pateiktą bibliografiją: *VUB RS,* f.1, b. D.651.

[651] A. Merkelis, Tėvynės Sargas, *Židinys,* 1931, nr. 10, p. 245.

[652] *Ibid.*, 63-64.

[653] Vaižgantas, *R* 5, p. 57.

[654] *Ibid.*, p. 52-53.

darbe vertinimas, o nesutarimas dėl švietimo pobūdžio[655]. Esą vieni teigia, kad švietimas turi kelti tik ekonominę žmonių gerovę ir su tuo sieja tautos vystymąsi, o kiti - švietimo neatsieja nuo moralinio ugdymo taip susiedami švietimą su religija. Pasauliečiai tokio ryšio nepripažino.

Minėtuose straipsniuose buvo ir kategoriškumo teigiant savo programą ir ginant savo poziciją, tačiau greta buvo ir pasirengimas ieškoti "aukso vidurio", pozityviai diskutuoti: "mislių apsimainymas turi būti, juk niekas negali geisti, o ir geisdamas pasiekti tą, kad visi būtų vienokių apie visus daiktus nuomonių. Gali būti anos klaidingos, galinės, betgi iš susitrynimo aiškiai pasirodo, kame tiesa, o tankiai - kame "aukso vidurys"[656]. Tai atskleidžia J. Tumo, istoriko Vinco Trumpos žodžiais tariant, buvusio už priešingumų derinimą ir lyginimą[657], poziciją. Nors tokią poziciją pasauliečių inteligentų atžvilgiu išlaikyti laikraštyje, kuris reikalauja kolektyvinio darbo, kuriame daugumą bendradarbių sudarė dvasininkai, gana sudėtinga.

Tėvynės Sargas jau 1896 m. patraukė savo pusėn *Apžvalgoje* bendradarbiavusius kunigus Joną Ulickį, Adomą Žeimavičių, A. Dambrauską, nors daugiausiai tais metais rašė patys naujo leidinio įkūrėjai, pvz., J. Tumas, K. Kazlauskas. Vėliau, 1896 m. gale *Apžvalgai* nustojus eiti, atsirado ir daugiau bendradarbių. Jų, dirbusių ir *Apžvalgoje*, ir *Tėvynės Sarge* fiksavome septyniolika[658]. Bendradarbiavo ir pasauliečių - keletas bajorų, dvarininkų (Vladas Putvinskis, Marija Tiškevičiūtė[659]), knygnešys Matas Slančiauskas, bendradarbiavo ir lietuviškos nelegaliosios spaudos senbuviai - J. Basanavičius, M. Davainis - Silvestraitis, kiti pasauliečiai, bet ne jie diktavo laikraščio toną. Todėl realiai būta įvairaus pobūdžio straipsnių. Tačiau radikaliausi, kritiškiausi pasauliečių inteligentų atžvilgiu, buvo spausdinti ne J. Tumo redaktoriavimo laikais, o vėliau[660]. Ir, ko gero, buvo nulemti bendro ideologinių grupių diferencijavimosi ir radikalėjimo. Dėl K. Kazlausko straipsnio "Vilkas avies kailyje", spausdinto 1896 m.[661] kritikos, J. Tumas sutiko su

---

[655] *Ibid.*, p. 55

[656] *Ibid.*, p. 58

[657] V. Trumpa, *Lietuva XIX amžiuje,* Chicago, 1989, p. 218, 226.

[658] P. Būčys, A. Durskis, An. Dambrauskas, A. Dambrauskas, J. Milevskis, A. Milukas, F. Lialis, J. Lideikis, K. Pakalniškis, J. Paškevičius, Petrulis, B.Prapuolenis, J. Tumas, J. Ulickis, P. Urbanavičius, A. Žeimavičius, J. Žebris. Skaičiuota pagal: V. Biržiška, *Iš mūsų laikraščių ...*, p. 48-51; *Lietuvių enciklopedija,* Bostonas, t. 31, p. 120-123. Taip pat bandyta identifikuoti pagal slapyvardžius po straipsniais *Tėvynės Sarge.*

[659] P. Paystrietis, Kun. F. Lialis - komandiras ..., p. 640.

[660] [A. Civinskas], Pamokslas apie meilę tėvynės, *Tėvynės Sargas,* 1903, nr. 9-10, p. 12-17.

[661] L. Aukupaitis, [K. Kazlauskas], Vilkas avies kailyje, *Tėvynės S,*1896, nr.4, p.1-14.

"Varpu", pripažino minėto straipsnio kai kurių teiginių nepagrįstumą[662]. Pavyzdžiui, kad pasauliečių tautinė lietuviška veikla pateikiama, kaip svetimybė, "paleistuvystės", kuri pakeitė gražius "tikėjimo jausmus" prarastus Rusijos universitetuose, padarinys.

Apžvalgai visa pasaulietinės inteligentijos spauda, t.y, ir *Varpas*, ir laisvamaniška J. Šliūpo spauda buvo "bedieviška". *Tėvynės Sarge* galima fiksuoti diferencijuotą požiūrį. Tiesa, buvo *Varpas* (jo redakcijoje leidžiamas *Ūkininkas*) prilygintas liberalams "bedieviams" ar tokiais tiesiai vadintas[663]. Tačiau būta ir teigiamo jų įvertinimo. *Varpui* minint savo dešimtmetį *Tėvynės Sargas* pozityviai įvertino jo veikimą, atsiliepė į *Varpo* siūlymą ta proga išleisti atskirą numerį ir nusiuntė tam reikalui du straipsnius[664]. Tačiau atskiro numerio, kadangi į kvietimą atsiliepė tik *Tėvynės Sargas* ir Vincas Kudirka, parašęs "Tautišką giesmę", *Varpas* neparengė, nors *Tėvynės Sargo* prakalbą publikavo[665]. Be to, mirus V. Kudirkai *Tėvynės Sargas* spausdino išsamų straipsnį apie jį ir teigiamai vertino jo darbą[666].

Apie "socialisto, anarchisto" J. Šliūpo *Naująją Gadynę* ar panašų į jį *Kardą* nuomonė *Tėvynės Sarge* buvo neigiama, tačiau ne kategoriška. Argumentas: "visi iš vieno užlaiko lietuviškos dvasios gyvybę; ir šiukšlos [tai yra minėti laikraščiai, V.Ž.] geros trąšai, ir draikytojai geri, kad verčia judėti, ginties ir neužmigti. Vis tai protingas Apveizdos surėdymas"[667]. Taigi, socialiniam aktyvumui skatinti buvo priimtini ir radikalai. Be to, vertinant šios pakraipos spaudą, literatūrą bene aiškiausiai išdėstoma *Tėvynės Sargo* pozicija socialinių problemų atžvilgiu, požiūris į "darbininkų klausimą". Toliau už *Apžvalgą* nenueita. Jau 1896 m. enciklika *Rerum novarum* minima kaip antisocialistinė[668]. 1903 m. taip pat įvardinta ir *Graves de communi*. Tačiau minėtame straipsnyje plačiau aptartos socialinėse Leono XIII enciklikose siūlomas katalikiško veikimo tikslas ir būdai: savtarpio pagalbos draugijos, katalikiškos spaudos leidyba ir kt., nors lietuviškam kontekstui tai netaikyta[669]. Socialistų požiūrį į santykius visuomenėje, nuosavybę sargiečiai

---

[662] Vaižgantas, *R* 5, p. 205-206, ([J.Tumas], Ar teisingas *Varpo* sūdas apie "Tėvynės Sargą", *Tėvynės Sargas,* 1897, nr. 3, p. 7-11)

[663] Virbalas [?], Fide, sed cui - vide, *Tėvynės Sargas,* 1896, nr. 10, p. 16.

[664] Nuo Redakcijos [J. Tumas], 10-metinės sukaktuvės *Varpo, Tėvynės Sargas,* 1898, nr. 11, p. 48-50.

[665] [?], Gale pirmojo dešimtmečio, *Varpas,* 1898, nr. 6, p. 81-82.

[666] [J. Tumas], Paminavojimai, *Tėvynės Sargas,* 1900, nr. 1, p. 48-53.

[667] Vaišgantas [J.Tumas], Mūsų Raštai, *Tėvynės Sargas,* 1896, nr. 10, p. 40.

[668] Virbalas [?], Fide, sed cui- vide, ibid., 1896, nr. 10, p. 16.

[669] D. Dumbrė [J. Bikinas], Iš priežasties leono XIII Sidabrinio Popiežystės Jubiliejaus 1878-1903, *ibid.*, 1903, nr. 5-8, p. 4-8.

atmetė, tačiau pripažino, kad problema kilo ne tuščioje vietoje, pripažino ne tik moralines, bet ir politines, ekonomines priežastis: esą vargas platina tokias idėjas, "prie to dar nėra nė liuosybės"[670]. Taigi, socialinio klausimo egzistavimą *Tėvynės Sargas* pripažino, tačiau jo sprendimas atidėtas kol bus pasiekti svarbesni, sargiečių nuomone, tikslai - "tautos vienybė", atgauta spauda, tikėjimo laisvė: auklėjant lietuvius tautiškai veltui gaudyti kitus vėjus[671]. *Žinyčioje*(1900 - 1902), (nuo 1903 m. *Dirvoje- Žinyne*) leidiniuose orientuotuose inteligentijai buvo vietos ir socialinėms teorijoms plačiau analizuoti[672]. Spausdintas straipsnis "Istorija darbo", krikščioniškojo mokymo kontekste analizuotas turtinės nelygybės, privačios nuosavybės klausimas[673]. Beje, minėtą straipsnį *Tėvynės Sargas* jau 1898 m. siuntė į *Varpą* minint pastarojo 10 metų jubiliejų.

VEIKIMAS "VISUOMENĖS LABUI" ARBA "TAUTINĖ IDĖJA". Programiniuose straipsniuose išsakyta pasauliečių ir dvasininkų galimo bendradarbiavimo tautos švietimo pagrindu idėja toliau *Tėvynės Sarge* eksplikuojama kaip bendras darbas ugdant tėvynės meilę - patriotizmą ir formuluojant tautą konsoliduojančią "tautinę idėją" bei siekiant jai savos raiškos erdvės.

Tėvynės Sarge dvasininkas, kuris mokė, kad tikroji laimė yra gyvenimas pagal Kristaus mokslą, kuris reikalavo, kad geroji žmogaus dalis - dvasia "viešpatautų ant kūniško, gyvoliško prigimimo"[674], neatmetė ir žemiškosios laimės siekio, kurią visų pirma, suvokė kaip tautos laimę (o įvardijo kaip visuomenės labą). Ją galima pasiekti tik bendru visų pasauliečių ir dvasininkų darbu šviečiant žmones - taip keliant tautos sąmoningumą. J. Tumas rašė:

"Pavedimo tėvynės reikalų ir jos likimo į katalikystės sargų rankas" ("Varp.",8) niekas neprašo ir kitiems neleis, nors jie būtų varpiečiais, turinčiais "pritikesnį už kitus mokslą ir supratimą apie tą, kaip padaryti, kad broliams būtų gerai" (ibidem). Dvasiškija neprašo sau ir kitiems nepripažįsta iš aiškios priežasties, kad *viena* (čia ir toliau išskirta *Tėvynės Sargo*, V.Ž.) luoma niekaip negalėtų gana padaryti *visiems* tautos reikalams; nė viena luoma negali pasigirti turinti receptą ar užtektiną išmintį padaryti žmones laimingais. Visos luomos, sunešdamos į kupetą gerus savo užmanymus, paremtus ant prityrimų, savo darbą pagal galės ir mokslo, tegali pastatyti

---

[670] P. B. [P. Būčys?], Musų raštai. "Kas yra, o kas bus !", *ibid.*, 1896, nr. 12, p. 37.

[671] Vaižgantas, *R* 6, p. 144, [J. Tumas], Socialistiški išmislai - viena tik blėdis!, *Tėvynės Sargas*, 1900, nr. 8, p. 2-4.

[672] Vaiš. [J. Tumas] Apie saupažintį. Prof. Hibben, *Žinyčia*, 1901, nr. 3, p. 8-11;Vaiš. [J. Tumas "perdirbo"] Dėdė Atanazas, Ar dera socializmas lietuviams?, *ibid.*, p. 31-42.

[673] Kelmelis [M. Simonaitis], Istorija darbo, *Žinyčia*, 1900, nr. 1, p. 6-18.

[674] Vaižgantas, *R* 5, p. 229, (Vardan ko lietuviška dvasiškija kelia balsą, *Tėvynės Sargas*, 1897, nr. 5, 34-38

tautą ant kelio į galimą žemišką laimę ir sujungtomis sylomis stumti ją, nors iš lengvo, bet vis tolyn. /.../ Menkos ir be to mūsų sylos padalytos bus be jokios svarbos ir vienui vieno dalyko, kurs visiems lygiai brangus yra - *patriotizmo,* nepakels aukštyn"[675]. Panaši J. Tumas pozicija ir 1898 m.[676].

Tėvynės Sarge formuluotata tautinė (ar "tautos vienybės") idėja yra artima krikščioniškojo personalizmo (solidarizmo) siūlomam santykių visuomenėje modeliui, kurį fiksavome ir *Apžvalgoje.* Jį pripažįsta krikščioniškosios demokratijos nuostatų šalininkai[677]. Krikščioniškasis solidarizmas siekė ne priešinti, o išlaikyti balansą tarp laikinųjų ir amžinųjų (t.y., išganymo siekio) asmens poreikių. Asmens kelias į pastaruosius vedė per jo visuomeninį gyvenimą, veikimą visuomenės labui ir tuo turėjo solidarizuoti visuomenę. Visuomeniniame gyvenime, kuris dar charakterizuojamas politiniu, pripažįstamas visuomenės labo pirmumas prieš laikinus asmens interesus. *Tėvynės Sarge* hierarchinėje santykio su Dievu sekoje, kurioje pirmą vietą paprastai užima asmens santykis su Dievu, paskui - asmens santykis su artimaisiais, toliau - platesne bendruomene - tauta, pastaroji užima asmens vietą. 1896 m. nr. 11 *Tėvynės Sargas* keitė motto. Naujasis, išlikęs iki 1898 m. nr. 1, skambėjo: "Mylėk V. Dievą už visa labiaus, Artimą kaipo pats save, o Tėvynę už save daugiaus". *Tėvynės Sarge* visuomenės labas reiškė lietuvių tautos labą. Kita vertus, vienos tautos poreikių tapatinimas su visuomenės poreikiais eskalavo tautinius ir konfesinius konfliktus. Todėl disonavo su solidarizmo idėja. Tačiau žinant, kad idėjos buvo generuojamos būtent santykyje su Rusijos valdžios politika ir santykyje su lenkiška kultūra, tokia laikysena yra paaiškinama ir suprantama. Pirma - siekiama atsiriboti ir taip įtvirtinti savo identitetą. Bajoriška luominė tautos solidarizmo samprata buvo nepriimtina.

"APŠVIETA" - KULTŪRINIS VEIKIMO VISUOMENĖJE BŪDAS. "Patriotizmas", tėvynės meilė sargiečiams buvo bendrojo veikimo su pasaulietine inteligentija jungtis. Švietimas ("apšvieta") buvo priemonė tikslui realizuoti. *Tėvynės Sargas* tituliniame lape skelbėsi laikraščiu skirtu "dėl dvasiško ir medžiagiško lietuvių tautos sulaikymo per jos apšvietimą". *Tėvynės Sarge* inteligento meilė tėvynei turėjo reikštis per tautos (liaudies) švietimą, kuris laiduoja ir tvirtą tikėjimą, ir patogesnį gyvenimą, ir geresnį duonos kasnį[678]. Liaudžiai švietimas turėjo padėti orientuotis gyvenime, teisingai pasirinkti (žinoma,

---

[675] Ibid., p. 232.

[676] [J. Tumas], Musų rasztai, *Tėvynės Sargas,* 1898, nr. 4, p. 25.

[677] M. Fogarty, *Christian...*, p. 27.; Cz. Strzeszewski, *Katolicka nauka...*, s. 142.

[678] Dievmedis [?], Ir vėl - tėvynės meilė, *Tėvynės Sargas*, 1896, nr. 10, p. 10.

sargiečia tikėjosi, kad bus pasirinkta ištikimybė ir katalikybei, ir lietuvybei)[679]. Teigta, kad švietimas suteikia pažinimą savo teisių ir padeda suvokti bei įvertinti jų neturėjimo žalą[680], todėl jis skatina savo teisių reikalauti, siekti. Veikti patiems, nors ir pasikliaunant Dievo valia. Be to, švietimo ("apšvietos") sąvoka *Tėvynės Sarge* yra labai plati. Ji apima ne tik lietuviškos mokyklos poreikį, lietuviškos spaudos reikalavimą, bet ir pagarbą saviems "papročiams"[681].(Sava yra tai, kas lietuviška). Tuo ji ir skiriasi nuo švietėjų didaktų (jų kūriniai funkcionavo visuomenėje ir XIX a. antrojoje pusėje), kurių didelę dalį kūrybos ženklino baudžiavos laikmetis, nuostatų. Pavyzdžiui, XIX a. pirmosios pusės nuosaikiam švietėjui didaktui kunigui Antanui Tatarei, gyvenusiam ir dirbusiam Lenkijos Karalystei priklausiusioje Užnemunėje, religine pasaulėžiūra paremtas švietimas turėjo formuoti dorus, sąžiningus, dievobaimingus, darbščius žmones ir piliečius, nuolankiai priimančius iš aukščiau skirtą savo dalią[682]. Vyskupo M. Valančiaus didaktinė kūryba šiuo aspektu - ypatinga, nors socialinio statuso keitimo galimybė numatyta nebuvo.

Tuo tarpu XIX a. pabaigos dvasininkui sargiečiui švietimas turėjo formuoti žmogui savo vertės (orumo) ir savo pilietinių teisių suvokimą[683]. Be to, akcentuotos žmogaus prigimtinės teisės, pagal krikščioniškąjį mokymą, gautos iš Dievo. Kiek pasaulietinė valdžia jų paiso, tiek ir yra teisėta, tiek ir tame jos reikia klausyti. XIX a. pab. sargiečių teigtas švietimas turėjo ardyti baudžiavos laikais suformuotą baimę, pasyvią, nuolankią laikyseną[684], kurią sargiečiai vertino, kaip kliūtį rusifikacijai ir polonizacijai stabadyti: "/.../ lietuviai, nesenei iszliuosuoti isz kuniszkos vergijos, tebėra dvasiškoje vergijoje pas masklius ir lenkus, o jau menkas vergų dorumas: prislėgti jungų, jie paprastai turi nebejauczią sąžinę ir sustingusias smegenis- kietą uolą, ant kurios pasėtas dorybės grudas, vargiai išbujuos ir iszduos gausius vaisius /.../"[685] .

Į priekaištus dėl savo mokslo, t. y., katalikybės ir lietuviškumo, teigimo *Tėvynės Sarge* atsakyta, kad savo nuostatų ("mokslo") ne primeta, o tik ragina jomis sekti, perspėja dėl

---

[679] Vaižgantas, *R* 5, p.176, (Žodis Lietuviams, *Tėvynės Sargas,* 1896, nr. 12, p. 2-7).

[680] *Ibid.*, p. 158, (Ant sargybos, *Tėvynės Sargas,* 1896, nr. 10, p. 18-26).

[681] *Ibid.*, p. 157.

[682] V. Vanagas, Antanas Tatarė ir jo proza, Antanas Tatarė, *Pamokslai išminties ir teisybės,* Vilnius, 1987, p. 10 (Plačiau apie katalikiškųjų švietėjų pažiūras žr.: B. Genzelis, *Švietėjai ir jų idėjos Lietuvoje,* Vilnius 1972, p. 108-124.

[683]Vaižgantas, *R* 5 p. 175-177, (Žodis Lietuviams, *Tėvynės Sargas,* 1896, nr. 12(priedas), p. 2-7); "Tėvynės Sargo" Redakcija [J. Tumas], Į darbą, Broliai, ir par 1899 m., *Tėvynės Sargas,* 1898, nr. 12, p. 3-4.

[684] Snaudalius [A. Burbulys], Patarmės valsčionims lietuviams, *ibid.*, 1898, nr. 9, p. 14-18.

[685] [J. Tumas], A.A. Kun. Silvestras Gimžauckas, *ibid.*, 1898, nr. 5-6, p. 33-34.

pavojų[686]. Panašiai J. Tumas rašys ir vėliau, apibūdindamas inteligentijos vaidmenį šviečiant ir aktyvizuojant visuomenę. Inteligentui skiriamas vadovo vaidmuo, tačiau "vedamiesiems" paliekama laisva valia rinktis ir veikti. Anot J. Tumo: "Inteligentų /../ užduočia yra rami, pozityviškai apšvietą varyti, duoti pažinti kaip lavinas kiekvienas parsimainąs dalykas, idant klausytojas pats aną pasiimtų laikui bėgant. /../ Kol gi ateis tie laimingi laikai reikia žmones ir vesti. Plačiai suprantama liuosybė [piktinas?] išgirdus tuos žodžius - vesti vienas kitą, bet iš tikrųjų protingas vedimas niekur nesipriešina liuosybei, niekur neužmuša pradėjimo iniciatyvos, apsaugo tik nuo tų pavojų, kurių liaunesnių pažvalgų žmogus negali išvysti./.../ Da ir tikroms avims piemuo žolės nepaskiria /../ apsaugo tik nuo iškadų jų daromų ir joms daromų"[687]. Laisvė J. Tumui yra vertybė tiek, kiek ji yra kelias į kitas vertybes[688].

Švietimas toks, koks suvokiamas *Tėvynės Sarge* ir toks, kokia reikšmė jam skiriama neįmanomas be lietuviškos spaudos, todėl spaudos lotyniškais rašmenimis atgavimo klausimas - viena pagrindinių *Tėvynes Sarge* svarstytų temų ir vienas pagrindinių motyvų veikimui tiek inteligentijai, tiek liaudžiai. Reikalaujamos spaudos turinys išeina iš tik konfesinių leidinių poreikio ribų[689]. Tai yra tvirta ir nuosekli *Tėvynės Sargo* pozicija deklaruota jau pirmaisias leidimo metais[690], vėliau tęsta įsitraukiant į spaudos legalizavimo prašymų akciją[691] bei imantis asmeninės iniciatyvos - rašant tuo klausimu į Rusijos spaudą[692]. Spaudos lotyniškai rašmenimis statuso legalizavimas pripažįstamas svarbiausiu reikalavimu[693]. Kita vertus, juo reikalavimai valdžiai nesibaigia. Laisva spauda - būtina

---

[686] Vaižgantas, *R* 5, p. 230, (Vardan ko lietuviška dvasiškija kelia balsą, *Tėvynės Sargas,* 1897, nr. 5, 34-38).

[687] Kun. J. Tumo archyvas. Publicistika, *VUB RS*, f.1, F. 569, l. 53-54. (Rankraštis be datos, tačiau pagal dokumentų išdėstymą galėtų būti rašytas apie 1902-1903 m.)

[688] J. Girnius, Liberalizmas ir krikščionybė, *Lietuviškasis liberalizmas*, Chicago, 1959, p. 48.

[689]Vaišgantas [J. Tumas], Ar ant gero išeis leidimas spaudinti vienas maldakninges?, *Tėvynės Sargas,* 1897, nr. 4, p. 1-9; Katekizmas ar gali užstoti elementorių? *ibid.,* 1899, nr. 3, p. 2-4.

[690] Vaišgantas[J. Tumas], Ant sargybos, *Tėvynės Sargas,* 1896, nr. 10, p. 18-26; [J. Tumas], Kas lieka mums daryti jau gavus ir da negavus spaudos ? *ibid*, nr. 11, p. 1-7; Vaišgantas [J. Tumas], Kas girdėties?, *ibid.*, p. 28-33.

[691] V. Merkys, *Knygnešių laikai*...,p. 170-171.

[692] J. Tumo straipsniai rusų laikraščiams, *VUB RS,* f. 1, F. 11, l. 49-58. Minėtame rankraštyne saugomas J. Tumos straipsnis rašytas į 1899 m. į *S. Peterburgskije vedomosti.* Jis išspausdintas nebuvo: savo autobibliografijoje jos nenurodo J. Tumas. Jo nemini ir V. Merkys skyriuje apie rusų periodinęspaudą. Žr.: V. Merkys, *Knygnešių laikai*..., p. 110-127.

[693] Vaižgantas, *R* 5, p. 166, (Kas lieka mums daryti jau gavus ir da negavus spaudos? *Tėvynės Sargas*, 1896, nr. 11, p. 3-4); *R* 6, p. 234-235, (Per 1904 metus, *Tėvynės Sragas*, 1904, nr. 1, p. 2-3)

prielaida tolesniam veikimui. Atgavus spaudą, lietuvių kalba turi funkcionuoti mokyklose, valdžios įstaigose, turi būti suteiktos teisės užimti tarnybos vietas katalikams. Trumpai minėtus reiklavimus *Tėvynės Sargas* išreiškė: "laisvę katalikui ir katalikystei"[694], o faktiški jų reikalavimai rodė laisvės (lygių teisių pripažinimo) reikalavimą lietuvių kalbai ir lietuviams Lietuvoje.

Tokia pozicija kvestionavo ne tik Rusijos politiką lietuvių atžvilgiu, bet ir lenkų kalbos (kultūros) vietą etninėje Lietuvoje. Tą pastebėjome analizuodami vadinamąjį kartų konfliktą, tai matyti ir *Tėvynės Sargo* požiūryje į mokyklas, kada šalia rusiškosios švietimo sistemos kritikuojamos ir lenkiškosios (slaptosios) mokyklos[695]. Tiesa, buvo išsakyta nuomonė, kad lenkiškas mokslas geriau už rusiškąjį, tik reikia mokėti jį pasirinkti, kad išsilavinęs nenustotų tautiškų privalumų[696]. Platesnis *Tėvynė Sargo* temų kontekstas rodo, kad lenkiška kultūra sava nelaikyta.

Tėvynės Sarge ypatingas dėmesys skirtas mokykloms. Beveik kiekviename numeryje buvo skyrius "Mokyklų reikalai". Straipsniuose, be valdžios mokyklų kritikos[697], raginimų jas boikotuoti[698], vartojant netgi nuodėmės argumentą[699](dar iki 1902 m. vasario 12 d. Vilniaus vyskupo S. Zveravičiaus aplinkraščio, kuris spausdintas ir *Tėvynės Sarge*[700], draudusio leisti vaikus į cerkvines mokyklas), raginama savarankiškai mokytis, samdyti mokytojus katalikus[701], tačiau nesitenkinti tik katekizmo skaitymo lygiu[702]. Be to, siūlyta, nesitenkinti tik pradiniu mokslu, nors jam skirtas didelis dėmesys. Pradinėse mokyklose akcentuojamas dėstymas lietuvių kalba bei tikybos mokymas. Tiesa, būta nuomonės, kad galima rusų kalba mokytis vėlesnėse klasėse, jei tik leistų pirmojoje - lietuviškai[703]. Tačiau, jau kitame tų pačių metų numeryje be išlygų reikalauta siekti mokymo lietuvių kalba ir tikybos pradinėje mokykloje[704]. Įvertintas ir gimnazijų išsilavinimas[705] ir nebūtinai siekiant

---

[694] Vaižgantas, *R* 5, p. 166.

[695] Kaimynas[?], Ką patys pravoslauni sako apie savo mokyklas?, *Tėvynės Sargas*, 1903, nr. 2, p. 11.

[696] [J. Tumas], Iszmintingas ir neiszmintingas mokinimas vaikų namie, *Tėvynės Sargas,* 1899, nr. 1, p. 11.

[697] [J. Tumas], Mūsų mokyklų dalykai, *ibid.,* 1902, nr. 1, p. 4-14.

[698][J. Tumas], Ar per daug rašome apie iškalas?, *ibid.,* 1899, nr. 6. p. 30.

[699] [?], Visų didžiausis persergėjimas, *ibid.,* 1899, nr. 9, p. 3.

[700]Red., Gromata Vilniaus vyskupo apie rusiškas iškalas, *ibid.,* 1902, nr. 4-5, p. 19-24.

[701] Brolis Žemaitis [?], Musų mokyklos, *ibid.,* 1899, nr. 2, p. 9-17; Šatrijos Ragana, Apie Tėvynę, *ibid.,* 1903, nr. 7-8, p. 23.

[702] J. Laukinis [J. Krikščiūnas], Pagerikime naminį mūsų mokymą, *ibid.,* 1901, nr. 6-10, p. 10.

[703] [?], Musų iszkalos, *ibid.,* 1898, nr. 1, p. 8-11.

[704] [J. Tumas], Musų iszkalos, *ibid.,* 1898, nr. 2, p.17.

kunigo karjeros[706]. Neužmirštas ir universitetas. Jam teikama reikšmė dar kartą parodo bendrąjį švietimo tikslą - tautiškumo (lietuviškumo) lavinimą ir saugojimą. 1897 m. J. Tumas rašė: "/.../ jei duotų mums išsirinkti: ar universitetą su maskolinimu, ar maskolinimą be universiteto, tai nesvyruodami iš karto išsirinktume pirmąjį./.../ mūsų jaunimas lengviaus pasiektų mokslą ir vietas čia gautų. Už vis gi svarbiaus, kad Vilnius pasidarytų vieta susidūrimo didelių būrių lietuviško jaunimo, o kame susibaudimas, ten visoki užmanymai, ten dvasios gyvybė. Lietuvystės dalykai nepasiliktų užpakalyje: apšviesti lietuviai ir maskoliškoje jūroje paskendę tvirtintų lietuvystę, kaip nepaskendo lietuviai lenkiškoje jūroje Vilniaus universiteto"[707].

E. Gellneris unifikuotos švietimo sistemos egzistavimą laiko modernaus nacionalizmo sąlyga[708]. *Tėvynės Sarge*, daugiai ar mažiau, galima fiksuoti visus unifikuotai (lietuviškai) švietimo sistemai būdingus bruožus. To nepaneigia ir sutikimas turėti rusišką universitetą, kadangi reikalauta lietuvių kalbos katedros aukštosiose mokyklose egzisavimo. *Tėvynė Sarge* formuota švietimo samprata kūrė sąlygas moderniam lietuviškam nacionalizmui formuotis. Be abejo, *Tėvynės Sarge* švietimas suvoktas ir kaip priemonė dorovinėms nuostatoms stiprinti, o tai reiškė tvirtas tikybos pozicijas mokykloje, bendrai mokslo nepriešpastatant tikėjimui. Tačiau *Tėvynės Sarge* švietimu siekiama formuoti asmenį ištikimą ir naudingą ne tik tikėjimui, bet ir visuomenei[709]. Švietimas pabrėžiamas, kaip tauto vienybės sąlyga[710] ir priemonė laikinajai laimei siekti[711].

Tėvynės Sarge dėmesys švietimui pirmiausiai yra sąlygotas konflikto su rusiškąja švietimo sistema (susidūrimo su rusiškuoju nacionalizmu), o ne konflikto tarp pasauliečių ir dvasininkų dėl įtakos tautinėje (lietuviškoje) mokykloje. Tautinė mokykla buvo ir tarp pasauliečių inteligentų reikalavimų valdžiai, jos raginta siekti platinamuose atsišaukimuose. Pavyzdžiui, lietuviškos mokyklos ir tikybos joje dėstymas įrašytas 1902 m.

---

[705] A.K. [A. Alekna], Lietuvos iiszkalų žabangai, *ibid.*, 1898, nr. 10, p. 14; Brolis Žemaitis [?], Musų mokyklos, *ibid.*, 1899, nr. 2, p. 14.

[706] Dievmedis [?] ir vėl - tėvynės meilė, *ibid.*, 1896, nr. 10, p. 13-14;

[707] V. [J. Tumas], Žada sugrąžinti universitetą, *ibid.*, 1897, nr. 5, p.10-11.

[708] E. Gellnerio teorijos privalumus ir trūkumus aptaria D. Staliūnas, analizavęs aukštosios mokyklos atkūrimo projektus XIX a. II pusėje - XX a. pradžioje, bei visuomenės, valdžios požiūrį į aukštąjį mokslą. Žr. *LAIS*, t.16: D. Staliūnas, Visuomenė be universiteto? (Aukštosios mokyklos atkūrimo problema Lietuvoje: XIX a. vidurys - XX a. pradžia), Vilnius, 2000, p. 9-10.

[709] Jautis [?], Ar patrijotai ?, *Tėvynės Sargas*, 1902, nr. 1, p. 17.

[710] Galvočius [M. Slančiauskas], Mūsų dirva, *ibid.*, 1903, nr. 1, p. 23.

[711] D.D [J. Bikinas], Apie svietišką ir dvasišką valdžią, *ibid.*, 1902, nr. 2, p. 7.

Lietuvių Demokratų partijos programos projekte[712]. Žinoma, galiausiai tai turėjo atvesti ir į abiejų minėtų grupių įtampą. Juk *Tėvynės Sarge* buvo deklaruojama, kad mokymas yra ne pasaulietinės valdžios kompetencijoje, kadangi jis turi ir doros ugdymo tikslą, todėl turi būti atiduotas bažnyčios kontrolei[713]. Be to, lavinimas buvo akcentuotas kaip tėvų pareiga savo vaikams. Ir tik tėvai, o ne valstybė, turi spręsti kokios mokyklos reikia. *Tėvynės Sarge* fiksuojamas dėmesys švietimui (mokykloms) yra jų kultūrinės veikimo visuomenėje programos dalis. Sargiečių požiūris į mokyklą sutampa su europinio krikščioniškosios demokratijos judėjimo nuostatomis, kurioms taip pat buvo būdingas dėmesys švietimui[714]. Šiuo aspektu nuostatų suartėjimą sąlygojo Vakarų Europos valstybėse pasireiškusi valstybės ir Bažnyčios atskyrimo tendencija palietusi ir Bažnyčios įtaką mokykloje. Rusijos imperijoje taip klausimas keliamas nebuvo. Švietimo sistemos svarba rusiškojo nacionalizmo stiprinimui suvokta, tačiau išlaikyta ir luominė jo samprata.

Lietuviškosios visuomenės kultūrinės, socialinės raidos klausimais sargiečiai neatmetė bendradarbiavimo su pasaulietine inteligentija. Patriotizmas, "tautiška idėja" turėjo būti bendradrbiavimo pagrindu. Vardan tos idėjos jie buvo linkę neakcentuoti skiriančiųjų dvasinę ir pasaulietinę inteligentiją bruožų. Tokiame dvasininkų veikime "už zakristijos sienų" yra tai, kas dvasininkų ir pasauliečių judėjimą leidžia charakterizuoti kaip krikščionišką demokratinį. Kadangi veikimo tikslas - tautinės idėjos (tautiškumo ar patriotizmas, tėvynės meilė) formulavimas ir pastangos ją aktualizuoti liaudyje - išeina už religinio gyvenimo organizavimo ribų. Esmės nekeičia ir tai, kad tautiškumas ir patriotizmas, greta Dievo, artimo meilės, įkomponuojami į krikščioniškųjų dorybių seką. Tėvynės meilė išvedama iš Dievo meilės. Teigiama, kad krikščioniška tėvynės meilė yra "darbšti": reiškiasi per savo pareigų visuomenėje atlikimą, pasirengimą aukotis dėl jos[715]. Žodžiu, reikalaujama dirbti tėvynei su Dievu. Jų katalikybei reikalingas lietuviškumas ir dėl jo yra veikiama.

Veikiama krikščioniškųjų etikos principų kontekste, pripažįstatnt evoliucinį, o ne revoliucinį pokyčių visuomenėje kelią, priešinantis rusifikacijai ir polonizacijai, švietimą laikant priemone minėtiems tikslams realizuoti bei dvasinio ir materialinio gyvenimo kėlimo sąlyga. Anot M. Römerio, *Tėvynės Sargas*, nors ir matė Lietuvos raidos kelią

---

[712] *LAIS*, t.10: R. Miknys, Lietuvos demokratų..., p. 188-189.

[713] D.D [J. Bikinas], Apie svietišką ir dvasišką valdžią,*Tėvynės Sragas*, 1902, nr. 2, p. 7-9.

[714] Christian Democratic Parties, *Encyclopaedia Britanica*, 1966, v. 5, p. 692.

[715] M . M. T.[?], Tėvynės meilė, *Tėvynės Sargas*, 1999, nr. 1, p. 9.

katalikybės rėmuose, bet nemonopolizavo visų tautos vystymo teisių ir funkcijų[716]. Katalikybės ir lietuviškumo sintezė neįgauna besąlygiškų pastangų subordinuoti katalikybę tautiškumui formos, ypač J. Tumo pažiūrose. Tautinė veikla, veikimas visuomenės labui vertinamas ne kaip priešingas katalikybei ir dvasininko pašaukimui. Visgi dera pažymėti, kad būta nemažai svarstymų ir diskusijų dėl katalikybės ir "tėvynės meilės" dermės, preoritetų, dėl to ne kartą buvo aiškintas ir keistas laikraščio motto[717]. Galiausiai (nuo 1898 m. nr. 2) teliko tik užrašas, kad laikraštis "stovi ant sargybos Lietuvių tautos: šviesos, tikėjimo ir kalbos (tikėjimas yra antrojoje vietoje, V.Ž), o nuo 1901 m. neliko jokio paaiškinimo.

J. Tumas, polemizuodamas su pasauliečiais inteligentais dėl kaltinimų klerikalizmu, o su kolegomis dėl per didelio angažuotumo tautiniam judėjimui pažymėjo, kad laikraštis "visų pirmu tautiškas lietuviškas ir jau dėl to ūkiškas, katalikiškas, be kurio tai privalumo lietuvio dar nesuprantame ir suprasti nenorime, negut jis būtų *sau* (išryškinta *Tėvynės Sargo*, V.Ž.) be tikybos ir nereikalautų nuo kitų išsižadėjimo jos"[718]. Tai J. Tumui būdinga pozicija[719], rodanti, beje, kad sąžinės laisvė nėra tapatinama tikėjimo laisvei. Dar 1894 m. ginče su Mintaujos (Jelgavos) klebonu Petru Valentu jis teigė, kad galėtų atsižadėti katalikybės vardan tautybės, tačiau pridėjo, kad tiki, jog tikroji katalikybė to nepareikalaus[720]. Taigi tautiškumui atiduodamas pirmąją vietą J. Tumas tiki ir "tikrąja" katalikybe, kuri nereikalaus pasirinkimo radikaliu "arba - arba" principu. Be to, tautiškumas J. Tumui yra ir tvirto tikėjimo sąlyga. Anot jo, krikščioniška etika giliausiai šaknis įleidžia tiktai saviškai paskatinta kiekvienos tautos[721].

Tėvynės Sargo tautiškumo sampratai formuotis ir atsiskleisti įtakos turėjo pasauliečių, vadinamųjų liberalų, tautiškumo suvokimas. Tikėtina, kad katalikybės ir lietuviškumo ryšiui susiformuoti padėjo ir egzistavęs lenkiškumo ir katalikybės tapatinimas. Sargiečiai

---

[716] M. Römer, *Litwa...*, s. 310.

[717] A. J. [A. Dambrauskas], Duokite..., *Tėvynės Sargas,* 1896, nr. 11, p. 22-24; Rėdystė[J. Tumas], Meilu mums..., *ibid*, p. 24-25.

1896 m. nr. 11 buvo išleistas su nauju motto: "Mylėk V. Dievą už visa labiaus, Artimą kaipo pats save, o Tėvynę už save daugiaus". Jis pakeitė senąjį motto (1896 m. nr. 2-10): "Ne katalikystė dėl Tėvynės, bet patrijotizmas iš Dievo meilės".

[718] Vaižgantas, *R* 6, p.152, (Baigdami 5 metus, *Tėvynės Sargas,* 1900, nr. 12, p. 4-6.)

[719] Plačiau apie J. Tumo nuostatas rašėme : V. Žaltauskaitė, Apie lietuvybės idėją Juozo Tumo pažiūrose. Iki 1904 m., *LAIS,* t. 8: Asmuo: tarp tautos ir valstybės, Vilnius, 1996, p. 248 - 260.

[720] A. Merkelis, *Juozas Tumas...*, p. 52.

[721] Kun. J. Tumo archyvas. Publicistika, *VUB RS*, f. 1, F. 569, l. 49.

buvo susipažinę ir su viena kraštutiniausių tokio ryšio gynėjų kryptimi - lenkų ultramontanais, tapatinusiais katalikybę ir tautiškumą (lenkiškumą). Religiją jie laikė Lenkijos atgimimo tikslu[722]. Beje, *Tėvynės Sargo* pirmasis motto: "Ne katalikystė dėl Tėvynės, bet patrijotizmas iš Dievo meilės" - tiksli citata iš 1844 m. kovo 15 d. Adamo Czartoryskio laiško kunigui Aleksander Jełowickiui, kuri pateikiama studijoje apie lenkų ultramontanizmą[723]. Tačiau sargiečiai ultramontanais nebuvo: tą rodo ir jų nekategoriška laikysena pasauliečių atžvilgiu.

POLITINĖS NUOSTATOS. *Tėvynės Sargas* deklaravo katalikybės ir tautiškumo sintezę. Kokia buvo katalikybės ir tautiškumo raiškos erdvė - tėvynė *Tėvynės Sarge*? Tai - ir galimybė pasvarstyti apie leidinio politines nuostatas. Istoriografijoje *Tėvynės Sargas* šiuo požiūriu vertinamas panašiai kaip *Apžvalga*. Įžvelgiamas tiek jo aiškiai politinis turinys: laisvos Lietuvos siekis (nuostata būdinga lietuviškosios krikščioniškos demokratijos istoriografijai[724]), tiek promonarchistinės pažiūros[725], nurodomi straipsniai, kuriuose atsiribojama nuo nepriklausomos Lietuvos šalininkų. E. Vidmantas netgi pažymėjo, kad *Tėvynės Sargo* nacionalinė ir politinė platforma" buvo orientuota į priešą - demokratinių pažiūrų inteligentiją, o ne į nacionalinės priespaudos kaltininkus[726]. M. Römeris pažymi *Tėvynės Sargo* politinių nuostatų dvigubą turinį: opoziciją valdžios politikai, bet ne valdžiai. Tiesa, minėtas autorius teigdamas, kad *Tėvynės Sarge* nebuvo išeita už legalaus veikimo ribų, visgi nelaiko leidinio pozicijos susitaikėliška ar kompromisine valdžios atžvilgiu [727].

Sargiečiai politinio savo veikimo turinio nedeklaravo, tačiau *Tėvynės Sargo* grynai lietuviškas kultūriškas darbas"[728], kaip patys jie įvardijo savo veikimą, turėjo politinį turinį. *Tėvynės Sarge* kelti reikalavimai: spaudos laisvės, sąžinės laisvės, teisių lietuvių kalbai visuomeniniame gyvenime buvo pilietinių teisių Rusijos imerijoje reikalavimas. 1896 m. J.

---

[722] R. Ludwikowski, Ultramontanizm a konserwatyzm polski XIX w., *Zeszyty naukowe uniwersytetu Jagiellońskiego. Pprace z nauk politycznych,* 1978, z. 11, s. 110.

[723] P. Smolikowski, *Historia Zgromadzenia Zmartwychwstania Pańskiego,* Kraków, 189[6?], t. 3, s. 91 - 92. Nuoroda iš R. Ludwikowski, Ultramontanizm ..., s. 112.

[724] M. Krupavičius, Krikščioniškoji Demokratija Lietuvoj..., p. 49.

[725] L. Mulevičius, Nacionalinio judėjimo socialinė - ekonominė ir politinė programa, *Lietuvių nacionalinio...,* p. 210-211.

[726] E. Vidmantas, *Katalikų bažnyčia...*,p. 77-78.

[727] M. Römer, *Litwa...*, s. 313, 315.

[728]Dabartinis "Tėvynės Sargo" ir "Žinyčios" redaktorius [J. Tumas], Vardan Dievo ir tėvynės ir per 1902 m., *Tėvynės Sargas,* 1902, nr. 1, p. 2.

Tumas neatmetė Juozo Bagdono, abejojusio prašymų valdžiai nauda atgaunant lietuvišką spaudą, teiginio, kad "politišką laisvę galima įgyti ne per prašymus, bet per reikalavimus, pasistemingą ir kovą už savo tiesas"[729] . Taigi, neatmetė spaudos grąžinimo klausimo kaip politinio klausimo.

Ne kartą *Tėvynės Sarge* buvo pabrėžta galimybė būti gerais Rusijos valstybės piliečiais, jeigu valdžia paisytų minėtų reikalavimų[730], tačiau buvo išreikšta ir abejonė ar iš viso Rusijoje, egzistuojant patvaldystei tapatinamai su religija, yra įmanoma sąžinės laisvė[731]. Legitimistinis valdžios politikos keitimo kelias taip pat neeliminuoja veikimo politinio turinio. Rodo taktiką. Raginimas prieš valdžią nekovoti ginklu ar pripažinimas, kad visa valdžia nuo Dievo dar nereiškia susitaikymo su esama padėtimi ir valdžios politikos nekvestionavimo. Ypač, kai valdžios kompetencijos buvo aiškiai suvoktos. Teigta, kad valdžia neturi teisės kištis į sąžinę liečiančius dalykus, t.y., religiją. Tačiau iš valdžios reikalauta teisingo, t.y., su visais pavaldiniais vienodo santykio visose viešojo gyvenimo sferose, reikalauta nedaryti "medžiagiškos skriaudos" jokiai tautai, "kad visos tautos ir visi žmonės **lygiai** (išryškinta *Tėvynės Sargo*, V.Ž) naudotųs ir viešpatystės geradėjistėmis ir jos įstatymais"[732]. Manytume, kad pervertinama 1894 m. enciklikos "lenkų vyskupams", kaip apsprendusios, suvaržiusios lietuvių dvasininkų tautinę, politinę laikyseną, įtaka[733]. *Apžvalgoje* stengtasi ją savaip interpretuoti ar net nepastebėti. *Tėvynės Sarge* ji neminima.

Tėvynės Sarge akcentuojamas tautos savitas raidos kelias. Tuo, kas yra "sava", t.y., lietuviška atsiribojama nuo Rusijos kultūriškai, o nuo Lenkijos ir, kultūrine, ir politine prasme, atmetant unijinės praeities pasikartojimo galimybę. Pastaroji, įvairiomis formomis, buvo analizuojama modernaus lenkų nacionalizmo projektuose. Anot *Tėvynės Sargo*, tai, kad lietuviai ir lenkai yra katalikai dar nesuponuoja jų kultūrinio ir politinio bendrumo. Tokia mintis dėstoma 1896 m. recenzuojant knygą "Rusų - Lenkų santykai"[734]. Knygos autoriaus pozicija prilyginama rusų valdžios politikai: esą autorius nutylėjo apie Lietuvą ir

---

[729] Vaižgantas, *R* 5, p. 163,(Kas kaltas, kad lietuviai su maskoliais nesibičiuliuoja?, *Tėvynės Sargas,* 1896, nr. 10, p. 18-26).

[730] (Vaižgantas, *R* 6, p. 171, (Krizis, *Tėvynės Sargas,* 1901, nr. 1. p. 2-5).

[731] Šiaudų Kulys [?], *Tėvynės Sargas,* 1903, nr. 5-6, p. 7.

[732] D. D. [J. Bikinas], Apie svietišką ir dvasišką valdžią, p. 9.

[733] E. Vidmantas, *Katalikų bažnyčia ir nacionalinis...*,p. 77.

[734] Vaišgantas[J. Tumas], "Russko - Polskije otnošenija", *Tėvynės Sargas*, 1896, nr. 1, p. 27-32, *ibid.*, nr. 2, p. 32-33.

lietuvius, tapatindamas juos su lenkais, o "lietuvei nori teipogi gyventi ir lietuvies buti, kaip lenkai-lenkais"[735]. "Kaip nemaloni mums dabartinė vergija pas maskolį, taip negeidžiame mes, kad sugrįžtų senoji vergija pas lenkus"[736]- taip pritarta Vilniaus vyskupijos kunigo, vieno iš "Vilniaus apaštalų" nelegalios Vilniaus lietuvių kultūrinės draugijos[737] nario, Juozo Ambraziejaus pastangoms sulyginti lietuvių ir lenkų kalbų teises bažnyčioje, t.y. gauti leidimą laikyti pamaldas ir lietuvių kalba.

1900 m. *Tėvynės Sarge* buvo svarstyta politinio išsivadavimo nuo Rusijos valdžios galimybė. Tiesa, tai - ne programinis straipsnis, o informacija apie Paryžiuje vykusį Pažangiojo lenkų jaunimo sąjungos suvažiavimą. Šios organizacijos nariai XX a. pr. pripažino istorinės Lietuvos, t.y., LDK tautų teisę į laisvę ir nepriklausomybę[738]. Taigi į minėtos organizacijos suvažiavimą buvo pakviestas kunigas J. Žilinskas (Žilius) - Paryžiaus parodos komiteto prezidentas. Informuota, kad lenkai išreiškė simpatiją ir pritarimą lietuviams jų tautiškuose darbuose ir pasitikėjo, kad "politiszkame isz po maskoliszko jungo isziluosavimo, jei kada pareitų reikalas lietuviai eis iszvien su lenkais". Į ką buvo atsakyta: "lietuvia su lenkais maloniai gatavi eiti iszvien, ale tik kaipo lygus su lygiais ir liuosi su liuosais, kad lenkai turi užmiršti senas tradicijas ir ne erzinti lietuvius su senoviškais traktatais ir unijomis, kurios buvo surašytos su lietuviška magnaterija ir jau szendien jokiu būdu negali turėti vietos"[739].

Kad politinės vienybės su Lenkija idėja *Tėvynės Sarge* buvo svarstyta, kad į modernaus lenkų nacionalizmo projektus buvo reaguota ir, kad dažniausiai jie buvo atmetami istoriografijoje, analizuojant *Tėvynės Sargo* politines nuostatas, neužsimenama, nors ir pažymima, kad sargiečiai priešinosi polonizacijai, ypač per bažnyčią. V. Trumpa teigė, kad nepriklausomos Lietuvos idėja kilo pirmiausia iš lietuvių - lenkų, o ne lietuvių - rusų konflikto[740]. Neįvertinti *Tėvynės Sargo* lietuvių - lenkų įtampos reikštų nematyti jų ne tik kultūrinės, bet ir politinės pozicijos. Be to, neigiama nuostata - taip pat pozicija.

---

[735] *Ibid.*, nr. 1, p. 32.

[736] TS Redakcija [J. Tumas], Atviras laiškas į kunigą Ambroževyczių Vilniuje, *ibid.*, 1898, nr. 12, p.42-43.

[737] Plačiau apie 1895 - 1904 m. veikusią Vilniaus lietuvių kultūrinę draugiją: *LAIS*, t. 10: R. Miknys, Lietuvos demokratų..., p.26.

[738] *LAIS*, t. 15: J. Sawicki, Mykolas Römeris ir buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių tautinės problemos, Vilnius, 1999, p. 20-21.

[739] Paryžietis [?], Susivažiavimas Lenkiszkos Progresyviszkos jaunumenės, *Tėvynės Sargas*, 1900, nr. 10-11, p. 84-85.

[740] V. Trumpa, *Lietuva XIX amžiuje*, Chicago, 1989, p. 127; *Ibid.*, Lietuvos nepriklausomybės idėja, *Santara*, 1993, nr. 2(13), p. 46.

Atmetama lenkiškoji alternatyva nereiškė rusiškosios pripažinimo. Tiesa, nerandame *Tėvynės Sarge* straipsnio, kuriame juodu ant balto būtų išdėstytas nepriklausomos Lietuvos siekis, tačiau ne sykį atsiribota ir nuo lenkų, ir nuo rusų. Deklaruotas poreikis tautai būti savimi, veikti patiems. Todėl, vargu, ar *Tėvynės Sargo* poziciją minėtu (Lietuvos nepriklausomybės) klausimu išreiškia tik straipsniai, kuriuose ši idėja paneigiama, kadangi tie straipsniai dažniausiai yra atsakas į socialdemokratų partijos siekius ir veikimo metodus. Sargiečiai matė juose pirmiausiai kosmoplitinio socializmo idėjas, o tai trugdė vertinti socialdemokratų tautinę programą. Taigi dažnai cituojama[741] *Tėvynės Sargo* straipsnio pastraipa: "politišką Lietuvos neprigulmystę skaitome už tuščią svajonę ir prieš aną, išreikštąneva Lietuvių Social.- Demokratų partijos išleidžiamose knygelėse atvirai protestuojame. Sargiečiai, o su jais visa konservatyviška lyg kaulų smegenų Lietuva, pripažįsta Rosijos ciesorių už tikrą savo valdoną, nuo Rosijos nerūpinasi skirtis, tik reikalauja ir reikalaus godojimo mūsų tautystės ir katalikystės"[742] tėra atsakas į socialdemokratų siūlymą. Kaip ir 1901 m. protestuota prieš "rėksnius iš socijaldemokratiškos partijos"[743]. Vėliau V. Biržiškai J. Tumas aiškins, kad tą "durną straipsnį" (1900 m.), tiksliau tą pastraipą, parašė ir įdėjo į jau parengtą straipsnį, paprašytas kun. J. Ambraziejaus. Taip pastarasis norėjo Vilniaus valdininkams, kurie buvo prieš lietuviškos spaudos legalizavimą, parodyti, kad priešiškumo carui nėra. Valdžios sluoksniuose tuo metu buvo svarstoma galimybė leisti lietuvišką spaudą[744]. Beje, 1901 m. pirmame numeryje *Tėvynės Sargas* informavo apie komisijos svarsčiusios spaudos grąžinimo klausimą darbą, tačiau 1901 m. situacija kito ne jos grąžinimo naudai[745]. J. Tumo straipsnis mažai padėjo...

Sargiečiai pasisakė prieš socialdemokratinį visuomenės raidos modelį, tačiau XIX a. pab.- XX a. pr. egzistavo ne tik jis. *Tėvynės Sarge* kelti reikalavimai nedaug tesiskyrėsi nuo nuosaikiųjų liberalų varpininkų programos XIX a. pabaigoje[746]. 1902 m. pabaigoje Lietuvių Demokratų partija paskelbė savo programą, kurioje buvo Lietuvos autonomijos

---

[741] J. Bagdonas, Kova dviem frontais, *Kultūra,* 1930, nr. 4, p. 209-210; L. Mulevičius, Nacionalinio judėjimo..., p. 210-211; E.Vidmantas, *Katalikų bažnyčia...,* p. 84.

[742] Red.[J. Tumas], Baigdami 5- uosius metus, *Tėvynės Sargas,* 1900, nr. 12, p. 4.

[743] Vaižgantas, *R* 6, p. 171, (Krizis, *Tėvynės Sargas,* 1901, nr. 1, p. 4.)

[744] V. Biržiška, 50 metų spaudos laimėjimo sukaktį minint, *Aidai,* 1954, nr. 4, nr. 6, p. 261.

[745] V. Merkys, *Knygnešių laikai...* p. 179.

[746] *LAIS,* t. 10: R. Miknys, Lietuvos demokratų..., p. 24-26.

etnografinėse ribose ir nepriklausomos Lietuvos siekis[747]. Programa paskelbta *Varpe*, taigi jos turinys turinys sargiečiams turėjo būti žinomas. 1903-1904 m. *Tėvynės Sarge* nerasime prieštaravimo šiam Lietuvių Demokratų partijos siekiui. Tiesa, nerasime ir pritarimo, nors sargiečių reikalvimai laisvių lietuviams Lietuvoje objektyviai sutampa su autonomijos siekimu. J. Tumas savo pozicijos laikraštyje išreikšti negalėjo, kadangi 1902 m. pabaigoje Žemaičių (Telšių) Romos katalikų vyskupijos dvasinės konsistorijos teismas uždraudė jam pateikti raštus į nelegalią spaudą be vyskupo aprobatos[748].

Šiame kontekste turime paminėti 1902 m. pasirodžiusį A. Dambrausko rašytą "Balsą lietuvių į jaunąją dvarininkų, žemvaldžių ir bajorų kartą Lietuvoje" (*Głos Litwinów do młodej generacji magnatów, obywateli i szlachty na Litwie*). J. Tumas jį pavadino "mūsų [t.y., dvasininkų, V.Ž] sąžinės balsu"[749], išvertė į lietuvių kalbą. Lietuviškai jis publikuotas *Dirvoje - Žinyne* 1903 m. sausio mėn. numeryje[750]. Kreipimasis gana tikslai rodė konfesinės krypties lietuvių tautiniame judėjime poziciją politinio istorinės Lietuvos elito atžvilgiu, reikštą jau *Apžvalgoje, Tėvynės Sarge*[751], nors ir nebuvo rašytas, kaip išskirtinai dvasininkų kreipimasis į aukštąjį luomą. (Atspindėjo nuostatas bajorijos ir jos vaidmens visuomenėje atžvilgiu.) Iš jų, lietuvių tautinio atgimimo atžvilgiu, buvo reikalauta pasirinkti radikaliai "arba - arba": partneriai arba priešai. "Balse..." teigiama lietuvių tautos savarankiško egzistavimo teisė, nors "politiškas atgijimas" pripažintas svajone[752]. Beje, paaiškinta, kad šiame straipsnyje kalbant apie Lietuvą "visados turime ant mislies Lietuvą etnografiškose ribose; tad daugiausia Kauno guberniją ir tam tikras dalis Suvalkų, Vilniaus, Gardino ir Kuršo gubernijų"[753]. Reikalavimų erdvė yra konkreti ir tokia pat, kokią teigė Lietuvos Demokratų partija.

J. Tumo 1903 - 1904 m. laiškai A. Dambrauskui rodo buvus J. Tumą Demokratų partijos šalininku. Bent jau todėl, kad pastariesiems buvo priimtini "Balso..." reiklavimai.

---

[747] *Ibid.*, p.32.

[748] A. Merkelis, *Juozas Tumas*... p. 132.

[749] 1903 m. sausio 13 d. J. Tumo laiškas A. Dambrauskui, *VUB RS*, f. 1, E. 118, laiškas 32 (byloje lapai nenumeruoti, V.Ž.)

[750] [J. Tumas], Lietuvių balsas į jaunąją kartą Lietuvos didžponių, dvarponių ir bajorų, *Dirva-Žinynas*, 1903, *Dirvos* kn. 29 (no 1), *Žinyno* no. 6, p. 3-21.

[751] Apie J. Tumo požiūrį į aukštąjį luomą rašyta: V. Žaltauskaitė , Apie lietuvybės idėją..., p. 252-253.

[752] [J. Tumas], Lietuvių balsas į jaunąją kartą ..., p. 5.

[753] *Ibid.*, p. 3.

Buvo net svarstyta galimybę turėti bendrą veikimo programą[754], bendradarbiauti atgavus spaudą. Nusivilta savo kolegomis dvasininkais, nuolankiai paisančiais bažnytinės vadovybės nurodymų: "Paliulioniui /../ kaulijant, mūsiškiai į veršius iš geros valios išvirto. Rodos, to tik ir tereikėjo savo šykštybės ir tinginystės prisidengimui"[755]. J. Tumo pozicijoje yra prielaidos krikščioniškam demokratiniam veikimui tiek tikslais išeinančiais už religijos stprinimo ribų, tiek būdais - siekiant atsispirti bažnytinio autoriteto kontrolei.

1903 m. kovą J. Tumas rašė: "/.../ Demokratai - uoliausi Głoso platintojai, tik neužganėdyti, juogei perlabai prieš dvarponius nusižeminta (pabaigoje). Šalip Głoso platina ir savo programą ir labai nori pabandyti abidvi suvesti į vieną tautišką, perstatyti vuisą lietuviškos dvasios šakojimos (lyg šiol). Nuo Głoso atėmus polemiškąjį charakterį, kitkas griežtai tiktų į tautišką programą, be kurios gal dar ilgai klaidžiosime tamsoje"[756].

Beje, J. Tumas ir po "Balso..." paskelbimo neatmetė "aljanso" su bajorija galimybės, nors sėkme abejojo[757]. Daugiau vilčių teikė kreipimasis į "demokraciją"[758], t.y. liaudį, nors lenkų tautinių demokratų (A. Niemojewskio) panašų žingsnį įvertino kritiškai. Kritiškumą, ko gero, lėmė lenkų tautinių demokratų požiūris į visą istorinę Lietuvą kaip lenkų nacionalizmo erdvę[759], o ne tautinių demokratų kultūrinė veikla, pastangos pilietinti liaudį, padaryti ją modernios tautos subjektu.

Programinės konsolidacijos su Lietuvių Demokratų partija svarstymai rodo ir tai, kad savarankiškos politinio veikimo programos neturėta. *Tėvynės Sargas*, nors ir teigė bendradarbiavimą su inteligentija, buvo orientuotas liaudžiai, o adresatas lėmė svarstymų lygį. Pagaliau, *Tėvynės Sargas* savo likimą siejo su spaudos atgavimo klausimu: esą eis tol, kol bus grąžinta spauda[760]. Kita vertus, nereikėtų pamiršti, kad spaudos atgavimas laikytas tik pirmuoju, bet ne vieninteliu, reikalavimu turėjusiu sudaryti pagrindą tolimesniam veikimui. *Žinyčia* (1900 - 1902), orientuota į inteligentiją, toliau plėtė tautos vienybės idėją. Pripažinta, kad lietuvių tautinio judėjimo veikėjai panašūs siekiais, nors skiriasi veikimo būdais. *Žinyčioje* teigta: "mes visi esame gryni demokratai pagal kilmę ir dvasią;

---

[754] 1903 m. kovo 20 d. J. Tumo laiškas A. Dambrauskui, *VUB RS,* f. 1, E. 118, laiškas 35 (byloje lapai nenumeruoti, V. Ž.)

[755] 1903 m. vasario 25 d. J. Tumo laiškas A. Dambrauskui, *ibid.,* laiškas 34.

[756] *Ibid.*, laiškas 35.

[757] *Ibid.*

[758] 1903 m. kovo 28 d. J. Tumo laiškas A. Dambrauskui, *VUB RS,* f. 1, E. 118, l.aiškas 36 (byloje lapai nenumeruoti, V.Ž.)

[759] R. Wapiński, *Historia polskiej myśli politycznej XIX i XX wieku*, Gdańsk, 1997, s. 108.

[760] Taučius [J. Tumas], Per 1904 metus, *Tėvynės Sargas,* 1904, nr. 1, p. 2.

po truputį ir liberalai visi, tik vieni su socializmo pagrindžiu, o kiti su katolicizmo. Ot ir visas atskiris"[761]. *Tėvynės Sargas* tapo savo "grynai kultūrinio darbo" ir "tautos vienybės" idėjos įkaitu. Idėjų, kurių egzistavimo tuo metu jau nepakako ideologinių krypčių ar partijų konsolidavimui. Rusijos - Japonijos karas dar labiau diferencijavo visuomenės pozicijas, buvo svarstoma įvairi tautos laisvių įgyjimo taktika.

1903 - 1904 m. *Tėvynės Sarge* galima fiksuoti nuostatas būdingas Vakarų Europos krikščioniškajai demokratijai. Skirta dėmesio Leono XIII socialinėse enciklikose deklaruotam katalikų "nepolitiniam" veikimui: savišalpos draugijų steigimui, kooperatyvų organizavimui ir pan. 1901 m. popiežius paskelbė encikliką *Graves de communi*, kurioje būtent taip buvo apibrėžtas krikščioniškasis demokratinis veikimas. Antanas Baranauskas išvertė enciklikos tekstą į lietuvių kalbą, jį publikavo *Dirva - Žinynas* 1903 m. balandį[762]. Tačiau tai, kas Vakarų Europoje vadinta socialine katalikybe, sprendusia "darbininkų klausimą", kas buvo "nepolitinis veikimas", Lietuvoje turėjo tapti bendro veikimo visuomenės (t.y. tautos) labui mokykla, politinio veikimo mokykla. *Tėvynės Sarge* rašyta: "kiekviena draugystė (t.y. draugija, V.Ž.) tai prieangys parlamento", dirbantysis turi dalyvauti leidžiant įstatymus, tautos samonėjimą lemia tolygiai ir tuo pat metu vystomas ekonominis gerbūvis ir švietimas[763].

Tėvynės Sargo veikimo programa padiktuota jų pasaulėžiūros, pripažino evoliucinį pokyčių visuomenėje būdą. Tačiau Dievo valios pripažinimas neeliminavo asmens - pokyčių generuotojo ir dalyvio vaidmens. Raginta nekovoti prieš valdžią ginklu, pasikliauti Dievo valia, tačiau neigiamai atsakyta ir į klausimą - ar nuolankumu, paklusnumu įmanoma pasiekti savo reikalavimų įgyvendinimą[764]. *Tėvynės Sargas* teigė legalų priešinimąsi, skatino pilietinį nepaklusnumą - sąmoningai asmenybei būdingą veikimą.

Tėvynės (patriotizmo) sąvokos paprastai siejamos su valstybe[765], tačiau *Tėvynės Sargas,* atsiribojęs nuo istorinės Lietuvos, istorinio valstybingumo atkūrimo idėjos, konkrečiai nesuformulavo ir modernios Lietuvos valstybės siekio. Todėl tėvynės *Tėvynės*

---

[761] Redakcija [J. Tumas], Garbųs Lietuviai, *Žinyčia,* 1900, nr. 1, p. 5.

[762] Apskrita Popiežiaus Leono XIII gromata apie krikščioniškąją demokraciją, *Dirva-Žinynas,* 1903, *Dirvos* kn. 30 (no 2), *Žinyno* no. 7, p. 123- 135. *LVIA* tarp Vilniaus Romos katalikų dvasinės konsistorijos dokumentų yra saugomas būtent šis hektografuotas enciklikos vertimas. Žr.: *LVIA,* f. 694, ap. 1, b. 2289, l. 220-225. Dėkojame profesoriui V. Merkiui, nurodžiusiam šį dokumentą. V.Ž.

[763] P.T [?], Vanta, *Tėvynės Sargas,* 1904, nr. 1, p. 31- 36.

[764] Vaižgantas, *R* 6, p. 56, (Į mokančius kritikuoti, bet nieko nenorinčius dirbti, *Tėvynės Sargas*, 1899, nr. 6, p. 23-29).

[765] O. Löfgren, The Nationalization of Culture, *Ethnologia Europaea,* 1989, XIX, 1, p. 7.

Sarge sampratą sudėtinga vienareikšmiškai apibrėžti. Kartais ji jungia kraujo, patriarchaliniais, giminystės ryšiais. Kita vertus, ji jungia tėvynainius objektyviais kultūriniais kriterijais: kalba, žeme, tikėjimu, papročiais, kuriuos pripažįsta modernusis nacionalizmas.

IŠVADOS

1. XIX a. Vakarų Europoje krikščioniškoji demokratija formavosi iš Katalikų bažnyčios ir modernios valstybės įtampos dėl įtakos visuomenėje, kurios konfesinės ribos dažniausiai sutapo su politinėmis. Tai turėjo įtakos valstybės ir Bažnyčios sąveikai, sprendžiant politines, socialines modernios visuomenės problemas, pirmiausia socialinį – „darbininkų klausimą".

Vidurio Rytų Europoje, taigi ir Lietuvoje, krikščioniškosios demokratijos formavimąsi XIX a. pab. sąlygojo ne socialinis „darbininkų klausimas", o modernaus nacionalizmo idėjų sklaida, socialinio aktyvumo linkme keitusi dalies dvasininkų laikyseną visuomenėje, dvasininko pareigos sampratą.

2. Lietuvos krikščioniškosios demokratijos genezė XIX a. pab. – XX a. pr. problema sutapo su dvasininkijos apsisprendimo modernaus lietuvių nacionalizmo atžvilgiu problema.

3. Rusijos valdžios pastangos XIX a. paskutiniaisiais dešimtmečiais įtakoti dvasininkų rengimą seminarijose ir tuo būdu keisti jų nuostatas ir laikyseną buvo bergždžios. Tačiau valdžios pastangos kontroliuoti dvasininkiją suponavo defensyvinę Katalikų bažnyčios laikyseną. Bažnyčia, siekdama saugoti savo statusą, vengdama represijų, ribojo ir dvasininkų socialinį aktyvumą.

4. Dvasininko pareigos sampratos išplėtimą, veiklą „už zakristijos sienų" lėmė pastangos sintetinti modernaus tautiškumo (lietuviškumo) sampratą ir katalikybę, tokiu būdu priešinantis rusifikacijai ir polonizacijai. Teoriniai tokių nuostatų pagrindai buvo suformuluoti nelegalioje periodikoje lietuvių kalba, kurią leido katalikai dvasininkai. Nelegalios periodikos leidimas buvo ne tik nuostatų, bet ir dvasininkų veikimo visuomenėje išraiška.

Pozicijų raiška nelegalioje katalikiškos krypties spaudoje yra lietuviškojo krikščioniškos demokratijos varianto bruožas, kurį sąlygojo lietuvių tautinio judėjimo idėjinė–partinė diferenciacija, supriešinusi katalikiškąją (konfesinę) ir pasaulietinę sroves, nepalikusi (arba minimalizavusi) krikščioniškosios demokratijos raiškos nelegalioje pasauliečių spaudoje galimybės.

5. Katalikybė XIX a. pab. Lietuvos dvasininkui prarado unifikuojančią reikšmę, supriešindama dvasininkiją pripažįstančią skirtingo tautiškumo (lietuviškumo, lenkiškumo) skirtingas sampratas (modernią, tradicinę). Įtampą, įvardijamą dvasininkų kartų konfliktu, lėmė ne tik amžius.

6. XIX a. besiformavusios socialinės katalikybės idėjos, generavusios krikščioniškąją demokratiją Vakarų Europoje, buvo žinomos ir Lietuvoje. Tačiau dvasininkams, orientavusiems savo veiklą į katalikybės ir modernios lietuvių tautos egzistavimo teisių užtikrinimą Rusijoje, socialinis arba klasikine samprata „darbininkų klausimas" atrodė marginalinis.

Socialinis klausimas nebuvo aktualizuotas, tačiau aktyvi dvasininkų laikysena visuomenėje, veiklos orientavimas į etninę Lietuvą bei veiklos adresatas ir partneris – liaudis, lėmė susidūrimus su lenkiškosios kultūros ar indiferentiška tautiniam judėjimui dvasininkija, dalimi visuomenės, o jie turėjo ir socialinio klausimo turinį.

7. XIX a. pab. lietuvių tautinio judėjimo katalikiškos srovės reikalavimai išreikšti nelegalioje spaudoje buvo pagrįsti Katalikų bažnyčios moraliniais imperatyvais. Tačiau greta jų pripažinta ir modernaus nacionalizmo vertybė – tauta. Laisvės lietuvių tautos egzistavimui turinys, išreikštas dvasininkų veikimo programoje, netilpo tik religijos stiprinimo ribose ir formavo krikščioniškas demokratines nuostatas.

Krikščioniška vertybių seka: Dievas – asmuo – artimas – bendruomenė (tauta) – valstybė, lietuviškame kontekste kito. Tauta dažnai užimdavo asmens vietą. Krikščioniškasis visuomenės labas (*bonum commune)* reiškė lietuvių tautos labą. Visgi tarp asmens ir tautos interesų buvo siekiama santykio ir balanso, būdingo krikščioniškam personalizmui – visuomenės santykių modeliui, kurį siūlė moderni Katalikų bažnyčia.

8. Nelegalioje katalikiškoje spaudoje išryškėjusios krikščioniškos demokratinės nuostatos buvo formuojamos savarankiškai nuo vyskupijų bažnytinės valdžios, dvasininkų veikla jiems subordinuota nebuvo, todėl tokia laikysena ir nuostatos iki 1904 m. neidentifikuotinos su klerikalizmu.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

1. Archyvų ir rankraščių fondai

Kauno apskrities archyvas (*KAA*)

F. I-50 - Kauno gubernatoriaus kanceliarija

Kauno arkivyskupijos kurijos archyvas (*KAK*)

Žemaičių vyskupijos bylos

Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos rankraščių skyrius (*LLTI*)

F. 1 - Įvairūs rašytojai, kalbininkai, kultūros veikėjai

Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius (*LMAB RS*)

F. 43 - Vilniaus kapitulos fondas

Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius (*LNMMB RS*)

F. 130 - Pavieniai rankraščiai

F.125 - Raguvos bažnyčios fondas

F. 90 - Žemaičių (Telšių) vyskupijos seminarija

Lietuvos valstybės istorijos archyvas (*LVIA*)

F. 696 - Kauno arkivyskupo metropolito (Romos katalikų) kanceliarija

F. 378 - Vilniaus generalgubernatoriaus kanceliarija

F. 419 - Vilniaus gubernijos žandarų valdyba

F. 694 - Vilniaus Romos katalikų metropolijos kurija

F. 669 - Žemaičių (Telšių) Romos katalikų vyskupijos dvasinė konsistorija

Liublino katalikiškojo universiteto Rankraščių skyrius

F.761 - 1831-1867 m. dokumentų, rodančių valdžios politiką Katalikų bažnyčios atžvilgiu, nuorašai ir sutrumpinimai

Maironio lietuvių literatūros muziejus

J. Tumo fondas

Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (*VUB RS*)

F. 1 - Lietuvių rašytojų, mokslo ir visuomenės veikėjų fondas

Rusijos valstybinis istorijos archyvas Peterburge (*RVIA*)

F. 733 - Liaudies švietimo ministerijos Liaudies švietimo departamentas

F. 821- Vidaus reikalų ministerijos Kitatikių dvasinių reikalų departamentas

F. 1282 - Vidaus reikalų ministro kanceliarija

Rusijos valstybinio istorijos archyvo Peterburge biblioteka (saugomos kai kurios generalgubernatorių ataskaitos)

2. Publikuoti šaltiniai

2.1.Atsiminimai

P. P. Būčys, *Atsiminimai,* Chicago, 1966, t. 1-2.

P. P. Būčys, Prieš senajam "Tėvynės Sargui" užgemant, *Tėvynės Sargas,* 1947, nr. 1, p. 2-7.

P. Dogelis, *Mano gyvenimo prisiminimai,* Kaunas, 1936.

Kun. K. Sederavičiaus atsiminimai (parengė A. Katilius), *Aušra,* 1996, nr. 17, p. 28-29.

P. Paystrietis, Kun. F. Lialis - komandiras ir "Tėvynės Sargo" pradžia, *Mūsų Senovė,* 1922, nr. 4 - 5, p. 627-643.

Seinų kunigų seminarijos klierikai: kun.Vincento Čitavičiaus prisiminimai (parengė A. Katilius), *Aušra,* 1997, nr. 13, p. 20-23, nr.14, p. 18-19.

J. Staugaitis, *Mano atsiminimai,* Vilnius, 1995.

K. Šaulys, Demokratija ir krikščionįs demokratai. Encyklikų prasmėje pagal krikščionių socijologų veikalų, *Draugija,* 1907, nr. 1, p. 34-39; *ibid.*, nr. 2, p. 134- 42; *ibid.*, nr. 3, p. 248-256.

F. Zielinski, *Pamiętniki,* [be l.v.], 1911, 2 cz.

2.2. Periodika

Auszra, 1885

Dirva, Dirva-Žinynas, 1903

Kraj, 1888 - 1890,1902.

Przegląd Katolicki, 1891, 1898

Šviesa, 1887

Tėvynės Sargas, 1896-1904

Varpas, 1889, 1890, 1894

Žemaičių ir Lietuvos Apžvalga, 1889-1896

Žinyčia, 1900-1902

Виленский вестник, 1897

Московские ведомости, 1885

2.3. Kiti publikuoti šaltiniai

V. Biržiška, *Lietuviškieji slapyvardžiai ir slapyraidės*, d. 1,2, Kaunas, 1939.

[H. Bolczewicz], *Stosunki kościelne na Litwie. Listy otwarte księdza do księży,* Monachium, 1905.

[A. Dambrauskas], *Głos Litwinów do młodej generacji magnatów, obywateli i szlachty na Litwie,* Kowno, 1906.

A. Dambrauskas - Jakštas, *Užgesę žiburiai. Biografijų ir nekrologų rinkinys,* Kaunas,1930.

L. Dambrauskas, Keli seniausi Dambrausko - Jakšto laiškai, *Draugija,* 1939, nr. 4, p. 249-251; nr. 5, p. 311-313; nr. 6, p. 385-386; nr. 8, p. 466 - 469.

Encyklopedia Powszechna, t. 17, Warszawa, 1864.

Jakšto - Dambrausko laiškai Vaižgantui - Tumui. Spaudai paruošė J. Ambrazevičius,

Atheneum, 1938, t. IX, sąs. 1, p. 3 - 47.

Jo Šventenybės P. Leono XIII enciklika Darbininkų klausimu (Rerum novarum), *Logos,* 1991, nr. 3, p. 54-81.

A. Kulakauskas, Penki 1882 - 1883 m. Rytų Lietuvos valstiečių kolektyviniai prašymai dėl lietuvių spaudos lotyniškuoju raidynu leidimo, *LAIS,* t. 4: Liaudis virsta tauta, Vilnius, 1993, p. 481- 489.*Lietuvių didaktinė proza,* pirm. K. Korsakas, Vilnius, 1982.

Lietuvos filosofinės minties istorijos šaltiniai, Vilnius, 1991.

Papiestwo wobec sprawy polskiej w latach 1772 - 1864, wybor źródel. Oprac. O. Beiendorf, Wrocław, 1960.

[Be aut.] *Paskutinis pamokslas wiena zemajczu kuniga priesz smerti,* [be leid. vietos], 1899.

Paskutiniųjų Popiežių enciklikų ir P. Pijaus XII kalbų rinkinys svarbiausiais žmonijos viešojo gyvenimo klausimais, spaudai paruošė V. Brizgys, Tübingen, 1949.

J. Šliūpas, *Rinktiniai raštai,* 1977.

Šventasis Raštas, Vilnius, 1999.

S. Tarnowski, *Nasze dzieje w ostatnich stu latach.* Wydanie drugie, Kraków, 1896.

A. Tatarė, *Pamokslai išminties ir teisybės,* (pirm. J. Lankutis), Vilnius, 1997.

J. Tumas, *Lietuvių draudžiamojo laiko literatūros paskaitos, "Apžvalga" ir apžvalgininkai,* Kaunas, 1925.

J. Tumas, *Lietuvių literatūros paskaitos. Draudžiamasis laikas. "Šviesos" grupė,* Kaunas, 1924.

J. Tumas, Lietuvių krikščionių - demokratų veiksmas, *Draugija,* 1907, nr. 3, p. 257-266.

J. Tumas, Lietuvių kultūros centrai Mintaujoje, *Lietuvos aidas,* 1928, nr. 74-76

J. Tumas, Žemaičių Kunigų Seminarija, *Mūsų Senovė,* 1921, kn. 1, p. 73-74.

Vaižgantas, *Raštai,* t. 6, Kaunas,Vilnius, 1923.

Vaižgantas, *Raštai,* t. 14, Kaunas, 1929.

Vaižgantas, *Raštai,* t. 5, vyr. red. V. Vanagas, Vilnius, 1994, (*R* 5).

Vaižgantas, *Raštai,* t. 6, vyr. red. V. Vanagas, Vilnius, 1994, (*R* 6).

Полное собрание законов Россиской импери, С.Петербург, 1844, т. XVIII.

3. Literatūros sąrašas

E. Aleksandravičius, A. Kulakauskas, *Carų valdžioje. XIX amžiaus Lietuva,* Vilnius, 1996.

E. Aleksandravičius, Kultūrinis sąjūdis Lietuvoje 1831-1863 metais. Organizaciniai kultūros ugdymo aspektaiVilnius, 1989.

E. Aleksandravičius, Politiniai lietuvių siekiai 1863 -1914, *Metmenys*, 1991, p. 22-41.

E. Aleksandravičius, *Prieš aušrą*, Vilnius, 1990.

J. Ambrazevičius, Ideologinių grupių santykiai "Aušros"ir "Varpo" gadynėje, *Krikščionybė Lietuvoje. Praeitis. Dabartis. Ateitis,* Kaunas, 1938, p. 228-244.

B. Anderson, *Įsivaizduojamos bendruomenės. Apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą,* Vilnius, 1999.

A. Andrusiewicz, *Kwestia Robotnicza w myśli Społecznej Kościoła Rzymskokatolickiego a Chrześcijańska demokracja w Polsce 1891 - 1950*, Warszawa, 1987.

J. Bagdonas, Kova dviem frontais, *Kultūra,* 1930, nr. 4, p. 205-212; *ibid.*, nr., 5, p. 247-254; *ibid.*, nr.6-7, p. 297-300; *ibid.*, nr. 10, p. 513-519; *ibid.*, nr. 11, p. 613-618.

J. Bardach, *O dawnej i nedawnej Litwie,* Poznań, 1988.

R. Bender, *Chrześcijanie w polskich ruchach demokratycznych XIX stulecia,* Warszawa, 1975.

R. Bender, *Społeczne inicjatywy chrześcijańskie w Królestwie Polskim 1905 - 1918,* Lublin, 1978.

R. Bender, Wokół sprawy pobytu Ks. Stanisława Stojałowskiego w Belgii w 1872/73 roku, *Z zagadnien kultury chrześcijańskiej,* Lublin, 1973, s. 467-471.

A. Bendorius, M. Krupavičius, Krikščionys demokratai Lietuvoj, *Lietuvių enciklopedija,* Bostonas, 1958, t. 13, p. 105-12.

I. Berlin, *Vienovė ir įvairovė,* Vilnius, 1995.

V. Biržiška, *Iš mūsų laikraščių praeities,* Kaunas, 1933.

V. Biržiška, 50 metų spaudos laimėjimo sukaktį minint, *Aidai,* 1954, nr. 4, p. 147-156; ibid., nr. 6, p. 251-262.

G. Brunn, M. Hroch, A. Kappeler, Introduction, *Comparative Studies on Governments and Non - dominant Ethnic Groups in Europe, 1850 -1940, The Formation of National Elites,* A. Kappeler (ed.) 1996, Vol. 6; p. 1- 10.

R. Camp, *The Papal Ideology of Social Reform: a Study in Historical Development 1878 - 1967*, Leiden, 1969.

J. Chlebowczyk, *O prawie do bytu małych i młodych* narodów. *Kwestia narodowa i procesy narodotwórce we Wschodniej Europie Środkowej w dobie kapitalizmu (od szchyłku XVIII do początków XX w.)*, Warszawa - Kraków, 1983.

B. Cywiński, Doświadczenie sześciu pokoleń, *Znak,* 1978, nr. 292 - 293, s. 1278 – 1331.

B. Cywiński, *Rodowody niepokornych,* Warszawa, 1996.

K.H. Connel, *Irish Peasant Society: Four Historical Essays*, Oxford, 1968.

P. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija,* Vilnius, 1992, t. 1-2.

N. Davies, *Europa, rozprawa historyka z historią,* Kraków, 1998.

Doktryna społeczna Kościoła katolickiego i doktryny chadeckie, wyrob. E. Olszewski, E. J. Pałyga, Lublin- Warszawa, 1987

L. Donskis, Maironis lietuvių istoriografijos ir istoriosofijos paradigmų kontekste, *Kultūros barai*, 1993, nr.1, p. 68-71.

J. Duroselle, *Początki katolicyzmu społecznego w Francji 1822 -1870,* Warszawa, 1961.

Dzieje teologii katolickiej w Polsce, wiek XIX i XX, t. 3, cz. 1, red. M. Rechowicz, Lublin, 1976.

R. Dzwonkowski, *Listy społeczne biskupów polskich 1891 -1918,* Paris, 1974.

R. Dzwonkowski, Recepcja encykliki *Rerum novarum* w Polsce, *Colloquium Salutis. Wrocławskie Studia Teologiczne,* 1982, nr. 14, s. 23- 40.

H. Dylagowa, Od upadku państwa Polskiego po powstanie Listopadowe, 1795 - 1831, *Chrześcijaństwo w Polsce. Zarys przemian,* red. J. Kłoczowski, Lublin, 1981, s. 203-218.

J. Eretas, Dvi generacijos mūsų krikščioniškos kultūros tarnyboje, *Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija, Suvažiavimo darbai,* t. 7, Roma, 1972, p. 3-54.

M. Fogarty, *Christian Democracy in Western Europe 1820 - 1953*, London, 1957.

A. Fremantl, *The Papal Encyclicals in Their Historical Context,* New York, 1956.

A. Gaidys, Lietuvių krikščionių demokratų partijos kūrimosi aplinkybės (1905 -1907 m.), *LAIS,* t. 3: Lietuvos valstybės idėja (XIX a. - XX a. pradžia), Vilnius, 1991, p. 139-172.

A. Gaigalaitė, *Klerikalizmas Lietuvoje,* Vilnius, 1970.

S. Gajewski, *Społeczna działalność duchowieństwa w Królestwie Polskim 1905 - 1914,* Lublin, 1990.

E. Gellner, *Tautos ir nacionalizmas,* Vilnius, 1996.

Z. Genienė, J. Genys, *Varnių kunigų seminarija,* Vilnius, 1999.

B. Genzelis, *Švietėjai ir jų idėjos Lietuvoje,* Vilnius 1972.

A. Gražiūnas, *Krikščioniškoji demokratija Lietuvoje,* Vilnius, 1994.

K. Grzybowski, B. Sobolewska, *Doktryna polityczna i społeczna papiestwa 1789 - 1968,* Warszawa, 1971.

K. Grzybowski, Watykan i jego doktryna w oczach historyka, *Kościół Katolicki wobec węzłowych problemów Polski w wieku XIX i XX,* Warszawa, 1968, s. 189 - 203.

L. Hass, Pokolenia inteligencji Królestwa Polskiego, *Przegląd Historyczny,* 1974, tom LXV, z. 2, s. 286-316.

Historia katolicyzmu społecznego w Polsce 1832 - 1939, red. C. Strzesewski, R. Bender, K. Turowski, Warszawa, 1981.

M. Hroch, Social and Territorial Characteristics in the Composition of the Leading Groups of National Movements, *Comparative Studies on Governments and Non - dominant Ethnic Groups in Europe, 1850 -1940: The Formation of National Elites* ed. A. Kappeler 1996, Vol. 6, p. 257-275.

E. Jabłońska - Deptuła, Katolicyzm polski XIX wieku a kwestia społeczna, *Więź,* 1961, nr. 2, s. 27- 44.

St. Jarocki, *Katolicka nauka społeczna,* Paris, 1964.

J. Jurkiewicz, *Rozwój polskiej myśli politycznej na Litwie i Białorusi w latach 1905 - 1922,* Poznań, 1983.

M. Karčiauskienė, Mokykla ir pedagoginė mintis kapitalizmo kilimo laikotarpiu (1861 m. - XIX a. pabaiga), *Lietuvos mokyklos ir pedagoginės minties istorijos bruožai,* Vilnius, 1983

A. J. Kasulaitis, *Lithuanian Christian Democracy,* Chicago, 1976.

A. Katilius, Į Vakarų Europos katalikų universitetus ne studijuoti, bet gydytis ? *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis,* t., 16, Vilnius, 2000, p. 143-196.

A. Katilius, Seinų seminarijos klierikai, įšventinti vyskupo Motiejaus Valančiaus, *Žemaičių praeitis,* t. 8,(sud. A. Butrimas, V. Vaivada, D. Mukienė), Vilnius, 1998, p. 77-87.

A. Katilius, Seinų seminarijos kontingento socialinė strukūra 1826-1915 m. (mašinraštis).

V. Kavolis, Nepriklausomas žmogus lietuvių istorijoje, *Metmenys,* 1985, nr. 50, p. 25-49.

V. Kavolis, *Žmogus istorijoje,* Vilnius, 1994.

J. Keller, *Katolicka doktryna społeczna,* Warszawa, 1989.

J. Kelly, N. Davidson, *The Oxford Dictionary of Popes,* Oxford, 1985.

F. Kirša, Trys rašytojų kartos, *Vairas,* 1929, nr. 1, p. 74 - 82; nr. 2, p. 152-159.

J. Kodrębski, Recepcja encykliki "Rerum Novarum" na ziemiach polskich do I - szej wojny Światowej, *Studia Prawno - Ekonomiczne,* t. XLVIII, 1993, s. 21-45.

S. Kozicki, *Historia Ligi Narodowej, okres 1887-1907,* Londyn, 1964.

A. Kriegel, Generational Difference: The History of an Idea. *Daedalus,* Fall, 1978, p. 23-38.

M. Krupavičius, *Krikščioniškoji demokratija,* Stuttgart, 1948.

M. Krupavičius, Krikščioniškoji demokratija Lietuvoje, *Tėvynės sargas,* 1954, n. 1, p. 1-64.

M. Krupavičius, Trumpa krikščioniškosios demokratijos istorija, *Krikščionis demokratas,* 1927, nr. 3 -5, p. 17-65.

A. Kulakauskas, Apie tautinio Atgimimo sąvoką, tautinių sąjūdžių epochą ir lietuvių tautinį atgimimą, *LAIS,* t.1: Tautinės savimonės žadintojai: nuo asmens iki partijos, Vilnius, 1990, p. 132-142.

A. Kulakauskas, *Kova už valstiečių sielas,* Kaunas, 2000.

B. Kumor, *Historia Kościoła, cz.7: Czasy najnowsze 1815 -1914,* Lublin, 1991.

B. Kumor, Ratio studiorum w polskich seminariach duchownych zaboru austriackiego, *Z zagadnień kultury chrześcijańskiej,* Lublin, 1973, s. 473-480.

B. Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej (1772 - 1918),* Kraków, 1980.

J. Kur, Działalność społeczno - polityczna księdza Stanisława Stojałowskiego w latach 1895 - 1903, *Roczniki dziejów ruchu ludowego,* Warszawa, 1992, nr. 27, s. 5-18.

LAIS, t. 3: Lietuvos valstybės idėja (XIX a. - XX a. pradžia), Vilnius, 1991.

LAIS, t. 4: Liaudis virsta tauta, Vilnius, 1993.

LAIS, t.7: Atgimimas ir Katalikų Bažnyčia, Vilnius, 1994.

LAIS, t. 10: R. Miknys, Lietuvos demokratų partija 1902 - 1915 metais, Vilnius, 1995.

LAIS , t. 14: V. Jogėla,Vilniaus Romos katalikų dvasinė akademija 1833 -1842 metais:organizacija ir veikla, Vilnius, 1997.

LAIS, t. 15: J. Sawicki, Mykolas Römeris ir buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių tautinės problemos, Vilnius, 1999.

LAIS, t. 16: D. Staliūnas, Visuomenė be universiteto? (Aukštosios mokyklos atkūrimo problema Lietuvoje: XIXa. vidurys - XXa. pradžia), Vilnius, 2000.

R. Laukaitytė, Bandymai įkurti Lietuvos krikščionių demokratų partiją 1905 - 1906 metais, *Lituanistica,* 1992, nr. 2, p. 29- 41.

R. Laukaitytė, Pirmoji Lietuvos krikščionių demokratų partijos programa, *Lituanistica,* 1993, nr. 2, p. 14-27.

Lietuviškasis liberalizmas, Chicago, 1959.

Lietuvių nacionalinis išsivadavimo judėjimas /ligi 1904 m./, ats. red. V. Merkys, Vilnius, 1987, p. 209.

O. Löfgren, The Nationalization of Culture, *Ethnologia Europaea*, 1989, XIX, 1, p. 5-24.

P. Łossowski, Litewska chreścijańska demokracja, *Chrześcijanin w świecie*, 1987, n. 171, s. 119-135.

R. Ludwikowski, Szkice na temat Galicyjskich ruchów i myśli politycznej 1848 -1892, *Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z nauk Politycznych*, 1980, z. 15.

R. Ludwikowski, Ultramontanyzm a konserwatyzm polski XIX w., *Zeszyty naukowe uniwersytetu Jagiellońskiego. Pprace z nauk politycznych*, 1978, z. 11, s. 103 -115.

V. Lukoševičius, Lietuvos klerikalų socialinės - ekonominės koncepcijos XIX a. pab. ir XX a. pr., *Ekonomika. AMMD*, 1968, t. 8, sąs. 1, p. 57-76.

M. Lukšienė, *Lietuvos švietimo istorijos bruožai XIX a. pirmojoje pusėje*, Kaunas, 1970.

Ks. J. Machniak, Kapłan według Serca Jezusowego. Duchowość kapłana w pismach ascetycznych bł. Józefa Sebastiana Pelczara, *Analecta Cracoviensia*, XXVII, 1995, s. 233-242.

V. Maciūnas, 1831 m. sukilimo emigrantų lietuviškieji spaudiniai, *Mūsų senovė*, Kaunas, 1938, t. 2, nr. 3 (8), p. 462-471.

G. Maddox, *Religion and the Rise of Demokracy*, London - New York, 1996.

J. Majka, *Katolicka nauka społeczna*, Warszawa, 1988.

J. Majka, Nauka społeczna Kościoła, jej charakter i mejsce w orędziu ewangelicznym, *Dokumenty nauki społecznej Kościoła*, cz. 1, Rzym - Lublin, 1996, s. 11-59.

K. Mannheim, *Essays on the Sociology of Knowledge*, London, 1964.

Z. Medišauskienė, *Tarp senojo neūkiškumo ir liguisto verslumo: "protinga pažanga" ūkinėje veikloje*, (mašinraštis).

Z. Medišauskienė, *Rusijos cenzūra Lietuvoje XIX a. viduryje*, Kaunas, 1998.

A. Merkelis, *Jaunoji Lietuva*, Kaunas, 1932.

A. Merkelis; *Juozas Tumas Vaižgantas*, trečias leidimas, Vilnius, 1989.

A.Merkelis, Kan. K. Pakalniškis - Dėdė Atanazas, *Židinys*, 1933, nr. 8-9, p. 127-133.

A. Merkelis, Tėvynės Sargas (1896-1931), *Židinys*, 1931, nr. 10, p. 236-247.

V. Merkys, *Draudžiamosios lietuviškos spaudos kelias 1864 - 1904*, Vilnius, 1994.

V. Merkys, *Knygnešių laikai, 1864 -1904*, Vilnius, 1994.

V. Merkys, *Motiejus Valančius. Tarp katalikiškojo universalizmo ir tautiškumo*, Vilnius, 1999.

B. Micewski, Rządcy diecezji wileńskiej okresu niewoli wobec sprawy narodowej, *Chrześcijanin w świece,* 1987, nr.171, s. 39-48.

R. Miknys, E. Motieka, Tautiškoji lietuvių demokratų partija: idėjinės - politinės kūrimosi aplinkybės, *LAIS,* t.1: Tautinės savimonės žadintojai: nuo asmens iki partijos, Vilnius, 1990, p. 80 – 125.

R. Mikšytė, *Antanas Baranauskas,* Vilnius, 1993.

V. Mingėla, *Kun. Antanas Milukas. Jo gyvenimas ir darbai,* Detroitas, 1962.

M. Mylik, Udział polskich uczonych w przygotowanie encykliki "Rerum novarum", *Przegląd Religioznawczy,* 1993, nr. 3 (169), s. 41 - 48.

J. N. Moody, *Church and Society. Catholic Social and Political Thought and Movement 1789 - 1950,* New York, 1953.

J. Ochmański, *Litewski ruch narodowo - kulturalny w XIX wieku,* Białystok, 1965.

D. Olszewski, *Polska kultura religijna na przełomie XIX i XX wieku,* Warszawa, 1996.

Ch. Owen, *The Secularization of the European Mind in the Nineteenth Century,* Cambridge Univ. Press, 1975.

A. Petrani, *Szkolnictwo teologiczne w Polsce, Prawo Kanoniczne,* 1962, nr. 1-2. s. 126-200.

A. Petrani, W sprawie obsadzenia stolic biskupskich w zaborze rosyjskim (1880 - 1883), *Prawo Kanoniczne,* 1962, nr. 1 - 2, s. 149-166.

S. Pivoras, *Lietuvių ir latvių pilietinės savimonės raida,* Kaunas, 2000.

A. Posern - Zieliński, Akulturacjai asymilacja - dwie strony procesu etnicznej zmiany w ujęcu antropologii i etnohistorii, *Procesy akulturacji/asymilacji na pograniczu polsko-niemieckim w XIX i XX wieku,* red. W. Molik, R. Traba, Poznań, [b.l.d.?, 1995 m. vykusios konferencijos medžiaga], s. 43-64.

A. Prašmantaitė, *Žemaičių vyskupas Juozapas Arnulfas Giedraitis,* Vilnius, 2000

V. Pruskus, Katalikų socialinė mintis Lietuvoje (XIX a. antroji pusė - XX a. pr.), *Lietuvių katalikų mokslų akademijos metraštis,* Vilnius, 1995, t. 9, p. 21 - 224.

J. Puchałka, *Idea chrześcijańsko - społeczna w jej historycznym rozwoju,* Kraków, 1922.

J. Radžvilas, Dėl literatūrinių kartų ir generacijų, *Kultūra,* 1930, nr. 2, p. 115–120.

L. Rerup, Chanals of Communication, *Comparative Studies on Governments and Non - dominant Ethnic Groups in Europe, 1850 -1940: The Formation of National Elites* ed. A. Kappeler 1996, Vol. 6, p.309-326.

A. Rogola, Walka Bismarka z Kościołem w okresie kulturkampfu i jej znaczenie dla działalności kleru, *Przegląd Tomistyczny,* 1986, t. 2, s. 333 - 347.

M. Römer, *Litewskie stronnictwa polityczne,* Wilno, 1921.

M. Römer, *Litwa. Studyum o odrodzeniu narodu Litewskiego*, Lwów, 1908.

G. H. Sabine, T. L. Thorson, *Politinių teorijų istorija,* Vilnius, 1995.

F. K. Seppelt, K. Löffler, Z. Zieliński, *Dzieje papieży,* Poznań, Warszawa, 1997.

A. Sikora, *Historia i prawdy wieczne,* Warszawa, 1977.

A. D. Smith, Nationalism, *Current Sociology,* Vol. XXI (1973) No 3.

B. Sobolewska, Z problematyki ewolucji doktryny katolickiej w kwestii stosunku Kościoła i państwa, *Państwo i prawo,* 1966, zeszyt 6, s. 931-940.

J. Stakauskas, Lietuvių kalbos kelias į Žemaičių Kunigų Seminariją, *Tiesos kelias*, 1937, nr. 6, p. 287-281; ibid., nr. 7-8, p. 340-356; ibid., nr. 11, p. 592-598; ibid., 1938, nr.1, p.16-29;

J. Stakauskas, Lietuviškos minties pasireiškimas Žemaičių Seminarijoje, *Tiesos kelias,* 1938, nr. 11, p. 751 -756; ibid., nr.12, p. 823-828; ibid., 1939, nr. 1, p. 28-36; ibid., 1939, nr. 2, 105-109; ibid., nr. 3, p. 181-185; ibid., nr. 5, p. 354-364; ibid., nr. 7-8, p. 551-554.

J. Stakauskas, Lietuvių sąjūdis Vilniaus seminarijoje, *Mūsų praeitis,* 1992, nr. 2, p. 102-127.

J. Stakauskas, Lietuviškoji sąmonė Seinų seminarijoje, *Tiesos kelias,* 1939, nr. 9, p. 638-654, nr. 10, p. 713-728; ibid., 1940, nr. 3, p. 102-108; ibid., nr. 4, p. 157-162; ibid., nr. 5, p. 238-243; ibid., nr. 6, 322-329.

J. Stakauskas, Vyskupas M.L. Paliulionis ir lietuviškasis klausimas, *Židinys,* 1939, nr. 7, p. 231-262.

D. Staliūnas, "Truputį lenkas, truputį vokietis, truputį lietuvis, o visų pirma katalikas..." Vilniaus vyskupas Edwardas von der Roppas tarp etninių, pilietinių ir konfesinių vertybių, *LAIS,* 1996, t. 8: Asmuo: tarp tautos ir valstybės, Vilnius, 1996, p. 291-299.

P. N. Stearns, *European Society in Upheaval, Social History Since 1750, Macmillan Publisching*, 1975.

J. Stefanowicz, *Chreścijańska demokracja,* Warszawa, 1963.

J. Stefanowicz, *Watykan i Włochy 1860 - 1960,* Warszawa, 1967.

T. Stegner, Więź wyznaniowa a narodowa, red. T. Stegner, *Naród i religia*, Gdańsk, 1994, s. 6-16.

Cz. Strzeszewski, *Katolicka nauka społeczna,* Lublin, 1994.

P. Subačius, *Lietuvių tapatybės kalvė. Tautinio išsivadavimo kultūra,* Vilnius, 1999.

S. Sužiedėlis, Kalba ir socialinė klasė pietvakarių Lietuvoje iki 1864 m., *LAIS,* t. 4: Liaudis virsta tauta, Vilnius, 1993, p. 119-134.

M. M. Szejnman, O stosunku Warykanu w kwestii polskiej w końcu XIX - początku XX w., *Studia z dziejów Kościoła katolickiego,* t. 2, 1960, (red. W. £ukaszewicz), Warszawa, 1961, s. 3-22.

B. Szlachta, *Ład - Kościół - Naród,* Kraków, 1996.

D. Szpoper, *Sukczesorzy Wielkiego Ksićstwa,* Gdańsk, 1999.

K. Śmigiel, Kierunki działalności społecznej duchowieństwa wielkopolskiego (1891 - 1918), *Analecta Cracoviensia,* XXVII, 1995, s. 315 – 323.

I. Šenavičienė, Žemaičių diecezinės seminarijos klierikų kontingentas 1854 - 1865 m., *Lietuvių katalikų mokslų akademijos metraštis,* t. 15, Vilnius, 1999, p. 39-127.

I. Šenavičienė, *Žemaičių lituanistai Vilniaus vyriausioje seminarijoje. Motiejus Valančius,* Vilnius, 1998.

J. Tazbir, *Kultura szlachecka w Polsce. Rozkwit - upadek- relikty,* Warszawa, 1983.

A. Tyla (recenzija), M. Hroch, Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas, Universita Karlova, Praha, 1968, 171 p., *Lietuvos istorijos metraštis,* 1971, p. 143 – 146.

A. Tyla, Draudžiamosios literatūros platinimas XX a. pr. Švenčionių apylinkėse, *Kraštotyra,* 1969, p. 67-75.

A. Tyla, *Garšvių knygnešių draugija,* Vilnius, 1991.

A. Tyla, *1905 m. revoliucija Lietuvos kaime,* Vilnius, 1968.

A. Tyla, Vaižganto ir jo brolio Jono Tumo 1896-1897 m. byla dėl draudžiamos literatūros platinimo, *Literatūra. AMMD,* 1970, t.12, sąs. 1, p. 27-46.

V. Trumpa, *Lietuva XIX amžiuje,* Chicago, 1989.

V. Trumpa, Lietuvos nepriklausomybės idėja, *Santara,* 1993, nr. 2, p. 45-55.

K. Turowski, *Historia ruchu chrześcijańsko - demokratycznego w Polsce,* 2 t., Warszawa, 1989.

P. Vaičekonis, *Katalikų dvasininkijos juridinė padėtis XIX a. Lietuvoje,* Vilnius, 1999.

A. Vaitiekūnienė, *Vaižgantas,* Vilnius, 1982.

V. Vardys, *Krikščionybė Lietuvoje,* Čikaga, 1997.

R. Vėbra, *Lietuvių tautinis atgimimas XIX amžiuje,* Kaunas, 1992.

R. Vėbra, *Lietuvių visuomenė XIX a. antrojoje pusėje,* Vilnius, 1990.

R. Vėbra, *Lietuvos katalikų dvasininkija ir visuomeninis judėjimas,* Vilnius, 1968.

R. Vėbra, Nacionalinės inteligentijos formavimasis Lietuvoje XIX a. antrojoje pusėje, *Istorija , AMMD , VII,* 1965, p. 85-110.

E. Vidmantas, *Katalikų Bažnyčia ir nacionalinis klausimas Lietuvoje XIX a. antrojoje pusėje - XX a. pradžioje,* Vilnius, 1987.

E. Vidmantas, Religinis tautinis sąjūdis Žemaitijoje XIX a. pabaigoje, *LAIS,* t. 7: Atgimimas ir Katalikų Bažnyčia,Vilnius, 1994, p. 96-141.

G. Viliūnas, *Literatūrinis gyvenimas nepriklausomoje Lietuvoje (1918 - 1940),* Vilnius, 1998.

A. Vyšniauskas, *Lietuvos socialdemokratijos idėjinė politinė raida 1893 - 1899* metais, Vilnius, 1993, (humanitarinių m. daktaro laipsnio disertacija).

A. Vyšniauskas, Lietuvos socialdemokratijos politinė transformacija 1898 metais, *LAIS.* t. 3: Lietuvos valstybės idėja (XIX a. - XX a. pradžia), Vilnius, 1991, p. 67-131.

Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas (ligi 1904 metų), red., V. Merkys, Vilnius, 1987.

K. Wajda, Społeczeństwo polskie i Kościół Katolicki na Pomorzu a państwo Pruskie w latach 1860 -1914, *Studia Pelplińskie*, 1985, s. 99 - 123.

L. P. Wallace, *Leo XIII and the Rise of Socialism,* Duke univ. press, 1966.

R. Wapiński, *Historia polskiej myśli politysznej XIX i XX wieku,* Gdańsk, 1997.

R. Wapiński, The Problem of Generations in 19th and 20th Century, *Acta Poloniae Historica,* 1998 (78), p. 135-160.

J. Wasilewski, *Arcybiskupi i administratorowie archidiecezji mohylewskiej,* Pińsk, 1931[?].

T.R. Weeks, *Nation and State in Late Imperial Russia. Nationalism and Russification on the Western Frontier, 1863 - 1914,* DeKalb, 1996.

H. Wereszycki, *Historia polityczna Polski 1864 - 1918,* Wrocław, 1990.

A. Wóycicki, *Demokracya Chrześcijańska w Polsce. Szkic historyczno - społeczny,* Petrograd, 1918.

A. Wóycicki, Oddźwięk encykliki "Rerum Novarum" ma ziemiach polskich, *Przewodnik Społeczny,* 1921, nr. 2, s. 281-293.

V. Zaborskaitė, *Maironis,* Vilnius, 1987.

Z. Zieliński, *Kościoł i naród w niewoli,* Lublin, 1995.

Z. Zieliński, *Papiestwo i papieże dwóch ostatnich wieków*, Poznań, 1986.

Z. Zieliński, Wykonanie ustawy sejmu pruskiego z 11 V 1873 r. o kształceniu i zatrudnieniu duchowieństwa na terenie archidiecezji Gnieznieńskiej i Poznańskiej 1873 - 1887, *Studia historyczne,* pod. red. ks. M. Żywczyńskiego i ks. Z. Zielińskiego, Lublin, 1968, t. 2, s. 7-172.

V. Žaltauskaitė, Apie lietuvybės idėją kunigo Juozo Tumo -Vaižganto pažiūrose. Iki 1904 m., *LAIS,* 1996, t. 8: Asmuo: tarp tautos ir valstybės, Vilnius, 1996, p. 248-260.

V. Žaltauskaitė, "Žinyčia" - laikraštis "apšviestesniemsiems Lietuviams", *Lituanistica,* 1998, nr. 1 (33), p. 19-29.

Е. Винтер, *Папство и царизм*, Москва, 1964.

А.Е. Иванов, *Студенчество России конца XIX начала XX века*, Москва, 1999.

Э. Геллнер, Пришествие национализма. Мифы нации и класса, *Путь,* 1992, н 1, с. 25-43.

Дж. Канделоро, *Католическое движение в Италии*, Москва, 1955.

К. Маннгайм, *Диагноз нашего времени*, Москва , 1994.

Р. Пайпс, Русский консерватизм во второй половине XIX века, *Доклады конгреса. XIII международный конгрес исторических наук, 1970 VIII 16-23 Москва,* Москва, 1973. p.1-10.

А.В. Жиркевич, *Изъ-за русского языка*, Вильно, 1911, 2 т.

Disertacijos tema paskelbtų darbų sąrašas

Moksliniai straipsniai:

1. Apie lietuvybės idėją kunigo Juozo Tumo-Vaižganto pažiūrose. Iki 1904 m., *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos,* t. 8: Asmuo: tarp tautos ir valstybės, Vilnius, 1996, p. 248-260.

2. "Žinyčia"- laikraštis "apšviestesniemsiems Lietuviams", *Lituanistica*, 1998, nr.1, p.19-29.

Įteikta spaudai:

1. Catholicism and Nationalism in the Views of the Younger Generation of Lithuanian Clergy in the Late Nineteenth and Early Twentieth Centuries, *Lithuanian Historical Studies,* 2000. (1 a. l.)

1. Priedas

A. 1877-1878m. stojusių (ir priimtų) į Žemaičių (Telšių) ir Vilniaus seminarijas socialinė sudėtis

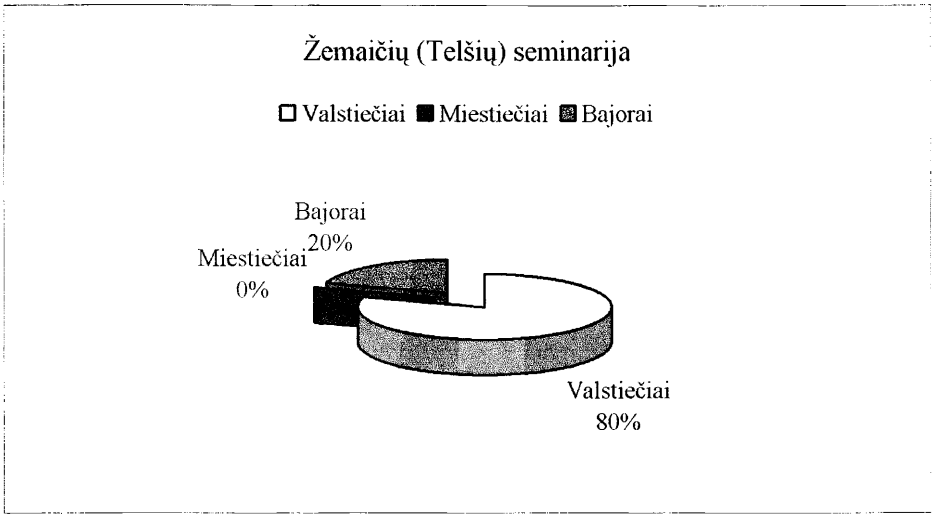

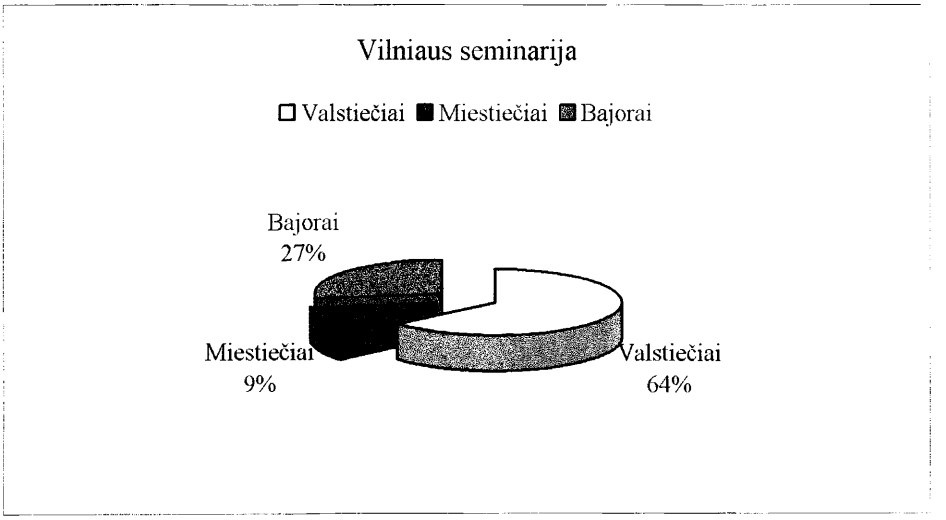

B. 1883-1884m. Besimokiusių Vilniaus seminarijos I-II kursuose socialinė sudėtis

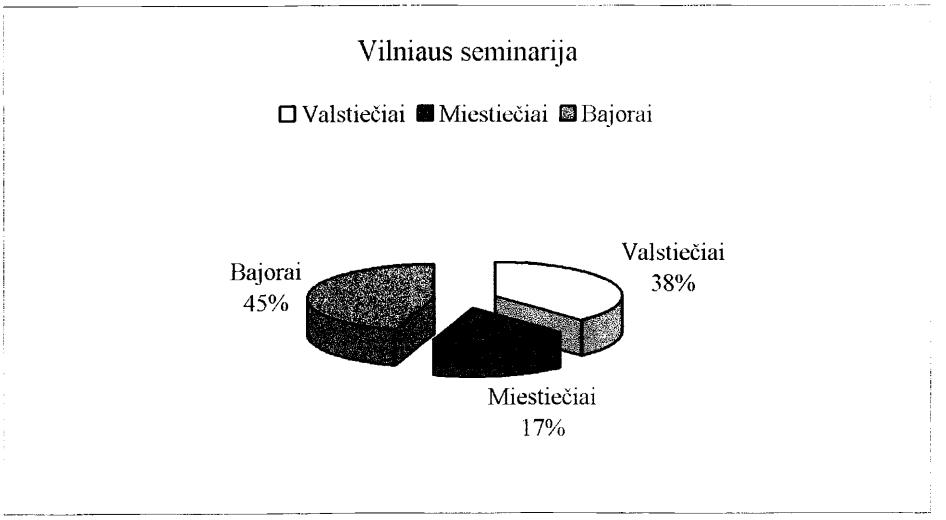

2. Priedas

1891m. stojusių (ir priimtų) į Žemaičių (Telšių) ir Vilniaus seminarijas socialinė sudėtis

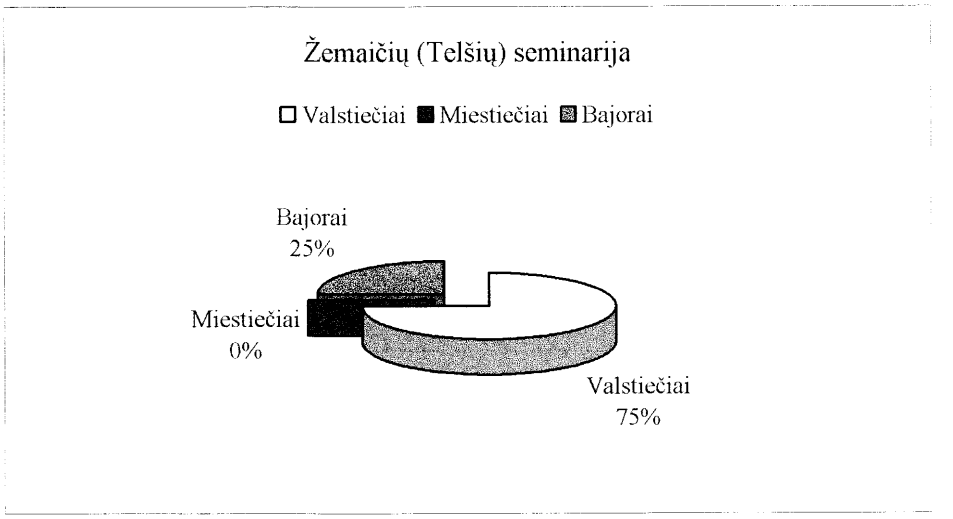

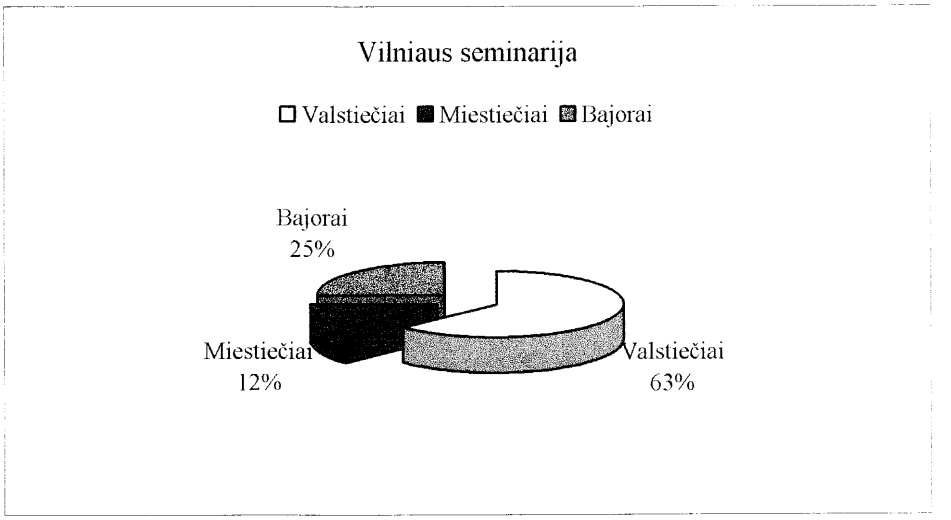

3. Priedas
1898m., 1900m. stojusių į Vilniaus seminariją socialinė sudėtis

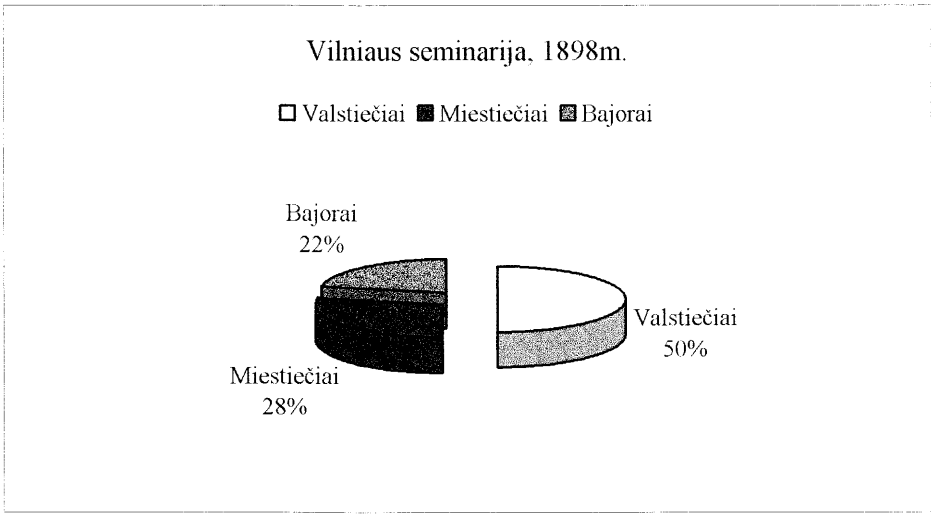

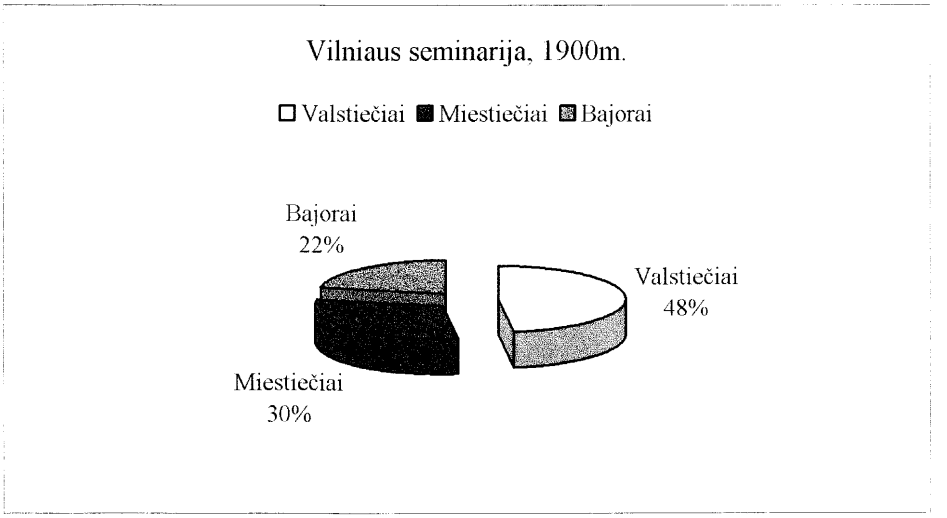

4. Priedas

A.1886m. Žemaičių (Telšių) ir Vilniaus seminarijose besimokiusių su "vaistininko mokinio" pažymėjimais bendras skaičius, socialinė sudėtis

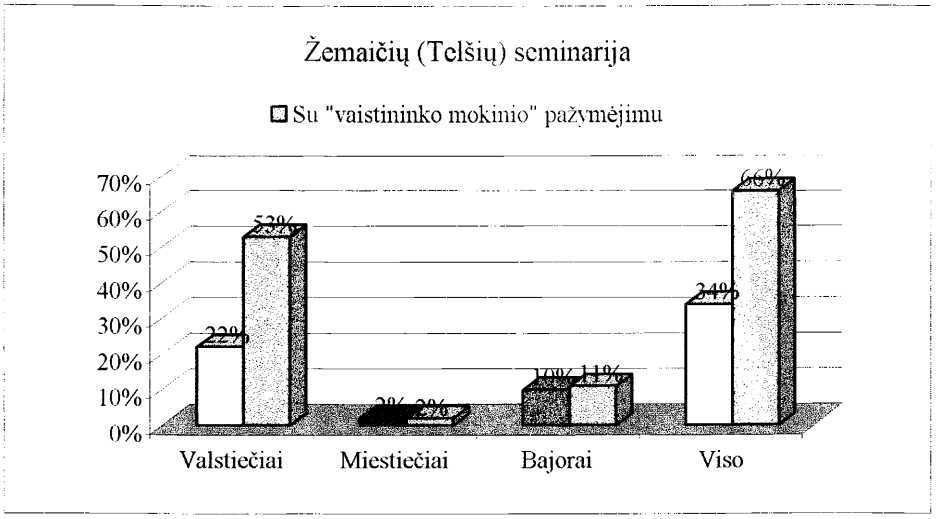

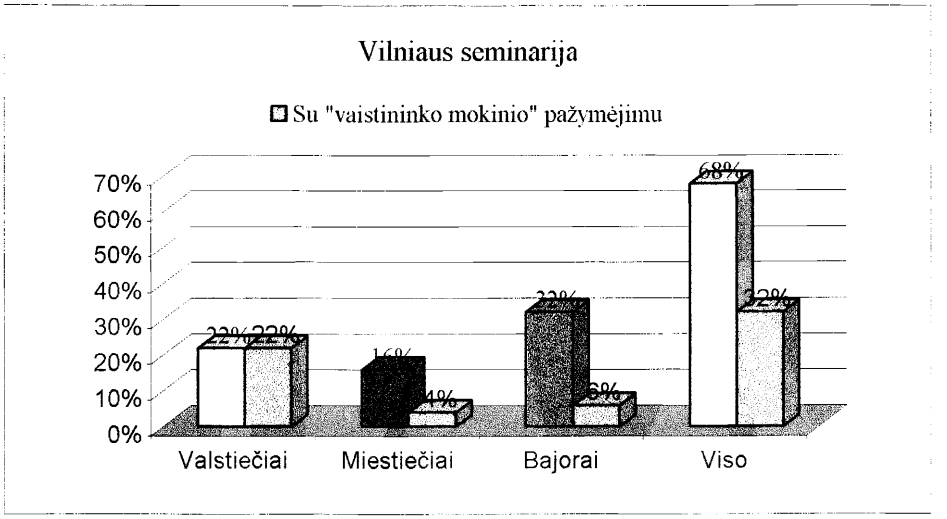

B. 1904m. stoję (ir priimti) į Žemaičių (Telšių) ir Vilniaus seminarijas su "vaistininko mokinio" pažymėjimais

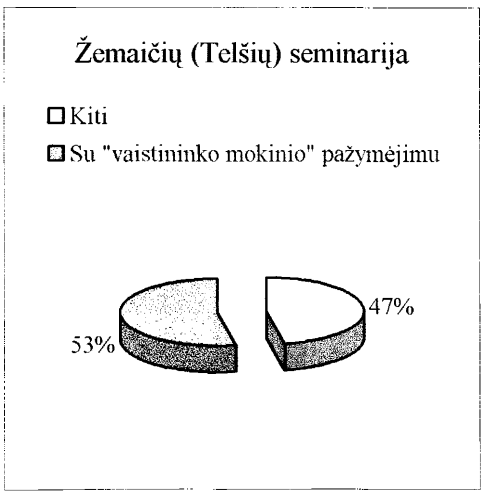

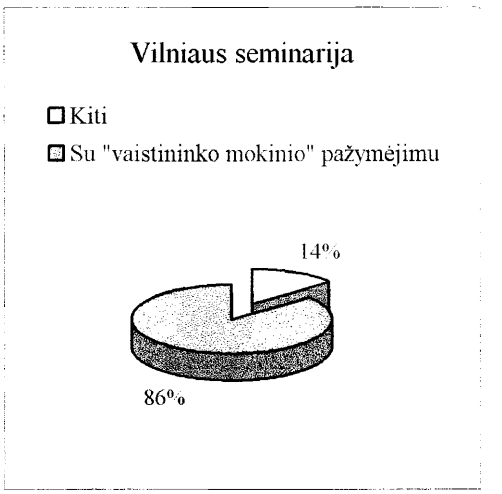

Pastaba: 1904m. socialinė stojusių priklausomybė dokumentuose nenurodoma

5. Priedas

J.Tumo parengta medžiaga "Tėvynės Sarge" (slepiamojoje "A" dalyje) 1896-1904m. (sudaryta pagal J.Tumo bibliografiją: *VUB RS*, f.1, D.651)

1896m.

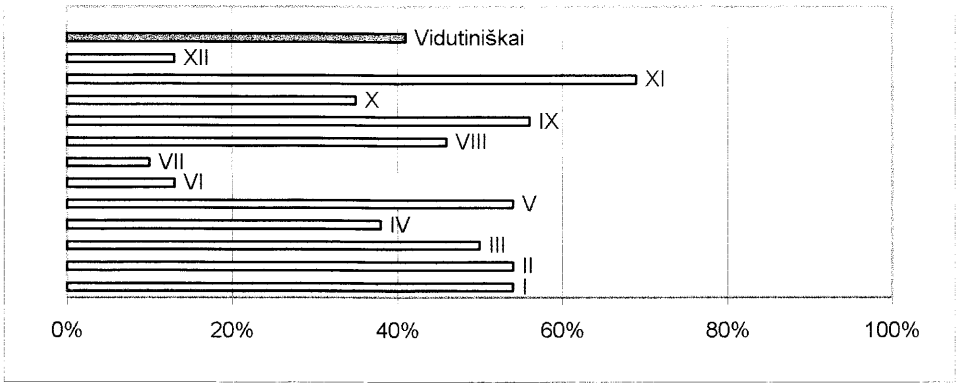

1897m.

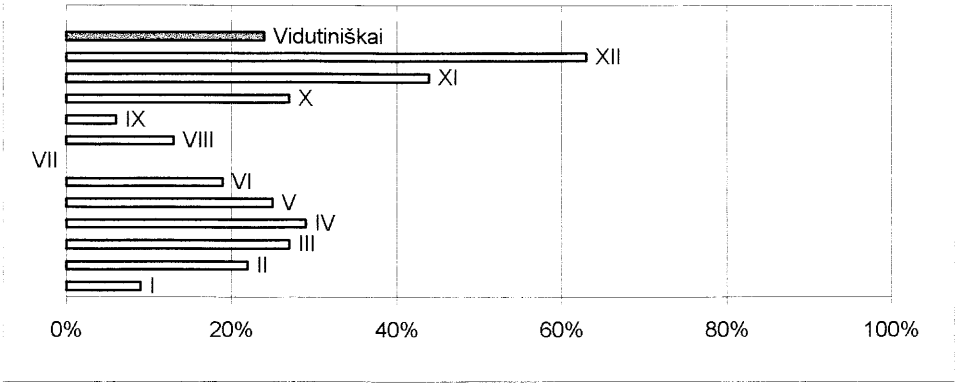

1898m.

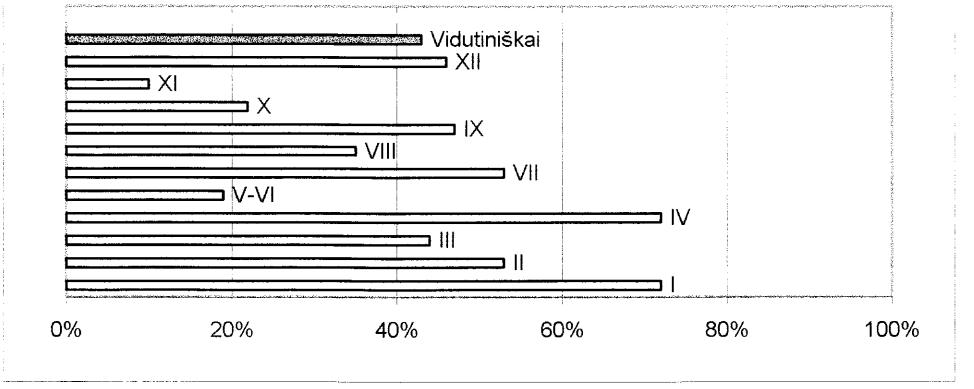

5. Priedas, tęsinys

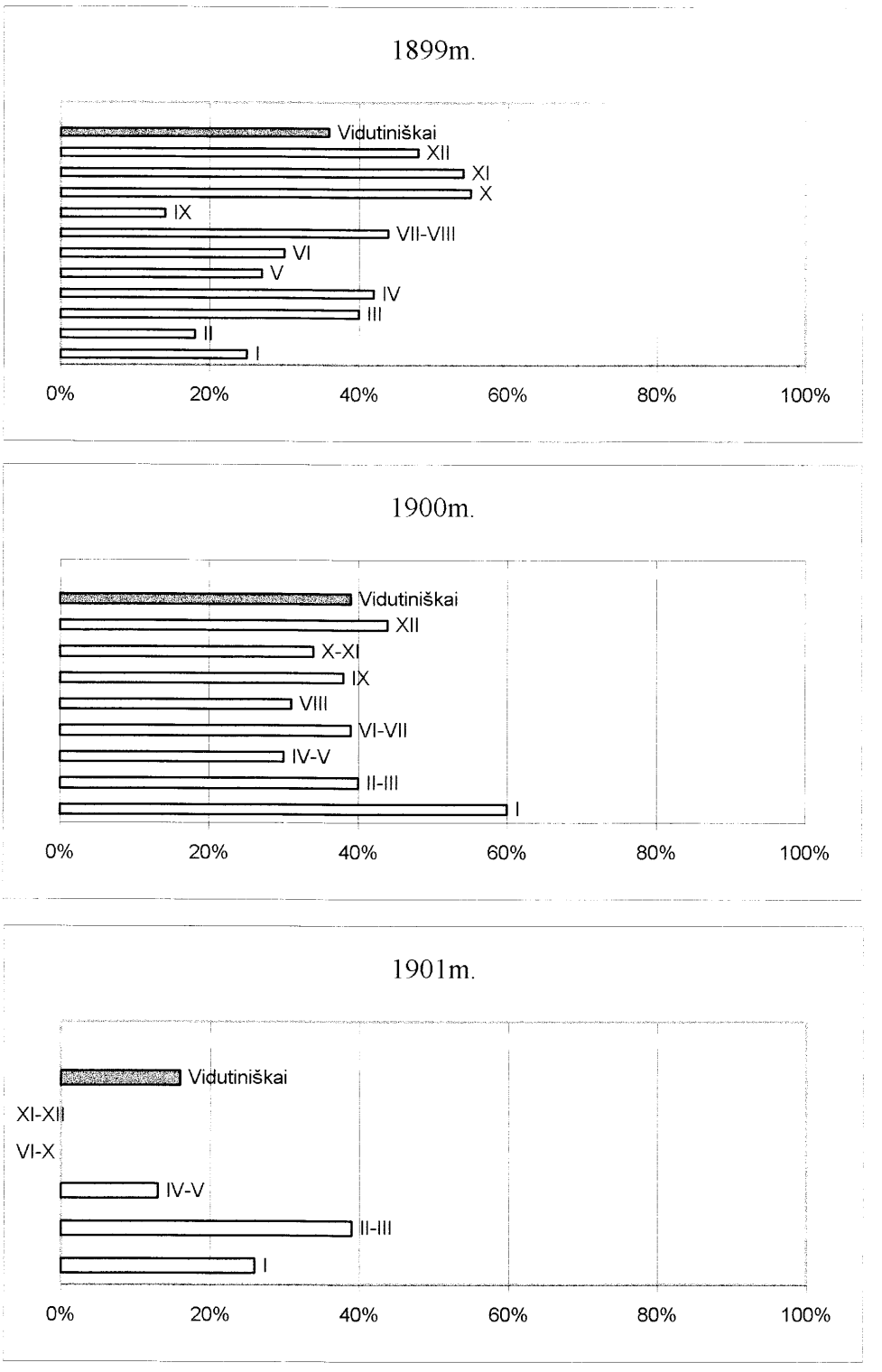
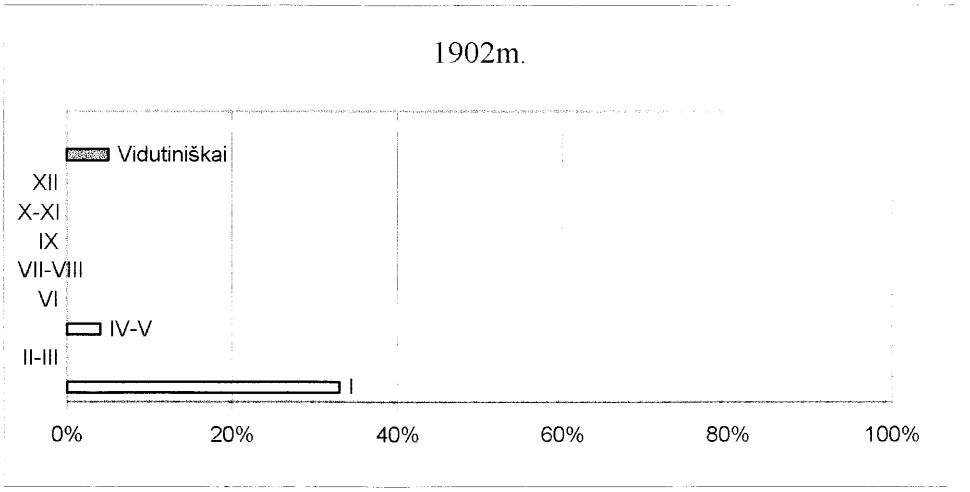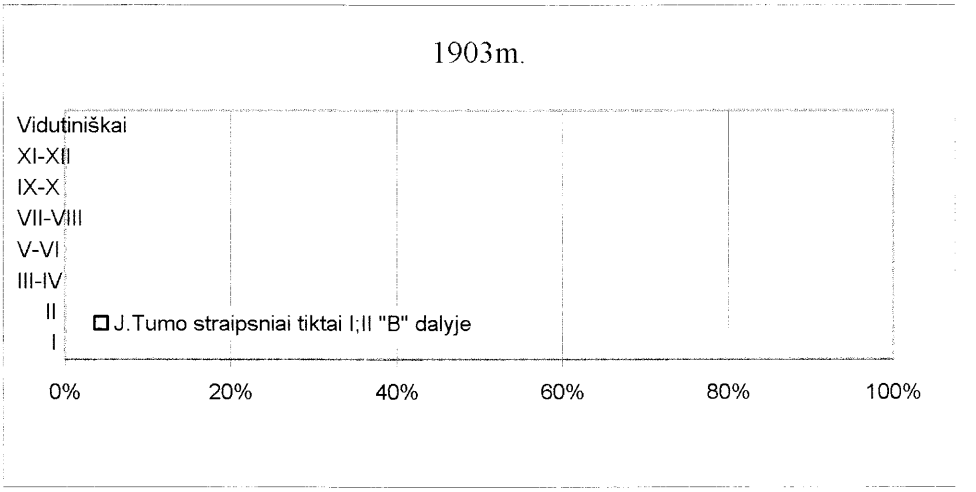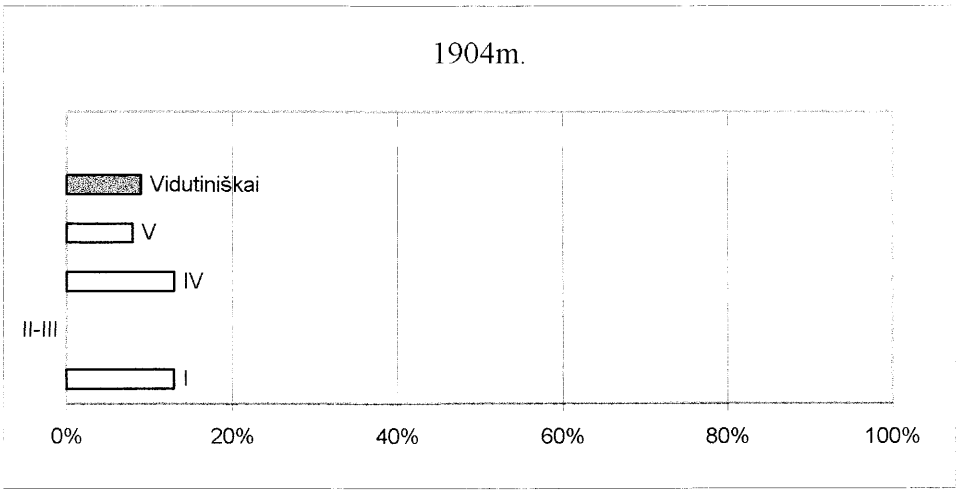
5. Priedas, tęsinys